

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการวิจัยครั้งนี้ได้แบ่งเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องออกเป็น 4 ข้อ ดังนี้

1. ชีวประวัติของผู้ใหญ่วิบูลย์ เข็มเฉลิม
2. หลักการพื้นฐาน ลักษณะของวงเกษตร และลักษณะของวิสาหการเกษตรที่ใกล้เคียง
3. ข้อมูลพื้นฐานของหมู่บ้านที่ทำการวิจัย
4. แนวคิดทฤษฎีและงานวิจัยเกี่ยวกับการถ่ายทอดความรู้ เจตคติและการปฏิบัติของผู้นำด้านการเกษตรและวิธีการถ่ายทอดความรู้ทางการศึกษานอกระบบโรงเรียน

โดยในหัวข้อที่ 1 จะเป็นการแนะนำประวัติของผู้ใหญ่วิบูลย์ เข็มเฉลิม ตั้งแต่สมัยเด็กจนถึงเป็นผู้ใหญ่บ้าน โดยกล่าวถึงอาชีพที่ท่านได้ทำมาตั้งแต่เริ่มแรกจนมาทำการเกษตรด้วยตนเอง และประสบปัญหาจนต้องปรับเปลี่ยนวิธีการมาเป็นการทำวนเกษตร และได้นำเสนอแนวคิด วิธีการ และประสบการณ์ออกมาเป็นเอกสาร ซึ่งทำให้เห็นภาพของการต่อสู้กับปัญหาตั้งแต่เริ่มต้นจนถึงวิธีการแก้ปัญหา และหาทางออกได้อย่างสวยงาม หัวข้อที่ 2 เป็นการกล่าวถึงหลักการและลักษณะของวนเกษตร และรูปแบบการเกษตรที่คล้ายกัน ในหัวข้อที่ 3 จะได้กล่าวถึงหมู่บ้านซึ่งผู้ใหญ่วิบูลย์ เป็นผู้ดูแลรับผิดชอบมาเป็นเวลา 10 ปีกว่า ซึ่งในระยะหลังเกษตรกรในหมู่บ้านส่วนใหญ่จะเริ่มสนใจและทดลองทำวนเกษตรมากกว่าหมู่บ้านอื่น และในหัวข้อที่ 4 จะเป็นการกล่าวถึงแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยเกี่ยวกับการถ่ายทอดความรู้ เจตคติและการปฏิบัติของผู้นำด้านการเกษตร และวิธีถ่ายทอดความรู้ทางการศึกษานอกระบบโรงเรียน

1. ชีวประวัติของผู้หญิงวัยผู้ใหญ่ เข็มเฉลิม

ผู้หญิงวัยผู้ใหญ่ เข็มเฉลิม เกิดเมื่อวันที่ 29 ธันวาคม พ.ศ. 2479 ที่ตำบลเกาะ ชนุน อำเภอพนมสารคาม จังหวัดฉะเชิงเทรา บิดาเป็นหมอสุนทรเปิดร้านขายยาแผนโบราณ ส่วนมารดาเป็นเกษตรกรและได้เสียชีวิตลงเมื่อผู้หญิงวัยผู้ใหญ่ อายุ 5 ปี ผู้หญิงวัยผู้ใหญ่ จึงอยู่กับบิดาและแม่เลี้ยง หลังจากจบการศึกษาชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 ที่บ้านเกิดแล้ว ผู้หญิงวัยผู้ใหญ่ได้เข้ามารับจ้างทำงานในกรุงเทพฯ เมื่ออายุ 14 ปี เพราะแรงบันดาลใจจากการอ่านหนังสืออัตชีวประวัติของอับราฮัม ลินคอล์น เมื่อใช้ชีวิตอยู่ในกรุงเทพฯ ผู้หญิงวัยผู้ใหญ่ต้องทำงานหาเลี้ยงตนเองและใช้ชีวิตอย่างผู้หญ่ ในขณะนั้นผู้หญิงวัยผู้ใหญ่พยายามหาทางที่จะเรียนหนังสือด้วยตนเอง ช่วงนี้จึงต้องเปลี่ยนงานอยู่หลายที่ เพื่อให้มีเวลาอ่านหนังสืออย่างจริงจังมากขึ้นผู้หญิงวัยผู้ใหญ่สามารถสอบเทียบชั้นมัธยม 6 ได้ เมื่ออายุประมาณ 20 ปี ซึ่งเป็นอายุที่ครบวชพอดี ท่านจึงกลับไปบวชที่บ้านเกิดเป็นเวลา 6 เดือน จึงได้ลาสิกขาบทและกลับมาทำงานที่กรุงเทพฯ ในฝ่ายพัสดุของสายการบินเจแปนแอร์ไลน์ จนเมื่ออายุครบเกณฑ์ทหาร ท่านจึงต้องออกจากงานเพื่อมาเป็นทหารเกณฑ์ ที่นั่นทำให้ผู้หญิงวัยผู้ใหญ่รู้เรื่องราวมากมายจากการที่ต้องมาช่วยงานหน้าห้องสารบรรณในกรมทหาร ซึ่งเรื่องหนึ่งที่สำคัญที่ท่านได้รับรู้คือ นโยบายส่งเสริมการปลูกพืชผลเกษตรกรรม เพื่อการส่งออกตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจฉบับที่ 1 ผู้หญิงวัยผู้ใหญ่กล่าวถึงเหตุการณ์ช่วงนี้ว่า

"ผมรู้ข่าวตอนที่เป็นทหาร จากการที่เราได้มีโอกาสได้อ่าน ได้รับรู้ ได้มีข้อมูลเกี่ยวกับการพัฒนาตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจ เราเริ่มมีความมั่นใจว่าโอกาสที่เราจะทำแล้วได้ประโยชน์จากการลงทุนสูงขึ้น เพราะเราเห็นความแน่นอนของการประกาศออกมาชัดเจนในแง่ของการส่งเสริม การรับซื้อ ทำให้ของที่แต่ก่อนเราไม่รู้ว่าปลูกแล้วจะขายได้ยังไงก็เริ่มรู้ว่ามันจะขายยังไง แล้วคนที่จะซื้ออยู่ที่ไหน มันมีความชัดเจนในแง่การลงทุน ผมเกิดความมั่นใจตรงนี้.. พอตอนที่เรากลับจากทหาร เราคิดถึงการลงทุนตามแผนพัฒนาเรารู้ว่าจะไปเริ่มต้นแล้วขายยังไง ที่จบที่สุดมันจะไปจบยังไง นั่นคือสิ่งที่เรารับรู้มา .. (จากบทสัมภาษณ์ผู้หญิงวัยผู้ใหญ่ เข็มเฉลิม โดยจุฬพงษ์ คมกฤษ, 2535)

เมื่อพ้นจากการเกณฑ์ทหารในปี พ.ศ. 2504 ผู้ใหญ่วิบูลย์จึงมาลงทุนด้าน
เกษตรกรรมสมัยใหม่ ที่บ้านห้วยหิน ซึ่งขณะนั้นยังคงขึ้นอยู่กับอำเภอพนมสารคาม โดยลงทุน
กับนาย วิจิตร เข็มเฉลิม พี่ชายของท่าน ซึ่งมาอยู่ที่นี้ก่อนประมาณ 3-4 ปี ทั้งคู่เริ่มชวน
ชาวบ้านเกาะชุมชน (บ้านเกิด) ที่ต้องการทานาทำไร่มาหักล้างถางพงร่วมกันและเริ่มทำการ
เกษตร โดยมีผู้ใหญ่วิบูลย์และพี่ชายเป็นพ่อค้าคนกลาง เอาเงินจากธนาคารและพ่อค้าใน
เมืองมาปล่อยกู้แก่ชาวบ้าน และรับซื้อผลผลิตจากชาวบ้านเอาไปขายต่อพ่อค้าในเมืองอีกทีหนึ่ง
ซึ่งในระยะแรกก็ได้กำไรดี ต่อมาเมื่อเกิดภาวะฝนแล้งและราคาผลผลิตตกต่ำชาวบ้านทำการ
ผลิตไม่ได้ผล จึงเริ่มหนีหายไป ผู้ใหญ่วิบูลย์จึงขาดทุนจนถึงที่สุดก็เลิกเป็นพ่อค้าคนกลางไป
หลังจากที่ทามา่วม 10 ปี

ในเวลานั้นประมาณ พ.ศ. 2512 ผู้ใหญ่วิบูลย์ได้รับเลือกเป็นผู้ใหญ่บ้านห้วยหิน
ด้วยเหตุที่ท่านเป็นผู้กว้างขวางงานในพื้นที่นี้มาตั้งแต่ต้น ผู้ใหญ่วิบูลย์จึงเปรียบเสมือนผู้นำชุมชน
กลาย ๆ มาก่อนหน้าที่จะมีการแยกหมู่บ้านออกมา (อำเภอสนามชัยเขต แยกออกมาจาก
อำเภอพนมสารคามในปี พ.ศ. 2508 และบ้านห้วยหินก็ถูกแยกออกมาจากหมู่บ้านเดิม ผู้ใหญ่
วิบูลย์จึงเป็นผู้ใหญ่บ้านห้วยหินเป็นคนแรกตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา) นอกจากนั้นบทบาทของผู้ใหญ่
วิบูลย์ในหมู่บ้านยังเป็นผู้ที่มีความรู้ดี มีความคล่องแคล่วว่องไวในการติดต่อราชการ ผู้ใหญ่วิบูลย์
จึงเป็นเหมือนผู้นำในการพัฒนาชุมชนด้วย ท่านจึงได้รับการสนับสนุนทั้งจากหน่วยราชการและ
จากชาวบ้านให้เป็นผู้ใหญ่บ้านนับตั้งแต่นั้นมาจนท่านลาออกจากตำแหน่งเมื่อ พ.ศ. 2536

สำหรับชีวิตในแนวทางเกษตรกรรมแผนใหม่ของผู้ใหญ่วิบูลย์นั้น จุลพงษ์ คมกฤส
(2535) ได้ลำดับเหตุการณ์ไว้ดังนี้

ช่วงที่ทาเกษตรกรรมสมัยใหม่

เมื่อพ้นจากการเกณฑ์ทหารในปี พ.ศ. 2504 ผู้ใหญ่วิบูลย์จึงมาลงทุนด้าน
เกษตรกรรมสมัยใหม่ ที่บ้านห้วยหิน เลิกเป็นพ่อค้าคนกลางไป หลังจากเป็นมา่วม 10 ปี
ดังที่ได้กล่าวมาแล้วนั้น

ในประมาณเวลาที่ใกล้เคียงกันนั้น ผู้ใหญ่วิบูลย์ได้รับเลือกให้เป็นผู้ใหญ่บ้าน ในปี พ.ศ. 2512 (หลังจากที่สนามชัยเขตถูกตั้งเป็นกิ่งอำเภอแยกออกมาจากอำเภอพนมสารคาม ในปี พ.ศ. 2508 และบ้านห้วยหินก็ถูกแยกออกมาจากหมู่บ้านเดิม) ด้วยเหตุที่ท่านและพี่ชาย เป็นผู้กว้างขวางในพื้นที่บ้านนี้มาตั้งแต่ต้น ผู้ใหญ่วิบูลย์และพี่ชายจึงเปรียบเสมือนผู้นำชุมชน กลาย ๆ มาก่อนหน้าที่จะมีการแยกหมู่บ้านออกมา ซึ่งหากมีการพิจารณาผู้ร้ายปล้นทรัพย์สินของ ชาวบ้าน ทั้งสองก็จะร่วมกันนำในการติดตามเอาทรัพย์สินคืน กอปรกับตัวท่านมีความรู้ดี มีความคล่องแคล่วในการติดต่อกับหน่วยงานราชการ ผู้ใหญ่วิบูลย์จึงเป็นเหมือนผู้นำในการ พัฒนาชุมชนด้วย ด้วยเหตุนี้ท่านจึงได้รับการสนับสนุน ทั้งจากหน่วยงานราชการและจาก ชาวบ้านให้เป็นผู้ใหญ่บ้านนับแต่นั้นมา

สำหรับในแนวทางเกษตรกรรมแผนใหม่ของผู้ใหญ่วิบูลย์นั้น มีลำดับเหตุการณ์ดังนี้ คือ หลังจากเลิกเป็นนายหน้าท่านเปลี่ยนมาทำเกษตรเอง โดยปลูกมันสำปะหลังพืชเศรษฐกิจ ที่กำลังได้รับการส่งเสริมจากรัฐบาล อาศัยที่ท่านมีความสัมพันธ์อันดีกับกลุ่มธนาคาร จึงค่อนข้างได้รับความเชื่อถือในการขอกู้เงินมาลงทุนจนถึงปี พ.ศ. 2513 การผลิตเริ่มล้มเหลวลง

ปี พ.ศ. 2514-2515 ผู้ใหญ่วิบูลย์เริ่มมีความคิดด้านการรวมกลุ่ม ในขณะที่พืชผล ก็เริ่มถูกกดราคาปรับซื้อมาเรื่อย ๆ

ปี พ.ศ. 2516 มันสำปะหลังราคาตกมาก ผู้ใหญ่วิบูลย์จึงผลักดันให้ชาวบ้านส่วน หนึ่งเปลี่ยนจากการปลูกมันสำปะหลังมาทำนาข้าว ซึ่งแต่เดิมท้องที่นี้ไม่เคยมีการปลูกข้าวมา ก่อน ในขณะที่ตัวท่านเองก็ต้องลงทุนหนักขึ้น และมีหนี้สินพอกพูนขึ้นเรื่อย ๆ

ปี พ.ศ. 2517-2518 ผู้ใหญ่วิบูลย์เริ่มจับกลุ่มเกษตรกร ด้วยความคิดว่าน่าจะหัน กลับมารองรับให้ชาวบ้านรวมตัวกันเพื่อไปต่อสู้กับพลังข้างนอก อย่างไรก็ตามความเข้าใจ ของชาวบ้านกับความเข้าใจของท่านก็มีความแตกต่างกันเกี่ยวกับการรวมกลุ่ม ชาวบ้านต้อง การรวมกลุ่มเพราะต้องการจะให้ได้เงินกู้จากธนาคาร ในขณะที่ผู้ใหญ่วิบูลย์มีความคิดเชิง การเมือง ต้องการรวมกลุ่มเพื่อเป็นพลังต่อรองในการเรียกร้องราคาผลผลิตที่เป็นธรรม ผู้ใหญ่วิบูลย์จึงต้องเป็นตัวแทนชาวบ้านในการขอกู้เงินจากธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ฯ (ธ.ก.ส.) ซึ่งก็ล้มเหลวเพราะ ธ.ก.ส. ตั้งข้อสังเกตว่าท่านมีความเคลื่อนไหวแบบนักการ

เมือง จึงปฏิเสธการกู้เงินของกลุ่ม แล้วส่งคนไปเกลี้ยกล่อมมาให้ชาวบ้านขอกู้เงินกับธนาคาร โดยตรง สมาชิกจึงเริ่มปลื้มตัวออกจากกลุ่ม

จากปี พ.ศ. 2519 เป็นต้นมา หลังจากการรวมกลุ่มเกษตรกรในพื้นที่ไม่ประสบผล ผู้ใหญ่วิบูลย์จึงไปสร้างความสัมพันธ์กับผู้นำชาวนากลุ่มอื่น ๆ พยายามผลักดันให้มีกรรมการกลางระดับจังหวัด

ในขณะที่เดียวกันการลงทุนในพื้นที่นั้นก็เปลี่ยนมาปลูกฝ้าย โดยลงทุนร่วมกับชาวบ้าน ซึ่งตอนแรกก็มีกำไรดีแต่เมื่อมีการส่งเสริมให้คนปลูกมากขึ้น ๆ ราคาจึงตกลงจนเกษตรกรขาดทุนยับเยิน จนต้องเคลื่อนไหวเรียกร้องต่อรองราคาทั้งราคาฝ้ายและราคาข้าวที่เริ่มต่ำมาก่อนหน้านี้ด้วย

การเคลื่อนไหวเรียกร้องให้รัฐบาลประกันราคาข้าว จากการรวมตัวกันของผู้นำเกษตรกรจนเกิดเป็นกรรมการกลางระดับจังหวัด บรรลุผลขึ้นบ้างเมื่อปี พ.ศ. 2521 ได้เข้าพบนายกรัฐมนตรีพลเอกเกรียงศักดิ์ ชมะนันทน์ ท้าทายระดับราคาข้าวที่ขึ้นบ้างอย่างไรก็ตาม ความจำเป็นที่จะต้องเรียกร้องเคลื่อนไหวราคาข้าวก็ยังมีมาเรื่อย ๆ ถึงช่วงปี พ.ศ. 2523-2524 เพราะแม้ว่ารัฐบาลจะยอมประกันราคาข้าวให้แล้ว แต่ชาวนาก็ยังขายข้าวไม่ออก กลับไปหาประโยชน์ให้กับพ่อค้าเสียมากกว่า โดยเป็นเงื่อนไขให้โรงสีสามารถขายข้าวในห้องการค้าตลาดกลางการเกษตร (อตก.) ได้ในราคาดีแทนที่ชาวนาจะเป็นผู้ขายได้ ซึ่งในกรณีการประกันราคาฝ้ายก็เช่นเดียวกัน

ปี พ.ศ. 2523 ความขัดแย้งกับผู้มีอิทธิพลในท้องถิ่น จากการต่อสู้ทั้งหลายทั้งปวง เพื่อพิทักษ์ผลประโยชน์ของชาวบ้าน สะสมมาถึงขั้นที่ตัวท่านถูกสั่งเอาชีวิต

จะเห็นได้ว่าชีวิตเกษตรกรในระบบเกษตรกรรมสมัยใหม่ของผู้ใหญ่วิบูลย์ ผ่านการต่อสู้ดิ้นรนมาจนแทบจะทุกรูปแบบ เริ่มจากการเป็นพ่อค้าคนกลาง หันมาทำการเพาะปลูกเอง จนกระทั่งการรวมกลุ่มเกษตรกรทั้งในระดับท้องถิ่นและในระดับชาติ จนถึงขั้นเอาตัวเองเข้าปะทะกับผู้ที่มีอิทธิพล

นับได้ว่าเป็นภาพการลงทุนทำการเกษตรแผนใหม่อย่างเต็มตัวของผู้ใหญ่วิบูลย์ โดยลงทุนปลูกพืชชนิดเดียวในพื้นที่กว้าง ซึ่งต้องลงทุนสูง โดยมีเป้าหมายในการขายเป็นหลัก

และงานที่สุดก็ประสบกับปัญหาหนี้สินท่วมท้น เป็นเงินสามแสนกว่าบาทในปี พ.ศ. 2524 ซึ่งนอกจากผลลัพธ์ของการต่อสู้จะออกมาเป็นภาระหนี้สินแล้ว ตัวท่านเองยังถูกบีบจากทุกทาง กล่าวคือ ธนาคารทุกแห่งฟ้องร้องบังคับหนี้สินจากท่าน พ่อค้าในเมืองตัดความช่วยเหลือทางการเงินทั้งหมด หน่วยงานราชการปฏิเสธท่านด้วยสายตาที่มองเป็นฝ่ายตรงข้าม ผู้มีผลประโยชน์น่านท้องถื่นก็พยายามสร้างภาพให้ท่านเป็นคนที่ไม่น่าไว้วางใจ ชีวิตในเวลานี้จึงอาจเรียกได้ว่า เป็นจุดที่ผู้หญวิบูลย์เดินมาถึงทางตัน ซึ่งกลับกลายเป็นจุดหักเหที่สำคัญที่ทำให้เกิดปราชญ์ชาวบ้านท่านหนึ่ง ซึ่งเปรียบเหมือนผู้ปฏิวัติทางการเกษตร

ช่วงเปลี่ยนจากการทำเกษตรกรรมสมัยใหม่มาสู่การทำวนเกษตร

หลังจากถูกรุมฟ้องร้องหนี้สินในปี พ.ศ. 2524 แล้ว ในปี พ.ศ. 2525 ผู้หญวิบูลย์จึงขายที่ดินกว่า 200 ไร่ เพื่อนำเงินมาชำระหนี้สินธนาคารและพ่อค้า คงเหลือที่ดินไว้เพียง 9 ไร่เศษ พร้อมด้วยหนี้สินรายเล็กรายน้อยอีกจำนวนหนึ่ง ณ จุดตรงนี้จึงหมายความว่า ท่านไม่สามารถจะลงทุนในเกษตรแผนใหม่ ที่ต้องใช้ทุนสูงและที่กว้างได้อีกต่อไปในขณะที่ตนเองและครอบครัวก็ต้องเผชิญปัญหาเฉพาะหน้าที่สำคัญ คือ ทำอย่างไรจึงจะมีอาหารกิน

ก้าวแรกของการดิ้นรนคือ การเร่งปลูกพืชอาหารอายุสั้นที่กินได้เอง และเป็นที่ต้องการของตลาดท้องถิ่นอยู่บ้าง เช่น ข้าวโพด ถั่วฝักยาว แตงกวา มะระ ฯลฯ โดยไม่เน้นการลงทุนและใช้แรงงานของตนเองและคนในครอบครัวเป็นหลัก ผลผลิตส่วนที่เกินจากการบริโภคเองในครอบครัวได้นำไปขาย เพื่อนำเงินมาซื้อหาสิ่งจำเป็นอื่น ๆ ที่ตัวเองผลิตไม่ได้

หลังจากทำได้ประมาณปีเศษ ๆ ผู้หญวิบูลย์ก็ค้นพบความจริงว่า ถ้าปลูกพืชที่กินได้ไว้ให้มากเท่าไร บางครั้งแม้ไม่มีเงินติดบ้านเลย ก็ยังอยู่ได้โดยไม่เดือดร้อน แต่การปลูกพืชดังกล่าวยังต้องใช้ปุ๋ยและยาฆ่าแมลงอยู่บ้าง ท่านจึงปรับเปลี่ยนแนวคิดมาเร่งปลูกพืชผักพื้นบ้านที่ทนทานต่อโรคและแมลง ที่ไม่ต้องการการดูแลมาก

พร้อมกันนี้ในฐานะที่มีพื้นฐานความรู้ความสนใจในเรื่องสมุนไพรมาแต่เดิม ผู้หญ่วิบูลย์ จึงเริ่มสะสมพืชสมุนไพรอย่างจริงจัง โดยตั้งใจใช้เพื่อดูแลรักษาตนเองในเรื่องโรคภัยไข้เจ็บขั้นพื้นฐาน แต่ผลผลิตพืชสมุนไพรนี้ได้ช่วยยาคอบครัวมีรายได้อีกทางหนึ่งเพราะสามารถขายส่วนที่เกินจากการใช้เอง นอกจากนี้ยังมีรายได้จากไม้ผล เช่น มะม่วง ซึ่งมีอยู่แต่เดิมอีกส่วนหนึ่ง ทำให้การดำเนินชีวิตพออยู่ได้ไม่ขัดสน

นอกจากพืชอาหารและสมุนไพรแล้ว ผู้หญ่วิบูลย์ยังปลูกไม้ผลและไม้ยืนต้นต่าง ๆ เพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ เพื่อให้มีของกินเพิ่มขึ้นและสามารถเก็บผลขายได้ต่อเนื่องระยะยาว ไม้ยืนต้นบางชนิดปลูกไว้เป็นไม้ใช้สอย บางชนิดมีไว้เพื่อช่วยสร้างระบบสมดุลธรรมชาติ เช่น ไม้ที่ให้ผลเป็นอาหารของนกและสัตว์ต่าง ๆ

พืชพันธุ์ไม้หลากหลายประเภทนี้ ผู้หญ่วิบูลย์ใช้วิธีการปลูกแบบคละเคล้าปะปนกัน ไม้ปลูกเรียงเป็นแถวเป็นแนวเหมือนพืชสวนหรือพืชไร่ ด้วยแนวความคิดว่าการปลูกแบบผสมผสานเหมือนสภาพป่าธรรมชาติ จะทำให้ต้นไม้เจริญเติบโตได้ดีเช่นเดียวกับต้นไม้ในป่าทั้งยังเป็น การฟื้นฟูสภาพธรรมชาติให้กลับคืนมาอีกด้วย จากแนวความคิดนี้เองจึงเป็นที่มาของคำว่า "วนเกษตร"

จากเหตุการณ์ที่ผ่านมาทำให้สามารถลำดับเหตุการณ์ได้เป็นลำดับดังนี้

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ตารางที่ 1 แสดงลำดับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นตามปีและอายุของผู้ใหญ่วิทยาลัย เข็มเฉลิม

ปี (พ.ศ)	อายุ (ปี)	เหตุการณ์
2494	14	จบประถมศึกษาปีที่ 4 (ได้อ่านหนังสืออัตชีวประวัติของสินคอง ทำให้เกิดความทะเยอทะยาน)
2494-2500	14-20	ทำงานหาเงินกรุงเทพฯ และเรียนด้วยตนเองจนสอบเทียบมัธยมปีที่ 6 ได้ เป็นการสะสมประสบการณ์ในด้านต่าง ๆ (ในช่วงนี้ได้อ่านหนังสือ ชุนยัคเซ็นและคานธีทำให้เกิดแนวคิดต่าง ๆ ขึ้นในใจ)
2500	20	กลับโบวชที่บ้านเกิดนาน 6 เดือน
2500-2502	20-22	กลับมาทำงานในสายการบินญี่ปุ่น ในฝ่ายพัสดุได้รับรู้กระแสการพัฒนาเศรษฐกิจ
2502-2504	22-24	เป็นทหารเกณฑ์ ทำงานแผนกสารบรรณทำให้ได้รับรู้นโยบายของรัฐบาลในแผนพัฒนาเศรษฐกิจ ฉบับที่ 1 (ได้แนวคิดว่าจะไปเป็นนายทุน)
2504	24	กลับมาจะเข็งเทรามาลงทุนเป็นพ่อค้าคนกลางที่บ้านช่วยเงินกับพี่ชาย

ตารางที่ 1 (ต่อ)

ปี (พ.ศ)	อายุ (ปี)	เหตุการณ์
2512	32	ได้รับเลือกเป็นผู้นำหมู่บ้านหมู่ที่ 1 และเริ่มเปลี่ยนมาทำการเพาะปลูกเอง ช่วงนี้เริ่มประสบปัญหาขาดทุนซึ่งเป็นผลต่อเนื่องมาจากตอนเป็นพ่อค้าคนกลาง
2518	38	รณรงค์ให้ชาวบ้านรวมกลุ่มเกษตรกร เพื่อต่อรองราคาขายผลผลิต
2519-2524	39-44	รวมกลุ่มผู้นำเกษตรกรเรียกร้องการประชุมราคาพืชผลจากรัฐบาล การรวมกลุ่มประกันความล้มเหลว
2524	44	ถูกรุมฟ้องร้องหนี้สิน
2525-2530	45-50	- ขายที่ดิน 200 กว่าไร่เพื่อปลดหนี้ในส่วนใหญ่ - เริ่มแก้ปัญหาเฉพาะหน้าโดยปลูกพืชอายุสั้นกินเองและขายด้วย และได้คิดว่าควรจะปลูกพืชเพื่อกินเอง เป็นหลักเหลือแล้วจึงขาย เมื่อทำเช่นนี้จึงสามารถอยู่รอดได้ จึงเริ่มปลูกพืชหลายชนิดเพิ่มมากขึ้นในพื้นที่ 9 ไร่เศษ และเรียกวิธีนี้ว่า "วนเกษตร"

ตารางที่ 1 (ต่อ)

ปี (พ.ศ.)	อายุ (ปี)	เหตุการณ์
2531	51	ได้รับรางวัล "คนดีศรีสังคม" และรางวัลเกษตรกรดีเด่นจากองค์การสหประชาชาติว่าด้วยอาหาร และการเกษตรซึ่งเป็นหนึ่งงานสามคนของคนทั่วเอเชีย เริ่มเป็นวิทยากรได้ไปดูงานทั้งงานและนอกประเทศ
2533	53	ได้รับประกาศเกียรติคุณเป็นบุคคลดีเด่นของชาติ ภาคอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม
2535	55	สรุปแนวคิด "วนเกษตร" ได้
2537	57	จัดงาน "10 ปี วนเกษตร" ขึ้นเพื่อรวบรวมและสัมมนา เครือข่ายวนเกษตรทั่วประเทศเมื่อวันที่ 14-17 ธันวาคม ที่บ้านห้วยหิน

2. หลักการพื้นฐานของวนเกษตรและลักษณะของวิถีทำการเกษตรที่ใกล้เคียง2.1 ความหมายของ "วนเกษตร"

ผู้ใหญ่วิบูลย์ให้ความหมาย "วนเกษตร" ไว้ว่า

"คำว่า "วน" แปลว่า ป่า "เกษตร" หมายถึงที่ดิน "วนเกษตร" ของตนหมายถึง การใช้ที่ดินทำประโยชน์ในสภาพของป่าคือ ทำที่ดินให้เป็นป่าขึ้นมาโดยปลูกพืชหลากหลายชนิดผสมผสานกันให้ใกล้เคียงกับป่าธรรมชาติ เพื่อให้มีอาหารและปัจจัยพื้นฐานในการดำรงชีวิต คือ เป็นการเกษตรเพื่อการพึ่งตนเองที่มุ่งให้มีกินก่อนเป็นสำคัญ ไม่ใช่มุ่งขายเป็นสำคัญ ดังนั้นจึงเป็นอิสระไม่ถูกกำหนดโดยระบบตลาด เมื่อทำที่ดินให้เป็นป่าขึ้นมาแล้วเราก็เก็บ

ผลผลิตที่เกิดจากป่า ซึ่งไม่ทำให้ดินต้องสูญเสียอะไร การทำเกษตรที่ดีจะต้องไม่ทำให้ดินเสียสมดุล วนเกษตรของตนจะคำนึงถึงระบบนิเวศน์ หรือความสัมพันธ์ของชีวิตกับธรรมชาติเป็นหลัก...."

ส่วนความเป็นมาของคำว่า "วนเกษตร" นั้นผู้ใหญ่วิบูลย์เล่าว่า

"... คำว่า "วนเกษตร" ทางราชการเขาใช้อยู่ก่อนแล้ว เขาหมายถึงการปลูกป่าซึ่งป่าที่ทางรัฐบาลปลูกหรือส่งเสริมให้ภาคเอกชนปลูกนั้น เราจะเน้นที่การปลูกไม้เศรษฐกิจหรือไม้โตเร็ว แต่ผมเกิดความรู้สึกว่าวนเกษตรจริง ๆ น่าจะเป็นอย่างนั้น วนเกษตรควรจะเป็นการทำเกษตรแบบป่า คือ ให้ความสำคัญผสมผสานกับแบบสภาพป่ามากกว่า..."

"... ผมก็เลยเรียกสิ่งที่ผมทำว่า "วนเกษตร" เพื่อจะเสนอว่าวนเกษตรน่าจะเป็นอย่างนี้ ... เพราะผมอยากทำให้คำนึงถึงระบบนิเวศน์กันด้วย..."

ความแตกต่างที่ชัดเจนประการหนึ่งระหว่างวนเกษตรของผู้ใหญ่วิบูลย์กับวนเกษตรของทางราชการ คือ การขายผลผลิต ดังที่ท่านอธิบายว่า

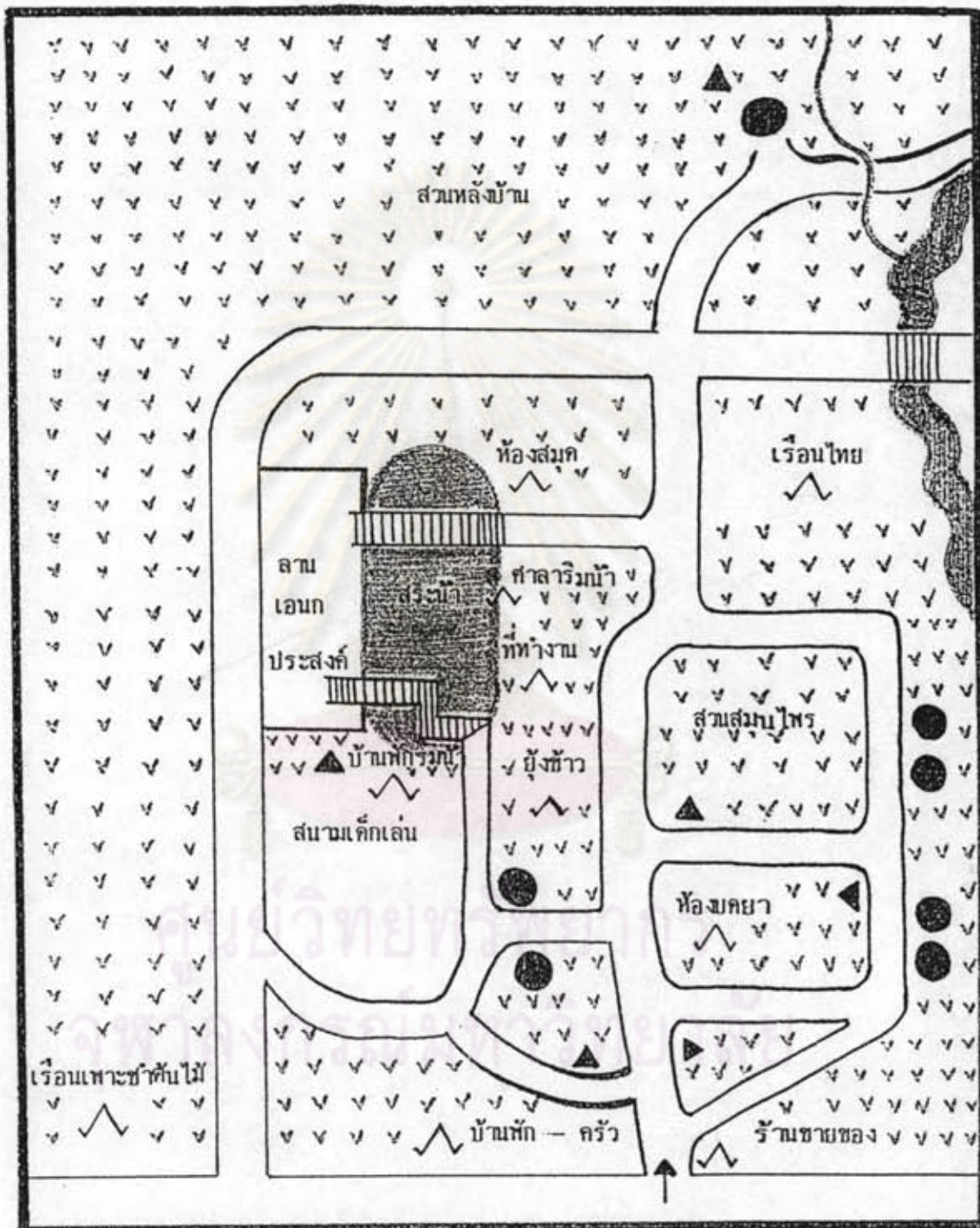
"... เราจะขายผลผลิตส่วนที่สิ้นเกิน แต่ของราชการจะขายส่วนที่เป็นมูลค่าเพิ่มอย่างเขาเอาต้นยูคาลิปตัสเล็ก ๆ ต้นหนึ่งไปปลูก พอ 5-6 ปี มันก็มีต้นขนาดใหญ่ นี่คือมูลค่าเพิ่มที่เกิดขึ้นมา เขาจะตัดเอาตรงนี้ไปขายและถือว่านี่คือกำไร ส่วนของเราจะขายแต่ส่วนที่สิ้นเกิน เช่น ผลของมัน เพราะกิ่งไม้ก็สูญเสียไปโดยเปล่าประโยชน์เราก็เอาไปขาย ส่วนที่เป็นมูลค่าเพิ่มเราก็รักษาไว้เป็นทรัพย์สินของตัวเอง ถือว่าเป็นทรัพย์สินสำรองเหมือนกับเงินคงคลัง ใช้อย่างไรก็ไม่หมด มันคนละแบบกันเลยนะ จะว่าไปเราก็ขายเอากำไรเหมือนกันแต่ไม่ทำให้ระบบนิเวศน์เสียไป..."

จะเห็นว่า "วนเกษตร" ของผู้ใหญ่วิบูลย์ ประกอบไปด้วยเนื้อหา 2 ส่วนหลัก ๆ คือ

ก. วนเกษตรเป็นการใช้ที่ดินทำประโยชน์ในสภาพของป่า เพื่อให้มีอาหารและปัจจัยพื้นฐานในการดำรงชีวิตก่อนเป็นสำคัญ ไม่ได้มุ่งขายเป็นสิ่งแรก

ข. วนเกษตรจะคำนึงถึงระบบนิเวศน์หรือความสัมพันธ์ของชีวิตกับธรรมชาติเป็นหลัก

แผนภาพที่ 1 แสดงการจัดส่วนต่างๆ ในวนเกษตรของคณาจารย์วิทยาลัย เข้มเฉลิม

- หมายถึง ที่พัก
- ▲ หมายถึง ห้องน้ำ

2.2 คุณค่าของวนเกษตร

ผู้ใหญ่วิบูลย์กล่าวถึงคุณค่าของวนเกษตรไว้หลายประการ พอสรุปได้เป็น 3 ประการที่สำคัญ ดังนี้

1. วนเกษตรเป็นเกษตรกรรมขั้นพื้นฐาน เพื่อการพึ่งตนเองของเกษตรกร กล่าวคือ ในการทาระยะแรกการปลูกพืชผักหมุนเวียนทำให้เกษตรกรมีอาหารกิน สามารถแก้ปัญหาเฉพาะหน้าได้ ระยะที่สอง การปลูกผลไม้และพืชสมุนไพรร่วมด้วย จะก่อให้เกิดการมีรายได้สะสมอย่างสม่ำเสมอ และระยะที่สาม การปลูกพืชสมุนไพรและไม้ใช้สอยจะสร้างสวัสดิการให้ชีวิตและครอบครัว

ดังนั้น "วนเกษตร" ในทัศนะของผู้ใหญ่วิบูลย์จึงถือเป็นเกษตรกรรมขั้นพื้นฐานก่อนที่เกษตรกรจะก้าวไปถึงการทำเกษตรเพื่อเศรษฐกิจ เขาน่าจะมีเกษตรกรรมพื้นฐานเป็นปัจจัยสำคัญเพื่อเสริมความเชื่อมั่นในการพึ่งตนเองเป็นเบื้องต้นก่อน เพื่อที่เกษตรกรจะไม่ต้องเผชิญกับปัญหาเฉพาะหน้าเกี่ยวกับการยังชีพ เพราะไม่ว่าอะไรจะเกิดขึ้นในด้านเศรษฐกิจก็ดี การผันแปรของระบบธุรกิจการตลาดก็ดี เกษตรกรก็สามารถอยู่ได้แม้ไม่มีเงินหรือรายได้

จะเห็นได้ว่า "วนเกษตร" เน้นการมีกินเป็นพื้นฐานก่อนอื่น เพราะเป็นตัวเสริมความเชื่อมั่นให้แก่เกษตรกร วนเกษตรจะทำให้มีปัจจัยที่จำเป็นในการดำรงชีวิตทั้ง 4 ประการ คือ มีอาหาร มียารักษาโรค มีที่อยู่อาศัย ตลอดจนเครื่องนุ่งห่ม เหล่านี้ล้วนเป็นการวางรากฐานทางสวัสดิการให้เกษตรกรตลอดชีวิต "วนเกษตร" จึงเน้นให้เห็นความสำคัญของการวางรากฐานเพื่อให้เกิดความเชื่อมั่นในการพึ่งตนเอง ซึ่งในแง่พุทธศาสนาก็คือ การสร้างความถึงพร้อมด้วยความไม่ประมาท เพื่อให้เกิดการพึ่งพาตนเองได้

2. วนเกษตรให้ความเมตตาจากการใกล้ชิดธรรมชาติ

ผู้ใหญ่วิบูลย์กล่าวว่า "... วนเกษตรเป็นวิธีการทำเกษตรที่คำนึงถึงระบบนิเวศน์เป็นสำคัญ ในขณะที่มุ่งผลิตปัจจัยสี่ที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิตนั้น เราก็กำหนดถึงระบบความสัมพันธ์ของชีวิตต่าง ๆ ในธรรมชาติด้วย วนเกษตรจะเป็นตัวฟื้นฟูระบบนิเวศน์ได้อย่างสำคัญ แม้ว่ามันจะไม่เข้าป่าที่มีความอุดมสมบูรณ์ เหมือนกับป่าที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติก็ตาม แต่เราก็พยายามเลียนแบบป่าธรรมชาติในแง่ของการสร้างระบบชีวิตต่าง ๆ ให้เกื้อกูลและ

อาศัยกันและกันอย่างสมดุล มนุษย์เราสามารถได้ปัจจัยสี่อันเป็นพื้นฐานในการดำรงชีวิตจาก
วนเกษตร โดยไม่ทำให้ธรรมชาติต้องเสียสมดุล ตรงนี้มีผลต่อจิตใจของมนุษย์ด้วย จากการ
ที่ได้อยู่ใกล้ชิดกับธรรมชาติ มีพืชและสัตว์ต่าง ๆ อาศัยอยู่ร่วมกันไม่เบียดเบียนกัน อันนี้จะ
ทำให้จิตใจของเราอ่อนโยนมากขึ้น ละเอียดย่อนมากขึ้น..."

ซึ่งถ้าคนเรามีธรรมชาติอย่างเหลือเฟือ ก็ไม่มีความจำเป็นต้องแย่งชิงกันจะ
ทำให้เกิดความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่กันมากขึ้น อย่างมีเมตตาต่อกัน

3. วนเกษตรเป็นกระบวนการทางการศึกษาให้รู้เท่าทันกิเลส

ผู้ใหญ่วิบูลย์มีความเห็นว่า "... การศึกษาและสังคมปัจจุบันสอนให้คนคิด
สอนให้คนอยากมากขึ้น ทำให้ "ความต้องการ" กลายเป็น "ความจำเป็น" ความคิดพื้นฐาน
ดังกล่าวทำให้คนเราแตกแยกจากธรรมชาติ หนีห่างไกลไปจากธรรมชาติมากขึ้นทุกที ทั้ง
ธรรมชาติเองก็เริ่มเสื่อมและแตกสลายด้วยการทำลายของมนุษย์เอง ทำลายโดยไม่ได้สร้าง
อะไรที่ดีเท่าขึ้นมาทดแทน ผู้คนไม่มีเวลา ไม่แต่เฉพาะในเมืองเท่านั้น ในหมู่บ้านก็กำลังเริ่ม
เกิดสภาพดังกล่าวเช่นกัน..."

... "วนเกษตรยังนับได้ว่าเป็นกระบวนการทางการศึกษา เพราะช่วยให้เข้าใจ
ความสัมพันธ์ของสิ่งต่าง ๆ ในระบบนิเวศนั้น ๆ รู้จักแยกแยะความจำเป็นขั้นพื้นฐานกับ
ความต้องการอันเนื่องมาจากกิเลส สิ่งที่เกิดความจำเป็นนั้นเป็นเรื่องของกิเลส ความจำเป็น
กับความต้องการ สองสิ่งนี้แยกออกจากกันได้ ถ้ามีก็ไม่ปฏิเสธ ถ้าไม่มีก็ไม่เป็นทุกข์ ทำอะไรได้
ระดับหนึ่ง ทำให้เกิดการควบคุมตนเองได้..."

ทั้งหมดที่กล่าวมา คือ ความหมายและคุณค่าของวนเกษตรในทัศนะของผู้ใหญ่วิบูลย์
ในลำดับต่อไปจะได้กล่าวถึง หลักการของผู้ใหญ่วิบูลย์ในการทำวนเกษตร

2.3 หลักการในการทำวนเกษตร

หลักการในการทำวนเกษตรของผู้ใหญ่วิบูลย์ สามารถสรุปได้ดังนี้

ขั้นแรก คนที่จะทำวนเกษตรต้องปรับจิตใจที่มีความสันโดษมากขึ้น ไม่อยากมี
อยากได้ตามค่านิยมบริโภค โดยปรับวิธีคิดจากการที่เคยเน้นการเพิ่มรายได้ หันมาให้ความสำคัญ

สำคัญกับการลดรายจ่าย กล่าวคือ แทนที่จะปลูกสิ่งที่ตลาดต้องการ เพื่อหวังจะนำไปขายให้ได้รายได้มาเกษตรกรควรหันมาถามตนเองว่าชีวิตเราต้องการอะไร อะไรคือสิ่งที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิต แล้วก็ปลูกสิ่งนั้น ซึ่งจะทำให้เกษตรกรมีอาหาร โดยไม่ต้องซื้อ เป็นการช่วยลดรายจ่ายลงและเมื่อสิ่งใดเหลือจากการบริโภคในครัวเรือนจึงแบ่งไปขาย

จะเห็นได้ว่า สิ่งที่คุณผู้วิบูลย์ให้ความสำคัญมาก คือ เรื่องของจิตใจเป็นเรื่องแรก ส่วนในเรื่องของวิธีการทำนั้น ท่านกล่าวถึงเป็นหลักการประการต่อมา ดังนี้

"... หลักการรองมันก็คือ พยายามปลูกพืชให้หลากหลายชนิดผสมผสานกันตามแบบปารกรรมชาติ ไม่ต้องปลูกเป็นแถวเป็นแนว ไม่ต้องไถดิน ไม่ต้องทำให้พื้นดินเตียนโล่ง ควรปล่อยให้เป็นที่รกไว้ก่อน เพื่อช่วยบังลมปกคลุมไม่ให้หน้าดินถูกทำลาย . เมื่อจะปลูกไม้อื่นจึงค่อยถางหญ้าให้เตียนลง ในช่วงแรก ควรปลูกพืชอะไรก็ได้ที่สามารถขึ้นได้ในที่นั้น ๆ ในกรณีที่ขาดแคลนน้ำก็เลือกปลูกพืชที่ทนแล้งได้หรืออาศัยน้ำน้อยที่สุดไปก่อน เพื่อช่วยบังแดดบังลมและรักษาความชื้นของหน้าดินไว้ แล้วเลือกปลูกพืชที่สามารถใช้เป็นอาหารชนิดที่เก็บกินได้เร็วก่อน และปลูกอย่างอื่นตามไปเรื่อย ๆ ไม่ต้องใช้ปุ๋ยเคมีหรือยาฆ่าแมลง และควรปลูกพืชที่เป็นอาหารของนกและสัตว์อื่น ๆ ด้วย เพื่อให้เกิดความสมดุลตามธรรมชาติให้มีสัตว์มาอาศัยอยู่ได้..."

ที่กล่าวมาแล้วนั้นวนเกษตรเป็นเพียงรูปแบบหนึ่งของวิธทำการเกษตรเท่านั้น ซึ่งวิธทำการเกษตรได้มีผู้แบ่งไว้หลายประเภท เช่น

วันเพ็ญ สุรฤกษ์ (2535) ได้แบ่งประเภทของระบบการเกษตรหลักของโลก ซึ่งรวมทั้งของประเทศไทย ดังนี้

1. การเกษตรแบบยังชีพ
  - 1.1 การเกษตรแบบไร่เลื่อนลอยหรือแบบไร่ย้ายที่
  - 1.2 การเกษตรแบบยังชีพอยู่กับที่
2. การเกษตรแบบขยายพื้นที่

(การเกษตรแบบเดี่ยวและการทำฟาร์มปศุสัตว์เพื่อการค้า)

3. การเกษตรแบบเข้มหรือแบบประณีต
  - 3.1 การเกษตรแบบผสม
  - 3.2 การเกษตรแบบปลูกพืชหมุนเวียน
  - 3.3 การเกษตรแบบปลูกพืชตลอดปี
4. การเกษตรแบบธุรกิจหรือธุรกิจการเกษตร
  - 4.1 การเกษตรเพื่อการค้า
  - 4.2 การเกษตรอุตสาหกรรม
  - 4.3 การเกษตรแบบไร่ขนาดใหญ่
5. การเกษตรแบบรวมกลุ่ม
  - 5.1 การเกษตรนารวมและนาของรัฐ
  - 5.2 การเกษตรสหกรณ์
6. การเกษตรนิเวศ
  - 6.1 วนเกษตร
  - 6.2 การเกษตรธรรมชาติ

สำหรับในประเทศไทย วิธีทำการเกษตรที่ใกล้เคียงกับการทำวนเกษตรมักจะถูกเรียกว่าเกษตรกรรมทางเลือก ซึ่งมีหลักและวิธีการทำดังนี้ (วิฑูรย์ เลี่ยนจำรูญ, 2534)

1. ระบบเกษตรกรรมทางเลือก ดำเนินงานโดยใช้ทรัพยากรภายในไร่กันอย่างมีประสิทธิภาพ มีรูปแบบการผลิตและการจัดการหมุนเวียนทรัพยากรได้อย่างสมดุล โดยหลีกเลี่ยงการใช้ทรัพยากรจากภายนอก

การพิจารณาความสมดุลของการหมุนเวียนทรัพยากรนั้น ให้ความสำคัญกับความสมดุลในระดับไร่หรือระดับท้องถิ่น รูปแบบของไร่ขนาดใหญ่จึงมีไร่ไร่ที่มีการปลูกพืชอย่างเดียวหรือเลี้ยงสัตว์อย่างเดียว แต่มีการสร้างความสมดุลของการปลูกพืชและเลี้ยงสัตว์ มีการหมุนเวียนการใช้ประโยชน์จากมูลสัตว์มาเป็นปุ๋ยแก่พืช ในขณะที่พยายามที่จะใช้อาหารสัตว์ที่ผลิตได้เองในไร่ให้มากที่สุด โดยไม่ต้องพึ่งพิงอาหารสัตว์จากภายนอก การ

ดำเนินงานในข้อนี้ก็คือ การพิจารณาความสมดุลของแร่ธาตุและพลังงานภายในไว้นั้นเอง การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรในท้องถิ่นเป็นหลัก รวมไปถึงการต้องระวังอย่างรอบคอบในการนำพันธุ์พืชและพันธุ์สัตว์ในท้องถิ่นอื่นเข้ามาด้วย ทั้งนี้เนื่องจากพืชและสัตว์แต่ละชนิด มักจะได้รับการควบคุมตามธรรมชาติจากระบบนิเวศดั้งเดิมของตน การนำพันธุ์พืชสัตว์ รวมทั้งแมลงไปสู่ระบบนิเวศใหม่อาจเกิดผลกระทบในด้านลบได้ ทั้งนี้ไม่ต้องกล่าวถึงการใช้พันธุ์พืชหรือสัตว์ที่ผสมพันธุ์โดยบริษัทข้ามชาติ ที่ต้องพึ่งพาปัจจัยในการผลิตจากภายนอกมากยิ่งขึ้นไปอีก

2. ให้ความสำคัญอย่างสูงต่อดินเพื่อประโยชน์ที่ยั่งยืน

เกษตรกรรมทางเลือกไม่ว่าที่ใด ล้วนให้ความสำคัญสูงสุดต่อดินเสมอ การรักษาดินนั้น หมายถึง การป้องกันมิให้การใช้ประโยชน์จากดินจนเกินความสามารถตามธรรมชาติของดิน และเกินระดับความสามารถการจัดการของเกษตรกรจะสามารถฟื้นความอุดมสมบูรณ์ขึ้นมาใหม่ได้

การจัดการเรื่องดินครอบคลุมเรื่องสำคัญหลาย ๆ เรื่อง เช่น การปลูกพืชที่มีระดับของรากหลายระดับ การปลูกพืชคลุมดิน การปลูกพืชตระกูลถั่วเพื่อเพิ่มความอุดมสมบูรณ์ของดิน การปลูกพืชป้องกันการชะล้าง การจัดการน้ำให้มีชีวิตในดินไม่ถูกทำลาย การรบกวนผิวหน้าดินโดยเฉพาะอย่างยิ่งการไถให้น้อยที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้

เกษตรกรรมทางเลือกปฏิเสธการใช้ปุ๋ยเคมี ทั้งที่เป็นปุ๋ยเดี่ยวหรือปุ๋ยผสม แต่อาจอนุญาตให้มีการใช้แร่ธาตุบางชนิด เช่น หินฟอสเฟตซึ่งเป็นแร่ธาตุที่ค่อนข้างละลายตัวช้า ไม่ทำลายความสมดุลของดินและสิ่งมีชีวิตในดิน นอกเหนือจากนี้เกษตรกรรมทางเลือกจะหลีกเลี่ยงการใช้ปุ๋ยคอกด้วยความระมัดระวังอย่างยิ่ง เนื่องจากปุ๋ยคอกบางชนิด เช่น ปุ๋ยคอกจากสัตว์ปีก มักจะมีธาตุอาหารเข้มข้นเกินไป

3. ปกป้องมลภาวะที่เกิดเนื่องจากการทำการเกษตร

เกษตรกรรมทางเลือกงดการใช้ปุ๋ยเคมี ยาควบคุมวัชพืชและแมลง ฮอร์โมนกระตุ้นการเจริญเติบโต ตลอดจนวัคซินและสารเคมีอื่น ๆ โดยสิ้นเชิง โดยหันมาใช้พันธุ์พืชพันธุ์สัตว์ที่ต้านทาน การใช้สมุนไพรควบคุมแมลง การควบคุมศัตรูพืชโดยชีววิธี เป็นต้น

เกษตรกรรมทางเลือกเชื่อว่าการระบาดของโรคแมลงหรือวัชพืช เป็นเพียงอาการของการขาดความสมดุลของระบบนิเวศ การขาดความสมดุลของแร่ธาตุ อาหารและความอ่อนแอของพืชและสัตว์ ซึ่งปัญหาเหล่านี้มักเกิดขึ้นจากเทคนิคการทำเกษตรแบบเคมี เกษตรกรรมทางเลือกมักจะไม่เกิดปัญหาเหล่านี้ แม้จะเกิดขึ้นก็ไม่รุนแรงและไม่ก่อให้เกิดผลกระทบต่อเกษตรหรือระบบไร่นาทั้งหมด ดังที่เกิดขึ้นในเกษตรแบบเคมี

4. เกษตรกรรมทางเลือกมุ่งผลิตอาหารที่มีคุณภาพทางโภชนาการ มีธาตุอาหารครบถ้วน ในปริมาณที่พอเพียงแก่ความต้องการ

เป้าหมายการผลิตมีชี้นำที่ปริมาณแต่เพียงอย่างเดียว ดังที่เกษตรกรรมปัจจุบันกำลังดำเนินอยู่ แต่ต้องเน้นที่ "คุณภาพ" ของผลผลิตการเกษตร "คุณภาพ" ตามความหมายนี้มิใช่ "คุณภาพ" ภายนอก เช่น รูปร่าง ความสม่ำเสมอหรือสีส้ม ดังที่ใช้เป็นเกณฑ์สำหรับการส่งออกสินค้าการเกษตรปัจจุบัน หากแต่เป็น "คุณภาพทางโภชนาการ" ซึ่งเป็นคุณภาพที่แท้จริง

5. ลดการใช้ไขมันปิโตรเลียม และผลิตภัณฑ์จากเชื้อเพลิงดีเซลทุกรูปแบบ ผลิตภัณฑ์จากเชื้อเพลิงดีเซลที่ใช้อยู่ในวงการเกษตรปัจจุบันก็คือ ปุ๋ยและยาฆ่าแมลงนั่นเอง การลดการใช้ปุ๋ยและยาฆ่าแมลงนั้น เป็นวิธีปฏิบัติพื้นฐานของไร่นาเกษตรกรรมทางเลือกเหมือนกันทั่วโลก แต่การใช้น้ำมันที่ใช้เป็นเชื้อเพลิงสำหรับเครื่องจักรกลการเกษตรนั้นยังมีระดับที่แตกต่างกันอยู่บ้าง โดยทั่วไปไร่นาเกษตรอินทรีย์ในอเมริกาซึ่งเป็นไร่นาขนาดใหญ่ที่สุดนั้น ยังคงมีการใช้น้ำมันเชื้อเพลิงในการทำไร่นาอยู่ อย่างไรก็ตาม โดยทั่วไปแล้ว ไร่นาเกษตรกรรมทางเลือกมีการใช้น้ำมันเชื้อเพลิงน้อยมาก โดยหันมาใช้แรงงานคนแทน

6. ปฏิบัติต่อสัตว์และสิ่งมีชีวิตภายในไร่นาโดยยึดหลักมนุษยธรรม

ความคิดทางจริยธรรมเกี่ยวกับการปฏิบัติต่อสัตว์อย่างมีเมตตา และความเชื่อเกี่ยวกับการบริโภคเนื้อสัตว์เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกัน การเลี้ยงสัตว์ในระบบเกษตรกรรมปัจจุบันส่วนใหญ่ดำเนินไปอย่างไม่เหมาะสม สัตว์ถูกเลี้ยงในกรงขังในอัตราที่คับแคบแออัดจนแทบกระดิกตัวไม่ได้ การเลี้ยงสัตว์มุ่งไปที่การผลิตสัตว์ให้ได้ปริมาณมากในระยะเวลาอันสั้น

สัตว์ไม่ได้รับอาหารตามความต้องการตามธรรมชาติ แต่ได้รับอาหารเพื่อให้มีคุณสมบัติตามที่ตลาดต้องการ ในหลายกรณีสัตว์ถูกเลี้ยงอย่างทารุณไว้มนุษยธรรม วิธีการเลี้ยงสัตว์ดังที่เป็นอยู่ทำให้สัตว์มีความเครียด อ่อนแอจนต้องให้ฮอร์โมน วัคซีน และสารเคมีนานาชนิด

การเลี้ยงสัตว์ตามแนวทางเกษตรกรรมทางเลือก ต้องจัดพื้นที่การเลี้ยงอย่างเหมาะสม สัตว์สามารถออกกำลังกาย ได้รับอาหารที่ทำให้มีสุขภาพแข็งแรง ว่าง่าย เกษตรกรรมจำนวนมากที่ได้มีการเลี้ยงสัตว์เพื่อเอาเนื้อ แต่เลี้ยงเพื่อผลพลอยได้อื่นๆ เช่น เพื่อย่อยเศษพืชให้กลายเป็นปุ๋ย เป็นแหล่งวัตถุดิบสำหรับการผลิตแก๊สชีวภาพ ใช้เป็นแรงงานตลอดจนเพื่อผลิตอาหารประเภทนม และไข่ เป็นต้น

7. ไม่ได้มีเป้าหมายการผลิตเพื่อการตลาดแต่เพียงประการเดียว

เกษตรกรรมต้องตอบสนองต่อความต้องการด้านอาหาร สุขภาพ และวิถีชีวิตที่ดี เกษตรกรรมแบบนี้เอื้อให้เกษตรกรตระหนักต่อความสำคัญ และประโยชน์ของการใช้แรงงานไปพร้อม ๆ กันด้วย

8. เอื้อให้เกิดการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ และการรักษาระบบนิเวศของชนบทและชุมชน

เกษตรกรรมไม่อาจแยกออกจากการจัดการทรัพยากรในชนบทได้ การดำรงอยู่ของระบบเกษตรกรรมทางเลือก จึงขึ้นอยู่กับการรักษาป่าไม้ พันธุ์พืช พันธุ์สัตว์พื้นบ้าน สมุนไพร และอื่น ๆ เนื่องจากเป็นระบบเกษตรกรรมที่เน้นการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรในท้องถิ่น

รูปแบบเกษตรกรรมทางเลือก เช่น ระบบวนเกษตร นอกเหนือจากจะตอบสนองต่อเกษตรกรแล้ว ยังช่วยฟื้นฟูระบบนิเวศของท้องถิ่นไปพร้อม ๆ กันด้วย

จากปัญหาของระบบเกษตรกรรมปัจจุบัน และหลักการพื้นฐานของเกษตรกรรมทางเลือกที่ได้กล่าวมาทั้งหมดข้างต้น สามารถนำมาสร้างตารางเปรียบเทียบระหว่างเกษตรกรรมปัจจุบันที่ดำเนินอยู่เป็นกระแสหลัก กับเกษตรกรรมทางเลือกได้ดังนี้ (จุฬพงศ์ คมกฤต, 2535)

ตารางที่ 2 เปรียบเทียบเกษตรกรรมกระแสหลักกับเกษตรกรรมทางเลือก

เกษตรกรรมกระแสหลัก	เกษตรกรรมทางเลือก
<u>จุดมุ่งหมาย</u>	<u>จุดมุ่งหมาย</u>
- ผลิตเพื่อขายเป็นหลัก	- ผลิตเพื่อกินเองใช้เองเป็นหลัก
<u>ลักษณะ</u>	<u>ลักษณะ</u>
<ul style="list-style-type: none"> - บล็อกพืชหรือเลี้ยงสัตว์ชนิดเดียว ในพื้นที่กว้าง - ใช้สารเคมีและเครื่องจักรกลการเกษตรเป็นปัจจัยการผลิตที่สำคัญ เพื่อให้ได้ผลผลิตสูง ๆ ในเวลาสั้น 	<ul style="list-style-type: none"> - บล็อกพืชและ/หรือเลี้ยงสัตว์หลายชนิดร่วมกัน โดยยึดหลักสมดุล - ใช้วิถีชีวิตในการควบคุม/บำรุงพืชและสัตว์และ ใช้แรงงานคนเป็นหลัก เพื่อให้ได้ผลผลิตที่มี คุณภาพทางโภชนาการ ในปริมาณที่พอเพียง แก่ความต้องการ
<u>ผลที่ตามมา</u>	<u>ผลที่ตามมา</u>
<ul style="list-style-type: none"> - ระบบนิเวศน์วิทยาและทรัพยากรธรรมชาติเสื่อมโทรม เสียสมดุล - พืชตกค้างจากสารเคมีการเกษตรเป็นอันตรายต่อเกษตรกรและผู้บริโภค - เกษตรกรล้มละลายจากภาระหนี้สิน เนื่องจากต้องลงทุนสูง แต่ขายผลผลิต ได้ราคาต่ำ 	<ul style="list-style-type: none"> - ช่วยฟื้นฟูระบบนิเวศน์และอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ - บกป้องมลพิษที่จะเกิดเนื่องจากวิธีการทำเกษตร ปลอดภัยต่อเกษตรกรและผู้บริโภค - เกษตรกรพึ่งตนเองได้ สามารถเลี้ยงครอบครัว ของตนได้อย่างสุขสบายตาม อัตภาพ โดยปราศจากหนี้สิน

จะเห็นว่าเกษตรกรรมทางเลือก เป็นระบบเกษตรกรรมที่มีพื้นฐานการดำเนินกิจกรรมที่สอดคล้องกับระบบนิเวศน์ โดยสามารถดำเนินต่อไปได้อย่างยั่งยืน และไม่ก่อผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมและคุณภาพชีวิตของเกษตรกร รวมทั้งผู้บริโภคด้วย

อย่างไรก็ตาม เกษตรกรรมทางเลือกนั้นเป็นชื่อเรียกรวมๆ ของระบบการเกษตรที่แตกต่างหรือตรงข้ามกับเกษตรกรรมกระแสหลัก ที่ดำเนินอยู่เป็นส่วนใหญ่ในปัจจุบันระบบเกษตรกรรมที่จัดอยู่ในการเกษตรกรรมทางเลือก อาทิ (วิจิต กิ่งวัฒนากุล, มปป.)

การเกษตรแบบผสมผสาน (Integreted Farming) หมายถึง ระบบเกษตรกรรมที่ทำการกิจกรรมหลาย ๆ อย่างในที่เดียวกัน แต่ละอย่างสัมพันธ์เชื่อมโยงกันตามลักษณะเกื้อกูลซึ่งกันและกันอย่างเป็นระบบ โดยไม่เกิดผลเสียต่อสิ่งแวดล้อม ลักษณะการผสมผสานอาจเป็นการผสมผสานกันระหว่างพืช พืชกับสัตว์ หรือสัตว์กับสัตว์ด้วยกันเอง เช่น การปลูกถั่วดำแซมในแถวข้าวโพด การเลี้ยงปลาในนาข้าว การเลี้ยงหมู/ไก่บนบ่อปลา การปลูกผลไม้บนคันดินรอบบ่อปลา เป็นต้น การผสมผสานกันระหว่างกิจกรรมเหล่านี้เพื่อลดต้นทุนการผลิตให้ต่ำที่สุด แต่ได้ผลเต็มเม็ดเต็มหน่วย ปัจจุบันมีการพยายามใช้ชื่อเรียกใหม่ว่า "การเกษตรเกื้อกูล"

ไร่สวนผสม (Polyculturey, Mixed Farming) เป็นการทำการผลิตหลาย ๆ อย่างคล้ายกับการเกษตรแบบผสมผสาน แต่ไม่ได้เน้นการเกื้อกูลซึ่งกันและกัน เช่น การปลูกพืชไร่ในสวนผลไม้ การปลูกผักสวนครัวหลายชนิดปะปนกัน ลักษณะเช่นนี้เป็นรูปแบบการเกษตรดั้งเดิม (traditional Agriculture) ซึ่งมีอยู่ในทุกภาคของไทย

เกษตรอินทรีย์ (Organic Farming, Organiculture) เป็นระบบการเกษตรที่หลีกเลี่ยงการใช้สารเคมีทุกชนิด ไม่ว่าจะเป็นปุ๋ยเคมี ยาปราบศัตรูพืชและฮอร์โมนต่าง ๆ ในการปลูกพืชและเลี้ยงสัตว์ เน้นการใช้อินทรีย์วัตถุ เช่น ปุ๋ยคอก ปุ๋ยหมัก ปุ๋ยพืชสด ในการปรับปรุงบำรุงดินให้มีความอุดมสมบูรณ์ เพื่อให้ดินพืชมีความแข็งแรงสามารถต้านทานโรคและแมลงได้ด้วยตนเอง ผลผลิตที่ได้จะมีอาหารครบถ้วนโดยไม่มีสารพิษใด ๆ เจือปนซึ่งปลอดภัยทั้งผู้ผลิตและผู้บริโภค

เกษตรกรรมถาวร (Permaculture) เป็นระบบนิเวศน์วิทยาทางการเกษตรที่เน้นความอุดมสมบูรณ์ตนเอง โดยใช้พื้นที่น้อยที่สุดและอยู่ได้นานที่สุด มีการวางแผนงานการใช้ทรัพยากรที่มีอยู่อย่างประหยัด และมีประสิทธิภาพสูงที่สุด รักษาสภาพแวดล้อมมาให้งดงามที่หรือฟื้นฟูให้ดีขึ้น เพื่อตอบสนองต่อมนุษย์ทั้งทางร่างกายและจิตใจ เกษตรกรรมถาวรให้ความสำคัญต่อพื้นที่ดินอย่างสูง โดยเฉพาะความอุดมสมบูรณ์ของหน้าดิน ใช้ประโยชน์จากไม้ยืนต้นเป็นหลัก เน้นผลผลิตจากห่วงโซ่อาหารต้น ๆ รวมทั้งผลิตภัณฑ์อื่น ๆ ด้วย

เกษตรกรรมธรรมชาติ (Natural Farming) เป็นระบบการเกษตรที่ต้องอาศัยความรู้ความเข้าใจต่อธรรมชาติทุกแง่มุมอย่างถ่องแท้ แล้วจึงจัดระบบการปลูกพืชหรือเลี้ยงสัตว์ให้สอดคล้องกลมกลืนกับธรรมชาติ หลีกเลี่ยงการใช้สารเคมี และการกระทำใด ๆ ที่ไม่จำเป็น ทั้งโดยการใช้เครื่องจักร แรงงานสัตว์ และโดยเฉพาะแรงงานคน เพราะเมื่อเกิดสภาพสมดุลแล้วธรรมชาติจะมีระบบการควบคุมและกำจัดกันเอง ทั้งพืชและสัตว์

เกษตรกรรมธรรมชาติมีหลักการใหญ่ ๆ อยู่ 4 ประการ คือ

1. ไม่ไถพรวนดิน
2. ไม่ใช้ปุ๋ยวิทยาศาสตร์
3. ไม่กำจัดวัชพืช
4. ไม่ใช้สารเคมีและยาฆ่าแมลงทุกชนิด

หลักทั้ง 4 ข้อนี้เป็นการเลียนแบบธรรมชาติ เพราะเกษตรกรรมธรรมชาติเชื่อว่า มนุษย์เป็นเพียงผู้คอยเก็บเกี่ยวผลผลิตจากความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติเท่านั้น ดังนั้นเมื่อมีดินที่สมบูรณ์ มีสิ่งแวดลอมที่สมดุล มนุษย์ก็เพียงหว่านเมล็ดพันธุ์ลงไปในดิน และคอยเก็บเกี่ยวผลผลิตเท่านั้น ไม่จำเป็นต้องไปจัดการใด ๆ กับธรรมชาติมากนัก

วนเกษตร (Agroforestry) หมายถึง การใช้ที่ดินทำประโยชน์ให้มีสภาพคล้ายกับป่าที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ ด้วยพื้นฐานความเชื่อว่า ธรรมชาติได้สร้างทุกอย่างขึ้นมาเพื่อให้เกิดความสมดุล ฉะนั้นชีวิตที่เข้าไปอยู่ในสิ่งที่สมดุลจะมีความสมดุลไปด้วย

วนเกษตรเป็นรูปแบบหนึ่งของเกษตรกรรมธรรมชาติ ไม่ใช้ปุ๋ยวิทยาศาสตร์ สารเคมีและยาฆ่าแมลง อันจะทำให้สารพิษตกค้างในสภาพแวดล้อม ไม่ไถพรวนดิน เพราะผืนดิน

โดยธรรมชาติมีการปกพรวนอยู่แล้วโดยรากไม้ ไล่เดือนและสัตว์ต่าง ๆ ไม่ทำให้พื้นดินเตียน
 ใส่ง เพื่อรักษาหน้าดินไม่ให้ถูกทำลายด้วยลมและฝน หากพื้นที่เป็นที่รกรกรบปล่อยไว้เช่นนั้น
 ก่อน เมื่อจะปลูกต้นไม้ค่อยทำให้เตียนลง ถ้าเป็นที่ขาดแคลนน้ำควรเริ่มปลูกพืชที่ทนแล้งได้
 ก่อน โดยเฉพาะไม้ประเภทที่ช่วยคุ้มกันบังแดดบังลมได้ จากนั้นจึงปลูกพืชอาหารที่เก็บกินได้
 เร็ว พร้อมกับปลูกพืชที่เป็นอาหารนกและสัตว์ เพื่อฟื้นฟูระบบชีวิตานธรรมชาติให้มีทั้งพืชและ
 สัตว์อาศัยอยู่ร่วมกัน ก่อให้เกิดสมดุลทางธรรมชาติ พืชทุกชนิดที่เป็นไม้สูง ไม้ระดับกลาง ไม้
 พุ่ม และพืชคลุมดินจะอยู่ปะปนกันไป เพื่อให้มีการอาศัยเกื้อกูลกันตามธรรมชาติ เช่น พื้นที่อยู่
 ระดับบนหรือไม้ใหญ่ นอกจากจะให้ร่มเงา แล้วยังช่วยนำน้ำและธาตุอาหารจากดินที่ลึกลงไป
 ขึ้นมา เมื่อใบของไม้ใหญ่แก่และร่วงลงบนดินก็จะย่อยสลายกลายเป็นปุ๋ยของพืชระดับผิวดิน
 ในขณะที่พืชชั้นล่างจะช่วยควบคุมวัชพืช และรักษาความชื้นของหน้าดินไว้ (สำนักงานคณะกรรมการ
 วัฒนธรรมแห่งชาติ และสถาบันพัฒนาชนบท มูลนิธิหมู่บ้าน, 2534)

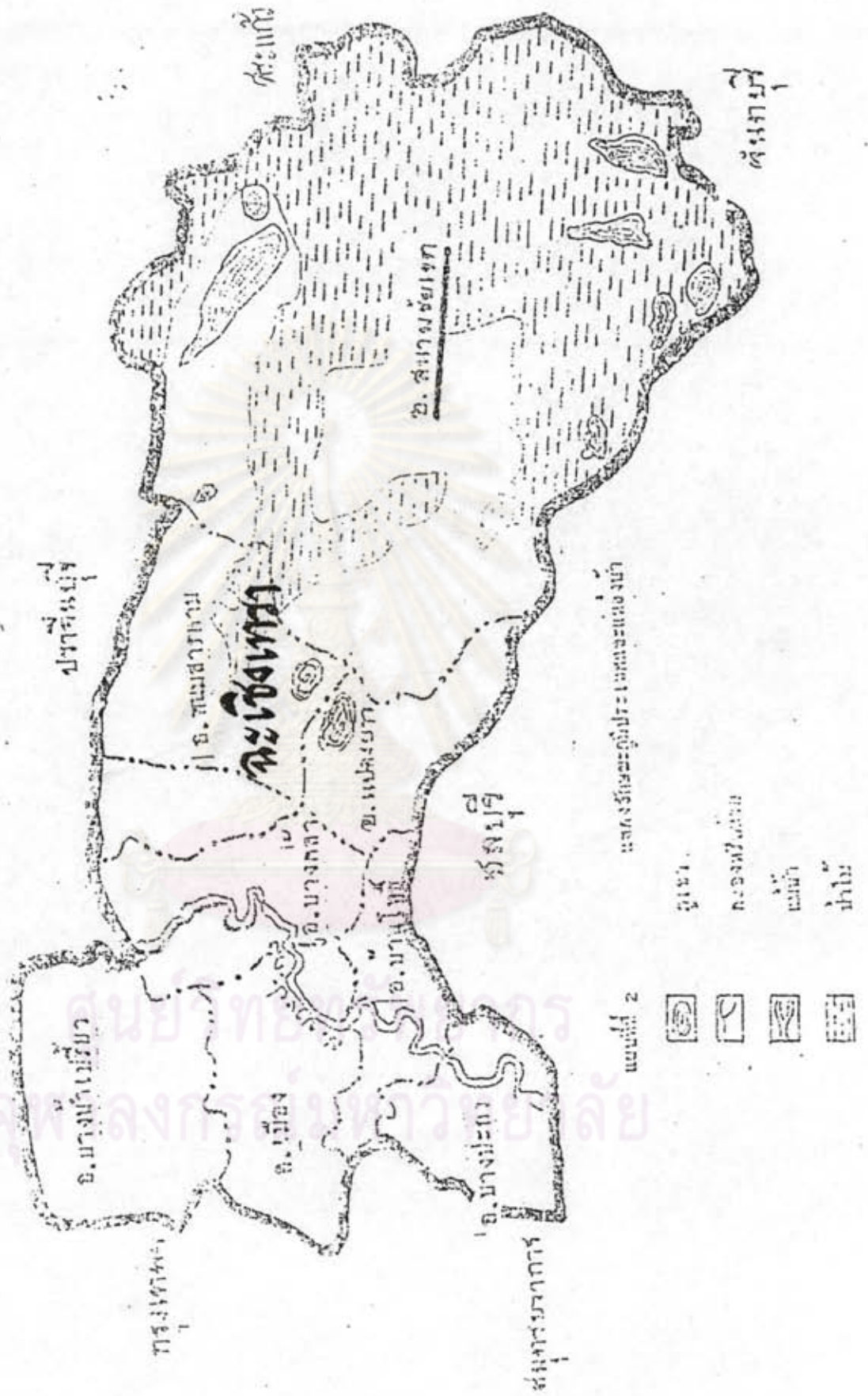
พุทธเกษตรกรรม (Buddha Agriculture) หมายถึง แบบแผนการผลิตที่มี
 พุทธธรรมเป็นพื้นฐาน มีลักษณะสำคัญ ดังนี้

1. มุ่งความเจริญงอกงามของชีวิตด้านจิตใจ ไม่เน้นความมั่งคั่งทางวัตถุ
2. ร่วมมือกับธรรมชาติ อาศัยสมดุลในระบบนิเวศน์
3. ไม้ใช้ทุนมาก เน้นแรงงานและทรัพยากรท้องถิ่นที่หาได้ง่าย
4. ใช้เนื้อที่พอประมาณ ไม้ใหญ่โตจนต้องพึ่งพิงเครื่องจักรหรือแรงงานมากดูแล
5. พึ่งตนเองในเบื้องต้น คือ การพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจ สามารถยังชีพได้

ด้วยน้ำพักน้ำแรงของตนเอง ไม่ผิดเคือง ยากไร้หรือเป็นหนี้สิน ขั้นต่อมาคือ การพึ่งตนเอง
 ทางสติปัญญา สามารถจะดำเนินชีวิตโดยอาศัยวิจารณ์ญาณของตนเองอย่างถูกต้อง ตามความเป็น
 จริง ไม่ถูกผู้อื่นครอบงำกำหนดหรือมีชีวิตขึ้นกับวัตถุแต่ฝ่ายเดียว สามารถมีความสุขจากภาวะ
 ภายใน (เสวี พงศ์พิศ และคนอื่น ๆ, 2531)

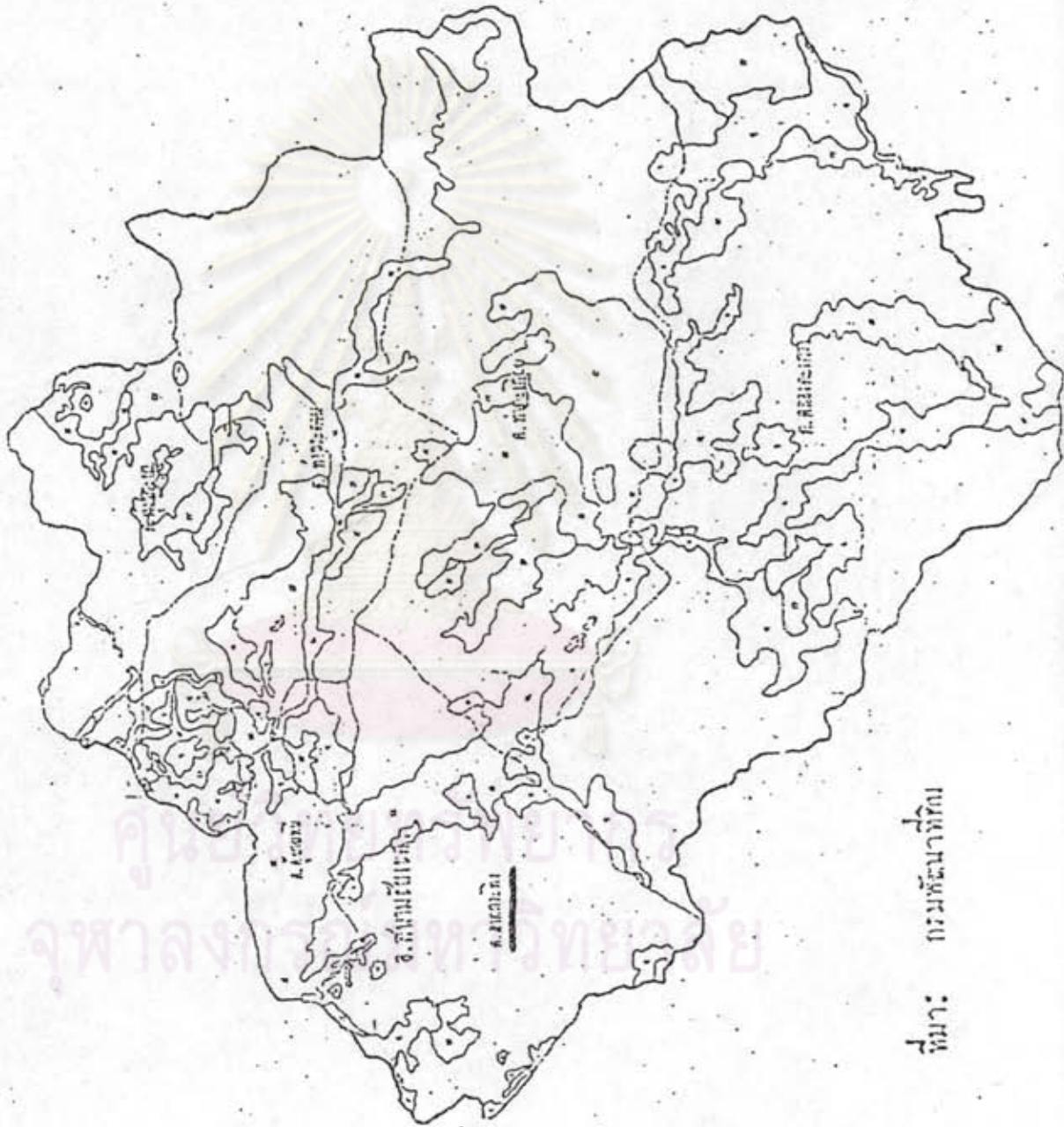
จากทั้งหมดที่กล่าวมาจะเห็นว่า เกษตรกรรมทางเลือกเป็นระบบเกษตรกรรมที่
 แตกต่างหรือตรงกันข้ามกับเกษตรกรรมกระแสหลักที่ดำเนินอยู่เป็นส่วนใหญ่ในปัจจุบัน ความ
 แตกต่างนี้มีมาซึ่งเพียงแค่ในด้านเทคนิควิธีการเท่านั้น หากต่างกันตั้งแต่จุดมุ่งหมาย เริ่มอีกด้วย

แผนภาพที่ 2 แสดงลักษณะภูมิประเทศและแหล่งน้ำของจังหวัดยะลา

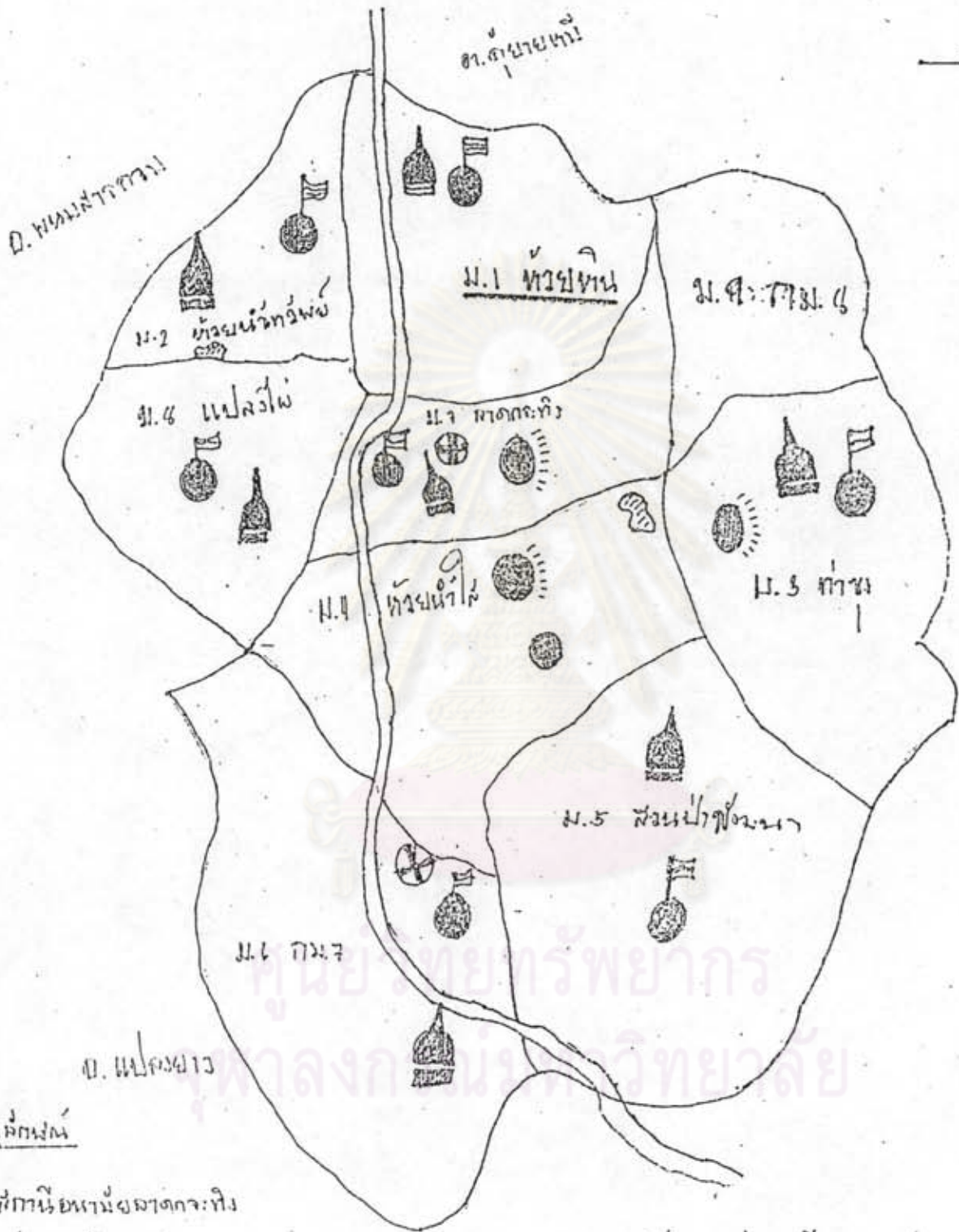

แผนที่ที่ 3 แสดงอาณาเขตของอาณาจักรขอมชัยเขต

ที่มา: กรมพัฒนาที่ดิน

แผนที่ที่ 4 แสดงอาณาเขตของตำบลลาดกระบัง

สัญลักษณ์

- สี่ก้นหรือหน้ามณฑลกระบัง
- วัด สี่ก้นหรือหน้ามณฑล
- โรงเรียน
- หอระฆัง
- ศาลาทำมา
- ถนน
- ข้างเค็มนี้
- เส้นแบ่งเขตหมู่บ้าน

กิ่ง อ. ท่าเสาเกือบ

3. ข้อมูลพื้นฐานของหมู่บ้านที่ทำการวิจัย

ในการวิจัยผู้วิจัยใช้หมู่บ้านห้วยหิน ตำบลลาดกระทิง อำเภอสนามชัยเขต จังหวัดฉะเชิงเทรา มาทำการศึกษาเนื่องจากเป็นหมู่บ้านที่ผู้ใหญ่วิบูลย์ เข็มเฉลิม เคยเป็นผู้ใหญ่บ้านมาก่อนตั้งแต่ในช่วงเริ่มตั้งหมู่บ้านจนลาออกจากตำแหน่งผู้ใหญ่บ้าน เมื่อ พ.ศ. 2537 ซึ่งผู้ใหญ่วิบูลย์ดำรงตำแหน่งผู้ใหญ่บ้านรวมทั้งสิ้น 25 ปี ในปัจจุบันผู้ใหญ่ของบ้านห้วยหิน คือผู้ใหญ่สมนึก ดิษยบุตร เป็นผู้ได้รับการเลือกตั้งเข้าดำรงตำแหน่งแทนผู้ใหญ่วิบูลย์ ซึ่งลาออกไป สำหรับข้อมูลของหมู่บ้านห้วยหินมีดังนี้

3.1 ข้อมูลพื้นฐานของหมู่บ้านที่ทำการวิจัย

บ้านห้วยหิน (หมู่ที่ 1) ขึ้นอยู่กับตำบลลาดกระทิง ซึ่งแต่เดิมเคยเป็นหมู่บ้านที่ขึ้นต่อตำบลผู้ยายหมี่ อำเภอสนามชัยเขต จังหวัดฉะเชิงเทรา ได้รับการยกฐานะเป็นตำบลเมื่อปี 2512 สภาพทางภูมิศาสตร์พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นที่ราบลุ่ม ประชากรมีอาชีพทำไร่พื้นที่ค่อย ๆ สูงชันไปทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งเดิมเป็นป่าดงดิบ ประชากรจากถิ่นต่าง ๆ ททยอยกันเข้ามาจับจองที่ดินบริเวณที่เป็นป่า ตัดโค่นป่าเพื่ออาศัยทำมาหากินจนบริเวณเหล่านั้นเป็นที่โล่งเตียนกว้างออกไปเรื่อย ๆ เพื่อประกอบอาชีพซึ่งส่วนใหญ่เป็นไร่ล้มลุก ต่อมาปี พ.ศ. 2523 กรมวิชาการเกษตรได้เข้ามาจัดตั้งศูนย์วิจัยยางฉะเชิงเทรา เพื่อส่งเสริมอาชีพปลูกยางพารา และพืชไร่ล้มลุกทั่วไป เกษตรกรจึงนิยมหันมาปลูกยางพารากันมากขึ้น อาชีพปัจจุบันส่วนใหญ่ทำไร่มันสำปะหลัง ไร่สับปะรด ไร่ฮ้อยสวนยางพาราและสวนมะม่วง ส่วนอาชีพทำนามีน้อย เพราะพื้นที่ไม่อำนวยเนื่องจากเป็นที่ราบลุ่มสลับกับที่ดอน และสภาพดินไม่เหมาะสม

3.1.1 อาณาเขต

ทิศเหนือ ติดต่อกับตำบลผู้ยายหมี่

ทิศใต้ ติดต่อหมู่ที่ 7 (บ้านลาดกระทิง)

ทิศตะวันออก ติดต่อหมู่ที่ 7 (บ้านลาดกระทิง) และหมู่ที่ 9

(บ้าน ก.ม.8)

ทิศตะวันตก ติดต่อหมู่ที่ 2 (บ้านห้วยน้ำทรัพย์) และหมู่ที่ 18
(บ้านแปลงไผ่)

มีพื้นที่ทั้งหมด 18,320 ไร่ เป็นพื้นที่ทำการเกษตร 12,051 ไร่

3.1.2 การปกครอง

แบ่งการปกครองออกเป็นหมู่บ้าน โดยมีสภาตำบลเป็นผู้ควบคุมและมีสถานีอนามัยลาดกระทิงเป็นผู้รับผิดชอบด้านสาธารณสุข

3.2 ประชากร

บ้านห้วยหินมีประชากรรวมทั้งสิ้น 1,360 คน เป็นชาย 808 คน หญิง 552 คน มีหลังคาเรือนรวมทั้งสิ้น 263 หลังคาเรือน มีอาชีพเป็นเกษตรกร รับจ้างทั่วไป และเป็นนักเรียน ในปี 2537 มีจำนวนคนเกิดทั้งสิ้น 53 คน เป็นชาย 15 คน หญิง 38 คน

3.3 เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม

3.3.1 สถานที่ราชการ

- 1) ศูนย์วิจัยยางจะเชิงเตรา
- 2) ชลประทาน
- 3) สภาตำบล

3.3.2 โรงเรียนรัฐบาล

- 1) โรงเรียนวัดห้วยหิน

3.3.3 อื่น ๆ

- 1) บัณฑิตวิทยาลัย 1 แห่ง
- 2) โรงน้ำแข็ง 1 แห่ง
- 3) ที่อ่านหนังสือประจำหมู่บ้าน 1 แห่ง
- 4) ธนาคาร 1 แห่ง
- 5) ร้านอาหาร-ชายของชา 5 แห่ง

3.4 สาธารณสุข

3.4.1 สถานที่ให้บริการทางสาธารณสุข

- 1) สถานีอนามัย 1 แห่ง
- 2) กองทุนยาประจำหมู่บ้าน 1 แห่ง
- 3) สวนสาธิตสมุนไพร 2 แห่ง

3.4.2 บุคลากรที่ปฏิบัติงานสาธารณสุข

- 1) พนักงานอนามัย 2 คน
- 2) พยาบาลและผดุงครรภ์ 1 คน
- 3) อสม. 28 คน
- 4) ช่างสุขภัณฑ์ประจำหมู่บ้าน 4 คน

4. แนวคิด ทฤษฎีและงานวิจัยเกี่ยวกับการถ่ายทอดความรู้ เจตคติและการปฏิบัติของผู้นำ ด้านการเกษตร

4.1 ความหมายของทฤษฎีเกี่ยวกับผู้นำและผู้นำการเปลี่ยนแปลง

1. ผู้นำ

คำว่า "ผู้นำ" มีผู้ให้ความหมายไว้หลายอย่างดังนี้

เสถียร เหลืองอร่าม (2519) ได้กล่าวว่า "ผู้นำ" หมายถึง ผู้มีบุคลิกลักษณะเด่นเป็นพิเศษ ประกอบด้วยความสามารถเป็นพิเศษในกลุ่มชนขององค์การนั้น เพราะบุคคลแต่ละกลุ่มขององค์การจะประกอบด้วยบุคคลที่มีบุคลิกภาพ ความรู้ความสามารถหรือลักษณะแตกต่างกันออกไป ในขณะที่ทุกคนมีความผูกพันซึ่งกันและกันในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของกลุ่ม จะต้องยอมรับนับถือความคิดเห็นของกันและกัน

อรุณ รักธรรม (2522) ให้ความหมาย "ผู้นำ" หมายถึง บุคคลซึ่งได้รับการแต่งตั้งขึ้นหรือได้รับค้ายกย่องขึ้นให้เป็นหัวหน้าผู้ตัดสินใจ เพราะมีความสามารถในการปกครองบังคับบัญชา และจะพาผู้ใต้บังคับบัญชาหรือหมู่ชนไปบนทางที่สีหรือชั่วได้

โสภา ชูพิกุลชัย (2522) ได้ให้ความหมายของ "ผู้นำ" ในแนวของ

วิธีการทางสังคมมิติ (Sociometric approach) ว่า "ผู้นำ" คือ บุคคลซึ่งสมาชิกในกลุ่มยอมรับว่ามีอิทธิพลเหนือการแสดงพฤติกรรมของเขา หรือเป็นผู้ที่สมาชิกในกลุ่มนิยมชมชื่น และได้รับการเลือกบ่อยครั้งกว่าสมาชิกคนอื่น ๆ

กฤษฎา สาธิต (2514) ได้ให้ความหมายของ "ผู้นำ" โดยอาศัยหลัก 3 ประการ คือ

1. ผู้นำ คือ บุคคลใดบุคคลหนึ่งในกลุ่มคนหลายๆ คน ที่มีอำนาจอิทธิพลหรือความสามารถในการจูงใจคนให้ปฏิบัติตามความคิดเห็น ความต้องการหรือคำสั่งของเขาได้
2. ผู้นำ คือ บุคคลที่มีอำนาจเหนือในการติดต่อสัมพันธ์ระหว่างบุคคล (Interpersonal relation)
3. ผู้นำแตกต่างจากหัวหน้าหรือผู้บริหาร คนสองคนอาจเป็นคน ๆ เดียวกันได้ แต่ไม่จำเป็นต้องเสมอไป

วินิจ เกตุชาและคมเพชร จิตรศุกกุล (2522) รายงานว่า "ผู้นำ" หมายถึง ผู้ที่ทำหน้าที่รับผิดชอบต่อการพัฒนาการของกลุ่ม โดยใช้อำนาจความสะดวกให้มีการปฏิบัติงานในกลุ่ม แบ่งความรับผิดชอบหน้าที่การทำงาน ส่งเสริมให้สมาชิกทุกคนสามารถปฏิบัติงานได้อย่างสำเร็จและแก้ไขปัญหามากมายที่เป็นอุปสรรคต่อการทำงาน และพัฒนาการของกลุ่ม

พจน์ บุญเรือง (2521) กล่าวว่า คุณสมบัติของการเป็นผู้นำ (Leadership qualities) ได้มีผู้ทำการวิจัยและระบุถึงคุณสมบัติของการเป็นผู้นำไว้หลายอย่างประกอบกันดังนี้

1. จิตสำนึกแห่งเป้าหมายและทิศทางในการดำเนินงาน (Sense of purpose and direction) ผู้นำเป็นผู้ที่ทราบถึงงานหน้าที่รับผิดชอบที่จะต้องกระทำและทราบถึงจุดหมายปลายทางและแนวทางที่ชัดเจนในการทำงาน
2. ความกระตือรือร้น (enthusiasm) ผู้นำเป็นผู้มีความกระตือรือร้น ตั้งใจจริงที่จะรับภาระหน้าที่และทำงานด้วยความเต็มใจเสมอ

3. ความเป็นเพื่อน (friendliness) ผู้นำเป็นผู้มีความต้องการเป็นส่วนหนึ่งของกลุ่ม มีความรัก และความเข้าใจถึงความต้องการบุคคลอื่นอยู่เสมอ
4. ความซื่อสัตย์ (integrity) ผู้นำเป็นผู้ได้รับความไว้วางใจ และมั่นใจจากมวลสมาชิก ดังนั้น ผู้นำจำเป็นต้องมีความซื่อสัตย์สุจริต เป็นที่เชื่อถือได้
5. ความฉลาดรอบรู้ (intelligence) ผู้นำเป็นผู้รอบรู้ในสถานการณ์ต่าง ๆ และสามารถนำความรู้มาปรับใช้ในการดำเนินงานให้เข้ากับสถานการณ์อยู่เสมอ
6. ความจริงใจ (ingenuity) ผู้นำเป็นคนจริงทั้งคำพูดและการกระทำ
7. ความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ (initiative) ผู้นำเป็นเจ้าของความคิด คือ รู้จักคิดริเริ่มสร้างสรรค์งานที่ก้าวหน้าอยู่เสมอ
8. ศรัทธา (faith) ผู้นำเป็นผู้มีความเชื่อมั่นในตนเองและเชื่อมั่นในความรู้ความสามารถของผู้อื่น
9. เทคนิคการทำงาน (technical mastery) ผู้นำเป็นผู้รู้งาน และมีความสามารถแบ่งหน้าที่รับผิดชอบให้กับผู้ร่วมงานได้เหมาะสมถูกต้อง และสามารถประสานงานให้ผู้ร่วมงานด้วยกันได้อย่างมีประสิทธิภาพ
10. ทักษะการถ่ายทอด (teaching skill) ผู้นำเป็นผู้สามารถปฏิบัติงานเป็นตัวอย่างแก่ผู้ร่วมงาน และสามารถถ่ายทอดความรู้ และแนวความคิดให้กับผู้ร่วมงานให้เข้าใจถึงหลักและวิธีดำเนินงานได้เป็นอย่างไร
11. กำลังทางร่างกายและจิตใจ (physical and mental energy) ผู้นำเป็นผู้มีความสมบูรณ์ทั้งทางร่างกายและจิตใจ นั่นคือมีกำลังร่างกายแข็งแรง จะมีอารมณ์มั่นคง

เฟรด ดี ฟิเลอร์ (Fiedler, 1967) มีความเห็นว่า ผู้นำจะต้องมีลักษณะอย่างใดอย่างหนึ่งตามเกณฑ์ต่อไปนี้

1. ได้รับการแต่งตั้งดำรงตำแหน่งผู้นำ ผู้มีเทศก์ ประธาน ฯลฯ โดยเป็นตัวแทนของกลุ่ม

2. เป็นผู้ได้รับการเลือกจากกลุ่ม

3. เป็นผู้แสดงออกให้เห็นว่ามีอิทธิพลมากที่สุดโดยอาศัยสังคมมิติ

เรมอนต์ เจ เบอร์บี (Burby, 1972) กล่าวว่า ผู้นำ คือบุคคลที่สามารถชักจูงให้คนอื่นปฏิบัติตามด้วยความเต็มใจ ทำให้ผู้ตามมีความเชื่อมั่นในตัวเขาสามารถช่วยคลี่คลายความตึงเครียดต่าง ๆ ลงได้ สามารถนำกลุ่มให้บรรลุถึงจุดมุ่งหมายที่ตั้งเอาไว้

ดันน์ (Dunn, 1973) กล่าวว่า ผู้นำ คือผู้ที่มีอิทธิพลเหนือคนอื่น โดยชักชวนให้คนอื่นเหล่านั้นช่วยปฏิบัติการกิจให้สำเร็จลุล่วงตามเป้าหมายที่กำหนดไว้

พัฒนา สงวนกล้าจิตต์ (2526) ผู้นำ หมายถึง บุคคลที่ดำรงตำแหน่งเป็นหัวหน้าหน่วยงาน โดยการแต่งตั้ง เลือกตั้ง หรือได้รับการยกย่องและเป็นบุคคลที่มีอิทธิพลเหนือจิตใจผู้อื่นในการที่จะชักจูงให้เขาปฏิบัติตามคำสั่งได้

ที เอน ไวท์เฮด (Whitehead, 1963) กล่าวว่า ผู้นำคือ บุคคลที่ได้รับการคัดเลือกจากบุคคลอื่นในกลุ่ม และเป็นบุคคลที่สามารถช่วยเหลือผู้อื่นในสิ่งที่ผู้อื่นร้องขอ สามารถชี้แนวทางให้ผู้อื่นกระทำตามโดยผู้ตามให้ความเชื่อฟัง

เครชท์ ครัชฟีลด์ และบัลลาซี (Krech, Crutchfield and Ballachy, 1962) ได้ให้ความหมายของผู้นำว่า ผู้นำคือ บุคคลที่เป็นสมาชิกกลุ่มและแสดงบทบาทศูนย์กลาง (Central roles) ในการกำหนดเป้าหมายและกำหนดแนวความคิดของกลุ่ม

เอลิซาเบธ เฮอร์ลอค (Hurlock, 1950) กล่าวถึงลักษณะผู้นำไว้ว่า ผู้นำมักจะมีลักษณะเป็นที่นิยมชมชอบของบุคคลอื่น ๆ (แต่ไม่ได้หมายความว่า ผู้ที่มีลักษณะเช่นนี้จะเป็นผู้นำทุกคน) มีความสามารถในการปรับตัวได้ดี มีความสามารถในการใช้สมองและสติปัญญาในการพิจารณาตัดสินใจ มีความปรารถนาที่จะเป็นผู้นำ เต็มใจที่จะเป็นผู้นำ มีความรับผิดชอบและไม่หวั่นไหวต่ออุปสรรค มีนิสัยของแสดงตัว (extroversion) ไม่เป็นคนเก็บตัว

ราล์ฟ เอ็ม สโตกคิลล์ (Stogdill, 1974) ได้สำรวจเอกสารการวิจัยต่าง ๆ และสรุปลักษณะของผู้นำว่ามีลักษณะดังต่อไปนี้ ผู้นำมีความสามารถทางด้านสติปัญญา มีความสามารถทางการเรียน มีความรับผิดชอบและเป็นที่ยอมรับของผู้อื่น มีส่วนร่วมในกิจกรรมทางสังคม รู้จักเข้าสมาคม มีสถานภาพทางสังคมเศรษฐกิจดี มีความคิดริเริ่ม มีความเพียรพยายาม รู้จักวิธีการทำงานที่จะทำให้งานสำเร็จ มีความเชื่อมั่นในตนเอง มีความตื่นตัวและหยั่งรู้สถานการณ์ เป็นที่นิยมชมชอบของบุคคลอื่น มีความสามารถในการปรับตัวได้ดี มีอารมณ์มั่นคงใจคอหนักแน่นและมีศิลปะและความสามารถในการพูดให้ผู้อื่นคล้อยตาม

โรวาท สุทธนารักษ์ (2530) ผู้นำคือบุคคลที่มีอิทธิพลเหนือบุคคลอื่นในกลุ่ม หรือมีบทบาทสำคัญในการนำกลุ่มไปสู่จุดประสงค์เป้าหมายที่ตั้งไว้ เป็นผู้ที่สมาชิกยอมรับนับถือ และให้ความเชื่อฟังปฏิบัติตาม สามารถให้ความช่วยเหลือผู้อื่นในสิ่งที่ผู้อื่นร้องขอ รวมทั้งเป็นจุดรวมของแนวความคิด และมีอิทธิพลต่อแนวความคิดของมวลสมาชิกของกลุ่มองค์การต่าง ๆ หรือของชุมชน เหล่านี้เป็นต้น ผู้นำมีลักษณะเป็นผู้รอบรู้ มีความสามารถในการคิดริเริ่มสร้างสรรค์ มีความมานะพยายาม อดทน กล้าหาญ รับผิดชอบ มีความสามารถในการปรับตัวได้ดี รู้จักเข้าสมาคม ชอบแสดงออก มีใจคอหนักแน่นมั่นคง หนักแน่นไหวต่ออุปสรรคและรู้จักแก้ไขปัญหาให้สำเร็จลุล่วงได้ด้วยดี

ความหมายของผู้นำการเปลี่ยนแปลง

คำว่า "ผู้นำการเปลี่ยนแปลง" (Change Agents) นี้ บางคนอาจจะได้คำศัพท์ที่แตกต่างกันออกไป เช่น สาลี ทองธิว (2526) ใช้คำว่า "ตัวกลางการเผยแพร่" และ ดิเรก ฤกษ์หน้าย (2528) ใช้คำว่า "ตัวเจ้าหน้าที่หรือผู้นำการเปลี่ยนแปลง" เป็นต้น

สาลี ทองธิว (2525) ได้ให้ความหมายของตัวกลางการเผยแพร่ (ผู้นำการเปลี่ยนแปลง) ว่า "คือผู้ที่ทำให้กระบวนการตกลงใจยอมรับนวัตกรรมของประชากรเป็นไปตามแผนที่กำหนดไว้โดยศูนย์กลางการเผยแพร่ ซึ่งอาจจะเป็นหน่วยงานหรือองค์การได้"

ดิเรก ฤกษ์หน้าย (2526) ได้ให้ความหมายโดยอ้อมว่า "การนำการเปลี่ยนแปลงมาสู่ชุมชนหรือองค์การเป้าหมายหรือกลุ่มเป้าหมายนั้น เราต้องคำนึงถึงพื้นที่

ฐานสำคัญที่ว่าเจ้าหน้าที่จะต้องเป็นผู้ "ขายความคิด" เพื่อให้กลุ่มบุคคลเป้าหมายหรือองค์กร มีการนำเอาความคิดหรือสิ่งปฏิบัติไปใช้ในการนำการเปลี่ยนแปลง เพื่อให้เกิดสภาพการผลิต การจําแนกแจกจ่าย และการดำรงชีพที่ดีกว่า หรือบรรลุเป้าหมายที่ตั้งไว้"

นอกจากการให้ความหมายดังกล่าวแล้ว เราอาจพิจารณาความหมาย ของผู้นำการเปลี่ยนแปลงได้จากการศึกษาความหมายของ "ความเป็นผู้นำ" (Leadership) และ "ผู้นำ" (Leaders) ซึ่งเป็นคำที่มีความหมายกลาง ๆ สามารถนำมาประยุกต์ใช้ให้ เข้ากับประเภทของผู้นำต่าง ๆ ได้

ไซโลมอน เบน (Ben, 1950) กล่าวว่า ความเป็นผู้นำเป็นคุณสมบัติ ของการที่บุคคลใช้อิทธิพลต่อบุคคลอื่น ซึ่งสามารถทำให้บุคคลอื่นรับฟังและเห็นด้วยกับวัตถุประสงค์ของกลุ่ม ยอมทำตามคำแนะนำของเขา เพื่อให้กลุ่มดำเนินงานไปตามวัตถุประสงค์ที่ ตั้งไว้

ออร์ดเวย์ ทีด (Tead, 1935) ได้ให้ความหมายของความเป็นผู้นำ หรือภาวะผู้นำว่าเป็น "ผลรวมของคุณลักษณะต่าง ๆ ที่ค่อนข้างจะถาวร (traits) ซึ่งทำ ให้บุคคลสามารถชักจูงบุคคลอื่นให้ปฏิบัติตามคำสั่งเพื่อบรรลุวัตถุประสงค์ได้"

แฟรงกลิน เฮส ไฮแมน (Haiman, 1951) ให้ความหมายของความเป็นผู้นำว่า เป็นกระบวนการที่ปัจเจกบุคคล ออกคำสั่ง ชี้แนะ ใช้อิทธิพลหรือควบคุมความคิด ความรู้สึกหรือพฤติกรรม ความเป็นอยู่ของบุคคลอื่น อิทธิพลนั้นหมายถึงการใช้อำนาจผ่านสื่อ กลางในการทำงานของบุคคล เช่น หนังสือ ภาพวาด การประดิษฐ์คิดค้น หรืออาจใช้อำนาจ อิทธิพลผ่านการติดต่อกันแบบพบหน้ากันอย่างไม่เป็นทางการ (face-to-face contact)

ลิวเนอร์ เอฟ คาร์เตอร์ (Carter, 1958) กล่าวว่า มีแนวความคิด 5 ประการ ที่อธิบายความหมายของภาวะผู้นำคือ

1. ภาวะผู้นำเกี่ยวข้องกับลักษณะที่เด่นที่สุด (Polarization) ของ บุคคลในกลุ่มเป็นศูนย์กลางของพฤติกรรมของสมาชิกอื่น ๆ ในกลุ่ม แต่ต้องพิจารณาว่าคนที่ เป็นศูนย์กลางของกลุ่มไม่ใช่ผู้นำทุกคน

2. พิจารณาภาวะผู้นำในความหมายของเป้าหมายของกลุ่มซึ่งได้แก่ความสามารถที่จะนำกลุ่มมาห้บรรลุเป้าหมายได้
3. พิจารณาภาวะผู้นำในลักษณะของการเลือกโดยวิธีสังคมนิติ คือ ผู้นำจะเป็นบุคคลที่ถูกเลือกโดยสมาชิกของกลุ่ม
4. พิจารณาภาวะผู้นำเป็นความเข้ม (degree) ของอิทธิพลในการนำกลุ่มไปสู่เป้าหมายที่ต้องการร่วมกัน
5. พิจารณาภาวะผู้นำเป็นลักษณะที่แตกต่างกันตามสถานการณ์ กล่าวคือ บางสถานการณ์ก่อให้เกิดผู้นำที่มีคุณสมบัติเหมาะสมกับสถานการณ์นั้น ๆ

คุณสมบัติของผู้ให้ความรู้

การศึกษานอกระบบโรงเรียนจะประสบความสำเร็จตามวัตถุประสงค์ที่วางไว้มากน้อยแค่ไหนนั้น ความพร้อมของผู้ให้ความรู้กับผู้ต้องการเรียนรู้จะเป็นสิ่งที่จะชี้ทิศทางให้เห็นได้ เมื่อได้เรียนรู้ถึงลักษณะการเรียนรู้ของผู้ใหญ่มาแล้ว ก็ควรจะศึกษาถึงคุณสมบัติของผู้ให้ความรู้ด้วยว่าควรจะประกอบไปด้วยองค์ประกอบอะไรบ้าง เพื่อจะให้กระบวนการเรียนรู้ของผู้ใหญ่ได้เกิดขึ้นอย่างมีประสิทธิภาพที่สุด

ผู้ให้ความรู้ควรจะพร้อมในด้านองค์ประกอบที่จะทำให้งานให้ความรู้นั้นประสบความสำเร็จคือ จะต้องมีความรู้ ทักษะ และทัศนคติในเรื่องนั้น ๆ เป็นอย่างดี กล่าวคือ

ความรู้ ผู้ให้ความรู้จะต้องมีความรู้และความชำนาญในเรื่องต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง กับชีวิตความเป็นอยู่ของบุคคลในชุมชนเป็นอย่างดี หากจะจำแนกเป็นเนื้อหาวิชาแล้ว ผู้ให้ความรู้ควรรู้ในวิชาต่าง ๆ ต่อไปนี้คือ จะต้องมีความรู้ทางด้านจิตวิทยา สังคมวิทยา มานุษยวิทยา เศรษฐศาสตร์ การเกษตร การตลาด วิชาชีพ และอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องและจำเป็น

ทัศนคติ ผู้ให้ความรู้จะต้องมีทัศนคติที่ดีต่อการให้การศึกษาอกระบบโรงเรียน มีความรับผิดชอบและพยายามศึกษาค้นคว้าปรับปรุงตัวเองเพื่อให้เกิดความชำนาญ และมีความก้าวหน้าในหน้าที่ของตนเองอยู่เสมอ ทั้งนี้เพื่อให้เป็นตัวอย่างที่ดีแก่คนอื่น ๆ ในชุมชน

ทักษะ ผู้ให้ความรู้จะต้องรู้ถึงความสนใจ ความสามารถ และปัญหาต่าง ๆ ของผู้เรียน นอกจากนี้ผู้ให้ความรู้ยังต้องมีความชำนาญ ความสามารถในการชักจูง และนำเอาความรู้ ความสามารถ และประสบการณ์ของผู้เรียนมาใช้เป็นแนวทางประกอบกิจกรรมการเรียนรู้ ผู้ให้ความรู้จะต้องมีความชำนาญและความสามารถในการช่วย สนับสนุน และแนะนำผู้เรียนให้เข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมเรียนรู้ให้มากที่สุด นอกจากนี้ยังต้องสามารถให้ความรู้และจัดกิจกรรมที่สอดคล้องกับความต้องการและความสนใจของผู้เรียน และเสริมสร้างให้ผู้เรียนได้รับความรู้ใหม่ ๆ ตามความจำเป็นและปัญหาของแต่ละบุคคล และที่สำคัญอีกประการหนึ่งคือ ผู้ให้ความรู้จะต้องเรียนรู้ลักษณะนิสัยใจคอและอารมณ์ของผู้เรียนด้วยว่าเป็นอย่างไร เพื่อจะได้รู้ว่าจะดำเนินการสอนอย่างไร จึงจะทำให้ผู้เรียนเข้าใจ และสามารถนำความรู้นั้นไปใช้ประโยชน์ในชีวิตประจำวันได้มากที่สุด

ผู้สอนหรือผู้ถ่ายทอดความรู้ในกิจกรรมการศึกษาผู้ใหญ่

ในกิจกรรมการศึกษาผู้ใหญ่ สามารถแบ่งผู้เข้าร่วมกิจกรรมออกเป็น 2 ฝ่ายคือ ฝ่ายผู้รับบริการหรือนักศึกษาผู้ใหญ่ ซึ่งอาจจะใช้บริการโดยเข้าศึกษาร่วมกันเป็นกลุ่มชั้นเรียนหรือศึกษาจากสื่อต่าง ๆ ด้วยตนเอง เป็นรายบุคคลและฝ่ายให้บริการคือ ผู้ดำเนินงานการศึกษาผู้ใหญ่ตั้งแต่ระดับวางแผนงานจนถึงครูผู้สอน หรือระดับนโยบายจนถึงลงมือปฏิบัติ

การดำเนินงานจัดการศึกษาผู้ใหญ่ในระดับจุลภาค คือ จัดกิจกรรมการเรียนการสอน ผู้สอนหรือผู้ถ่ายทอดความรู้จะต้องช่วยหรืออำนวยความสะดวกให้ผู้ใหญ่ที่มาเข้าร่วมกิจกรรมเกิดการเรียนรู้ โนลส์ (Knowles) ได้เสนอกระบวนการช่วยผู้ใหญ่เรียนรู้ว่า ประกอบด้วยขั้นตอนดำเนินงานดังนี้

1. การสร้างบรรยากาศที่จะกระตุ้นความต้องการในการเรียน และส่งเสริมการเรียนรู้ของผู้ใหญ่
2. การกำหนดโครงสร้างงานการเรียน เป็นการวางแผนร่วมกันระหว่างผู้สอนกับผู้เรียน
3. การศึกษาวิเคราะห์ความต้องการของผู้เรียน

4. การกำหนดวัตถุประสงค์ของการเรียนรู้
5. การวางแผนกิจกรรมการเรียนการสอน
6. การดำเนินการเรียนการสอน หรือเป็นการนำแผนกิจกรรมไปปฏิบัติ
7. การประเมินผลการเรียน ซึ่งเป็นการทบทวนความต้องการของผู้เรียนด้วย

นอกจากกระบวนการดำเนินการช่วยให้ผู้ใหญ่เรียนรู้ข้างต้นแล้ว ในระดับมหัพภาค คือ การวางแผน การบริหารและการจัดการ โนลส์ (Knowles) ก็เสนอให้ใช้กระบวนการดำเนินงานเป็นขั้นตอนต่อเนื่องกัน และมีลักษณะคล้ายกันคือ

1. การจัดสภาพสิ่งแวดล้อมและบรรยากาศที่ส่งเสริมทางวิชาการ
2. การจัดโครงสร้างขององค์กรต่าง ๆ เพื่อนำไปสู่การทำงานร่วมกันอย่างเป็นประชาธิปไตย
3. การศึกษาวิเคราะห์ปัญหาและความต้องการทางการศึกษาของบุคคล และชุมชน
4. การกำหนดเป้าหมายหรือวัตถุประสงค์ของโปรแกรมการศึกษา และวัตถุประสงค์ทางด้านการบริหาร การจัดการ
5. การวางแผนและจัดรูปแบบโปรแกรมการศึกษารวมถึงการบริหาร หรือการจัดการด้วย
6. การดำเนินงานตามแผนหรือรูปแบบที่วางไว้
7. การประเมินผลโครงการและโปรแกรมต่าง ๆ

ผู้ที่ดำเนินการศึกษาผู้ใหญ่หรือการศึกษานอกโรงเรียน จะต้องยอมรับและมีความเชื่อมั่นในความสามารถที่มีประจำตัวบุคคลคือ เชื่อว่าทุกคนสามารถเรียนรู้และมีโอกาสที่จะก้าวหน้าได้ ในทางปฏิบัติด้านการเรียนการสอนผู้ใหญ่ บทบาทของครูผู้สอนหรือผู้ถ่ายทอดความรู้นั้นจะเน้น "ครู" ในฐานะเป็น "ผู้อำนวยความสะดวกในกิจกรรมการเรียน" (Learning Facillitator) ครูจะต้องเข้าใจบทบาทใหม่นี้คือ จะต้องเป็นผู้ช่วยในการวิเคราะห์เพื่อการเรียนรู้ รวมถึงช่วยจัดอุปกรณ์การเรียนที่จะอำนวยความสะดวกให้ผู้เรียนบรรลุความสำเร็จในการเรียนไม่ว่าจะเป็นกำหนดหรือแสดงเอง ผู้อำนวยความสะดวกในกิจกรรมการ

เรียนจะต้องใช้ทั้งศาสตร์และศิลป์ที่จะทำให้การเรียนรู้ของผู้ใหญ่สัมฤทธิ์ผล (Andragogy) บรรลุวัตถุประสงค์ที่วางไว้ร่วมกัน ต้องเข้าใจการจัดสิ่งแวดล้อมและการสร้างบรรยากาศที่เอื้ออำนวยต่อการเรียนรู้และควรเน้นให้ผู้เรียนได้เกิดการเรียนรู้ด้วยตนเอง ผู้อำนวยความสะดวกในการเรียนที่ดีนั้น จะต้องใช้เวลาสำหรับการเตรียมการ การวางแผน การออกแบบ การจัดประสบการณ์มากกว่าที่จะไปคิดเรื่อง "จะสอนอย่างไร" แต่เพียงอย่างเดียว นอกจากนี้ยังจะต้องเตรียมเครื่องมือ สำหรับประเมินผลการเรียนอย่างสม่ำเสมอ เพื่อให้ผู้เรียนทราบว่า เขาได้ก้าวหน้ามากน้อยเพียงไร อันจะเป็นแรงผลักดันหรือจูงใจให้เขาก้าวหน้าในการเรียนต่อไป

คาร์ล โรเจอร์ส (Carl Rogers) นักจิตวิทยาเจ้าของทฤษฎีบำบัดซึ่งยึดคนไข้เป็นศูนย์กลาง (Client-centered therapy) ได้ประยุกต์ทฤษฎีนี้มาใช้เป็นวิธีการเรียนการสอนโดยยึดผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง (Student-centered Method) เปิดโอกาสให้ผู้เรียนได้พัฒนาตนเองเรียนรู้ด้วยตนเอง (Self-directing inquiry) ผู้เรียนมีส่วนรับผิดชอบในการเรียนของตนทุกขั้นตอน ครูจะทำหน้าที่เพียงผู้ส่งเสริมและสร้างความสามารถที่เกิดขึ้นในตัวผู้เรียน ดังนั้นบทบาทของครูตามการสอนวิธีนี้ จึงเป็นเสมือนเพื่อนร่วมเรียน (Peers) และผู้นำในการเรียน (Leader) คาร์ล โรเจอร์ส (Carl Rogers) ได้ให้แนวความคิดเกี่ยวกับการเรียนการสอนว่า มีความหมายกว้างขวางมากมาย ในสังคมปัจจุบันที่สังคมหรือสิ่งแวดล้อมมีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลาและอย่างรวดเร็วเช่นนี้ การศึกษาควรมีจุดมุ่งหมายเป็นการอำนวยความสะดวกเพื่อการเรียนรู้ ดังนั้นบทบาทของครูสอนผู้ใหญ่จึงเป็นผู้อำนวยความสะดวกในการเรียนรู้ (Facilitator of Learning) ซึ่งควรมีคุณสมบัติสำคัญ 3 ประการคือ

1. ให้ความไว้วางใจ เชื่อถือและยกย่องให้เกียรติผู้เรียน
2. มีความจริงใจและปรารถนาดีต่อผู้เรียน
3. มีความเห็นอกเห็นใจ และเข้าใจความรู้สึกของผู้เรียน

นอกจากคุณสมบัติที่สำคัญของผู้อำนวยความสะดวกดังกล่าวแล้ว ยังต้องมีแนวทางการปฏิบัติเพื่อการอำนวยความสะดวกในการเรียนรู้ของผู้เรียนอีก 10 ประการดังต่อไปนี้ (เชียรศรี วิวิธสิริ, 2531)

1. ต้องเริ่มต้นสร้างบรรยากาศมิตรภาพภายในกลุ่มหรือชั้นเรียน ให้เกิดความอบอุ่นเป็นกันเอง
2. ช่วยทำให้เกิดจุดมุ่งหมายในการเรียนที่ชัดเจน โดยช่วยให้สมาชิกในกลุ่มตั้งเป้าหมายในการเรียนด้วยตนเองทั้งของตนเองและของกลุ่มโดยทั่วไปด้วย
3. ต้องใช้ความต้องการของผู้เรียนแต่ละคนเป็นพลังหรือแรงจูงใจ ที่จะก่อให้เกิดผลสำเร็จในการเรียน เพราะมีความหมายต่อผู้เรียนเป็นอย่างมาก
4. ต้องเป็นผู้ช่วยแนะหรือจัดการเกี่ยวกับแหล่งวิทยาการ (Resource for learning) สำหรับให้ผู้เรียนศึกษาหาความรู้เพิ่มเติมได้ง่ายและอย่างกว้างขวางที่สุด
5. มีความเข้าใจบทบาทของตนในฐานะเป็นแหล่งวิทยาการที่คล่องตัว และยืดหยุ่นได้ สำหรับกลุ่มผู้เรียน สามารถแสดงได้หลายบทบาท เช่น เป็นผู้ช่วยชี้แจงเหตุผล เป็นผู้ตัดสินใจชี้ขาด หรือเป็นเพียงสมาชิกคนหนึ่งในกลุ่มผู้เรียน
6. ในการแสดงออกของสมาชิกในกลุ่มผู้เรียน ผู้อำนวยความสะดวกจะต้องยอมรับฟังทั้งทางด้านวิชาการและด้านอารมณ์ หรือทัศนคติของผู้เรียน คือ พยายามให้ความสำคัญทั้ง 2 ด้าน ในทางที่เหมาะสมสำหรับสมาชิกแต่ละคนรวมทั้งกลุ่มด้วย
7. เพื่อให้บรรยากาศสนทนาห้องเรียนเป็นกันเอง ครูควรเปลี่ยนแปลงบทบาทของตนเป็นเสมือนหนึ่งผู้ร่วมเรียน มีฐานะเป็นสมาชิกของกลุ่ม แสดงความคิดเห็นได้ในฐานะผู้เรียนคนหนึ่ง
8. ควรให้กลุ่มได้แสดงความคิดเห็นหรือแสดงความรู้สึกนึกคิด โดยครูริเริ่มแสดงความรู้สึกนึกคิดของตนกับสมาชิกกลุ่ม ด้วยวิธีการที่มีเซการช่มชู่แต่เป็นการแสดงออกระหว่างบุคคลที่ใกล้ชิดกัน ซึ่งความคิดเห็นที่แสดงออกมานั้นสมาชิกอื่น ๆ อาจยอมรับฟังหรือไม่รับฟังก็ได้

9. ตลอดเวลาของการมีประสบการณ์ร่วมกันในห้องเรียน ผู้อำนวยความสะดวกจะต้องมีความไว้วางใจ (Alert) อยู่ตลอดเวลาในการรับรู้ความรู้สึกของผู้เรียนและมองเห็นปัญหาต่าง ๆ พร้อมทั้งแนวทางแก้ไขปัญหานั้น ๆ

10. ในฐานะที่ทำหน้าที่เป็นผู้อำนวยความสะดวกในการเรียนรู้ จะต้องพยายามรับรู้และยอมรับว่าตนเองมีข้อจำกัดทั้งเด่นและด้อยบางประการด้วย

ตามแนวคิดที่กล่าวมาทั้งหมดข้างต้น เราสามารถสรุปหน้าที่ของครูสอนผู้ใหญ่นี้คือ

1. เป็นผู้นำหรือแนะแนวทางการเรียน
2. เป็นแหล่งวิทยาการในด้านเนื้อหาวิชาการ
3. เป็นผู้ช่วยจัดประสบการณ์ให้แก่ผู้เรียน จัดให้ผู้เรียนและสภาพแวดล้อมมีส่วนสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน

4. เป็นผู้คอยดูแลอำนวยความสะดวกในกิจกรรมการเรียนการสอน
5. เป็นผู้ส่งเสริมหรือกระตุ้นให้ผู้เรียนทุกคน มีส่วนร่วมในกิจกรรมการเรียนอย่างเต็มที่

จากหน้าที่หลักดังกล่าว การปฏิบัติตนของครูต่อนักศึกษาผู้ใหญ่จะเป็นไปดังนี้

ก. ในฐานะเป็นสมาชิกของกลุ่ม

1. ทำตัวเป็นกันเอง
2. เป็นผู้ประสานประโยชน์ของกลุ่ม
3. ยอมรับฟังความคิดเห็นของผู้อื่น
4. ร่วมแสดงความคิดเห็นและเสนอแนะในฐานะเป็นสมาชิกของกลุ่ม

ข. ในฐานะเป็นผู้จัดบรรยากาศและกระบวนการเรียนการสอน

1. กระตุ้นให้ผู้เรียนแสดงความคิดเห็นอย่างเสรี
2. ส่งเสริมความคิดของผู้เรียนรวมทั้งให้ผู้เรียนส่งเสริมความคิดของครู
3. ใจกว้างยอมรับฟังผู้อื่นและทำให้เกิดการพัฒนาการทางความคิด
4. เปิดโอกาสให้ผู้เรียนมีส่วนร่วมในการวางแผนและจัดกิจกรรมการเรียน

5. เปิดโอกาสให้ผู้เรียนมีบทบาทร่วมในการสรุปเรื่องราวที่ตนเรียน
6. สนับสนุนให้ผู้เรียนได้เรียนตามความสามารถและให้ความร่วมมือช่วยเหลือซึ่งกันและกัน
7. เปิดโอกาสให้ผู้เรียนมีส่วนร่วมในการวัดผล และประเมินผลการจัดกิจกรรมรวมทั้งให้ข้อเสนอแนะอื่น ๆ

ครูสอนนักศึกษาผู้ใหญ่ที่ดีจะต้องรู้จักและเข้าใจในองค์ประกอบสำคัญ ของการเรียนการสอนคือ ตัวครูผู้สอนเอง ผู้เรียนแต่ละคน หลักสูตร เนื้อหาวิชา เทคนิคการสอน รวมทั้งสื่อต่าง ๆ ลักษณะหรือคุณสมบัติที่ดีของครูสอนผู้ใหญ่ มีดังนี้

1. มีมนุษยสัมพันธ์ที่ดี
2. มีลักษณะเป็นผู้นำ มีความคิดริเริ่ม
3. มีความแม่นยำในหลักสูตรและเนื้อหาวิชา
4. มีความสนใจที่จะเรียนรู้สิ่งต่าง ๆ อยู่ตลอดเวลา ทันโลกทันเหตุการณ์
5. มีทักษะความชำนาญในวิธีการและเทคนิคการถ่ายทอดความรู้ต่าง ๆ
6. มีกลวิธีหลาย ๆ วิธีในการสอน ใช้อุปกรณ์การสอนหรือสิ่งต่าง ๆ ช่วย
7. มีอารมณ์ขันไม่เครียด
8. มีความสามารถในการสร้างและรักษาบรรยากาศที่เอื้อต่อการเรียนรู้
9. สามารถดึงประสบการณ์ของผู้เรียนออกมาใช้ประโยชน์ได้
10. เป็นผู้มีความรับผิดชอบสูง มีความรัก ความเสียสละและมีอุดมการณ์ในการทำงาน
11. ยอมรับและเข้าใจในเรื่องความแตกต่างระหว่างบุคคล เชื่อว่าทุกสิ่งทุกอย่างย่อมมีทั้งส่วนดีและส่วนเสีย
12. มีความเข้าใจในตนเอง ทราบข้อจำกัดของตนทั้งเด่นและด้อย รู้ว่าจุดเด่นบางอย่างอาจเป็นจุดด้อยในบางสถานการณ์
13. มองโลกในแง่ดี มีความจริงใจและปรารถนาดีต่อผู้อื่นเสมอ

14. เข้าใจความต้องการและปัญหาพื้นฐานของผู้เรียน สามารถมองเห็นปัญหา และแสวงหาแนวทางแก้ปัญหานั้น ๆ ได้
15. มีความสำนึกว่าตนมีอาชีพผู้สอนแต่เป็นเพียงผู้อำนวยความสะดวกให้เกิดการเรียนรู้
16. ปฏิบัติตนเป็นเพื่อนร่วมเรียนหรือในฐานะเป็นสมาชิกของกลุ่ม

ข้อคิดโดยสรุปในเรื่องการเรียนรู้ของผู้ใหญ่ สานิตย์ บุญชู (2526) ได้ทำไว้ดังนี้ คือ

1. การเรียนรู้ของผู้ใหญ่จะเกิดขึ้น และเป็นไปได้อย่างมีประสิทธิภาพ เมื่อผู้ใหญ่ รู้สึกและยอมรับว่าตนเองไม่รู้ และสนใจอยากจะทำสิ่งนั้น
2. ผู้ใหญ่จะเรียนรู้ได้ดีเมื่อเขาประสบปัญหา และมีความจำเป็นจะต้องแก้ปัญหานั้น เขากำลังเผชิญอยู่ให้หมดไป
3. ผู้ใหญ่จะมีความสนใจอยากเรียนรู้ต่อไปก็ต่อเมื่อเขาได้รับการตอบแทนในสิ่งที่เขาต้องการ นั่นคือ ความต้องการแก้ปัญหานั้นได้รับความสำเร็จลุล่วง

บทบาทและลักษณะของผู้จัดการเปลี่ยนแปลง

สาลี ทองธิว (2526) ได้กล่าวถึงบทบาทที่สำคัญ ๆ ของตัวกลางการเผยแพร่ หรือผู้จัดการเปลี่ยนแปลง โดยดัดแปลงและปรับปรุงมาจากผลงานของลิปิตและคณะ (Lippitt and others, 1958) และโรเจอร์กับเสวนนิง (Rogers and Svenning, 1969) ว่าประกอบด้วยบทบาทดังต่อไปนี้

1. บทบาทในการสร้างความต้องการในการเปลี่ยนแปลง
2. บทบาทในการสร้างความไว้วางใจให้ตนเองในหมู่ประชากร
3. บทบาทในการช่วยวิเคราะห์ปัญหา
4. บทบาทในการกระตุ้นให้เกิดการเปลี่ยนแปลง
5. บทบาทในการทำให้การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นเป็นไปอย่างแท้จริงและคงที่

6. บทบาทในการสร้างประชากรให้สามารถระพาคติกรรมนั้นได้ต่อไปโดยปราศจากตัวกลางการเผยแพร่

นอกจากนี้ สาลี ทองธิว (2526) ยังได้กล่าวถึงลักษณะที่ทำให้ตัวกลางการเผยแพร่ (ผู้นำการเปลี่ยนแปลง) ประสบความสำเร็จในบทบาทดังกล่าวต่างกัน โดยตัวกลางที่ประสบความสำเร็จจะเป็นผู้ที่มีลักษณะดังต่อไปนี้

1. มีความพยายามในการติดต่อกับประชากรมากกว่าตัวกลางคนอื่น ๆ
2. สามารถทำตัวให้ผสมกลมกลืนกับวัฒนธรรม และความเป็นอยู่ของประชากรและเข้าใจบทบาทของตนในสายตาของประชากรได้มากกว่าตัวกลางคนอื่น ๆ
3. สามารถวิเคราะห์เห็นปัญหาและความต้องการที่แท้จริงของประชากร
4. สามารถเข้าใจถึงจิตใจของประชากรอย่างแท้จริง สามารถรับรู้ถึงความทุกข์ของประชากรอย่างแท้จริงได้
5. มีลักษณะโฮโมฟิลี (Homophily) กับตัวประชากร คือ มีลักษณะร่วมแรงร่วมใจของความเชื่อ วัฒนธรรม ความเป็นอยู่ ระดับการศึกษา ฯลฯ กับตัวประชากร
6. มีความสัมพันธ์ที่ดีกับผู้นำทางความคิดในชุมชน
7. เป็นผู้ที่ถ่ายทอดความสามารถในการประเมินผลกระทบของนวัตกรรมต่อชุมชน สามารถทำความเข้าใจกับนวัตกรรม และสรุปหาผลของนวัตกรรมนั้นในสถานการณ์อื่น ๆ ได้ด้วย

ในกระบวนการสร้างความต้องการในการเปลี่ยนแปลงทำให้เกิดขึ้นในหมู่ประชากรนี้ ผู้นำการเปลี่ยนแปลงอาจจะเป็นบุคคลเดียวกันกับผู้นำ โดยอิทธิพลส่วนหรือผู้นำทางความคิด (Personal Influence or Opinion Leaders) ซึ่งเป็นผู้นำประเภทหนึ่งตามการแบ่งของเวเนดัล เบลล์ (Bell, 1961) ก็ได้ ดังนั้น การศึกษาเรื่องผู้นำทางความคิดจึงเป็นประเด็นที่มีความสัมพันธ์กับการศึกษา เรื่องบทบาทและลักษณะของผู้นำการเปลี่ยนแปลงอย่างแยกไม่ออก เพราะแม้ว่าผู้นำทางความคิดจะเป็นคนละคนกับผู้นำการเปลี่ยนแปลงแต่ก็

... ควรที่ตัวกลางการเผยแพร่จะต้องให้ความสนใจอย่างมากแก่เขาเหล่านั้น ทั้งนี้เพราะไม่ใช่ว่าผู้นำทางความคิดในชุมชนทุกคนจะเห็นชอบกับการ

ยอมรับนวัตกรรมเสมอไปไม่ ถ้าผู้นำทางความคิดยอมรับนวัตกรรม การเผยแพร่ นวัตกรรมก็จะง่ายขึ้น แต่ถ้าผู้นำทางความคิดไม่เห็นด้วยกับนวัตกรรมนั้น การ เผยแพร่ก็จะประสบกับปัญหามากมาย ทำได้ยากหรืออาจล้มเหลวในที่สุด (สาลี ทองธิดา, 2526)

แคทซ์ และลาซาร์สเฟลด์ (Katz and Lazarsfeld, 1955) กล่าวว่า ผู้นำทางความคิดเป็นผู้ที่มีบทบาทในกระบวนการเริ่มต้นแห่งแผนการหรือแนวความคิด การชักจูงแนวความคิด หรือการกระจายแนวความคิด มีลักษณะเป็นบุคคลที่อยู่ในกลุ่มแบบ ไม่เป็นทางการ มีความสัมพันธ์แบบพบหน้ากัน (face-to-face) ผู้นำประเภทนี้จะแนะนำ ความคิดและก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในกลุ่มมากกว่าการออกคำสั่งให้เกิดการเปลี่ยนแปลง

โรเจอร์ และชูเมกเกอร์ (Rogers and Shoemaker, 1971) กล่าวว่า ผู้นำทางความคิด คือ บุคคลที่มีระดับอิทธิพลอย่างไม่เป็นทางการ ซึ่งสามารถโน้มน้าวทัศนคติหรือพฤติกรรมที่แสดงออก (overt behavior) ของบุคคลอื่นไปในแนวทางที่ บรรารณาและค่อนข้างจะบ่อยครั้ง ตลอดจนการแสดงบทบาทในการแพร่กระจายนวัตกรรม ไม่ว่าจะ เป็นแนวความคิดสมัยใหม่ การแต่งกาย การกีฬา การเมือง และอื่น ๆ

เบตติงฮอส (Bettinghaus, 1973) ให้ความหมายว่า ผู้นำทาง ความคิดไม่ได้เป็นลักษณะของบุคคลที่อยู่ตามตำแหน่งระดับสูง เขาไม่จำเป็นต้องมีหน้าที่การ งานดีกว่าผู้ตาม เขาอาจจะไม่เป็นผู้นำแบบทางการในกลุ่มใด ๆ แต่เขามีอิทธิพลในการชัก จูงไปสู่การเปลี่ยนแปลงแนวความคิด ทัศนคติ และพฤติกรรมของสมาชิกกลุ่ม

จากที่กล่าวมาจะเห็นว่าผู้นำทางความคิดคือ ผู้ที่มีอิทธิพลในการโน้มน้าว บุคคลอื่นให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางด้านทัศนคติและพฤติกรรมที่แสดงออกมา และเน้นรูปแบบ ของผู้นำอย่างไม่เป็นทางการ ซึ่งก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงมากกว่ารูปแบบที่เป็นทางการ ส่วนลักษณะของผู้นำทางความคิดนั้น โรเจอร์ และชูเมกเกอร์

(Rogers and Shoemaker, 1971) กล่าวว่า มีลักษณะดังนี้

1. ผู้นำทางความคิดมีพฤติกรรมการติดต่อสื่อสารภายนอก (External Communication Behavior) ดังนี้

- 1.1 ผู้นำความคิดมักจะมีการรับรู้ข่าวสารจากสื่อมวลชนมากกว่าผู้ตาม
  - 1.2 เป็นผู้ที่มีความรู้จากโลกภายนอกมาสู่ชุมชน ชอบเดินทางติดต่อ
เข้าไปในเมืองหรือแหล่งความเจริญ (cosmopolitaness) มากกว่าผู้ตาม
  - 1.3 ชอบติดต่อกับผู้นำการเปลี่ยนแปลง (Change Agent Contact)
มากกว่าผู้ตาม
  2. ผู้นำทางความคิดมีความสามารถเข้าถึงจิตใจผู้ตาม (Accessibility)
คือ เป็นผู้ที่มีส่วนร่วมทางสังคมมากกว่า เช่น การสื่อสารแนวความคิดใหม่ ๆ ในที่ประชุมแบบ
เป็นทางการ และการพูดคุยกับแบบไม่เป็นทางการ
  3. ผู้มีความคิดมักจะเป็นผู้ที่มีสถานภาพทางสังคมสูงกว่าผู้ตาม เช่น ระดับ
การศึกษา รายได้ และอาชีพ เป็นต้น
  4. มีลักษณะที่รับนวัตกรรมได้เร็วกว่าผู้ตาม (Innovativeness)
  5. มีความตระหนักรู้ในบทบาทผู้อื่นมากกว่าผู้ตาม (Empathy) คือ มีความ
สามารถในการผสมกลมกลืนความรู้สึกของตนเองให้เข้ากับความรู้สึกของผู้อื่นได้ดีกว่าผู้ตาม
- กล่าวโดยสรุป บทบาทของผู้นำการเปลี่ยนแปลงและผู้นำทางความคิดมี
ความสัมพันธ์กัน หากผู้นำการเปลี่ยนแปลงกับผู้นำทางความคิดเป็นคนเดียวกัน ก็เท่ากับว่ามี
บทบาทเดียวกันในการสร้างความต้องการในการเปลี่ยนแปลงให้เกิดขึ้นในหมู่ประชากร แต่
หากเป็นคนละคน บทบาทสำคัญของผู้นำการเปลี่ยนแปลงก็คือ จะต้องสร้างความยอมรับใน
การเปลี่ยนแปลงแก่ผู้นำทางความคิดในชุมชน ในการยอมรับนวัตกรรมเป็นอันดับแรก

4.2 การส่งเสริมและการถ่ายทอดความรู้ทางการเกษตร

4.2.1 การถ่ายทอดความรู้สู่เกษตรกร

งานส่งเสริมการเกษตรเป็นงานบริการ เผยแพร่และถ่ายทอดความ
รู้เกี่ยวกับการเกษตรให้แก่เกษตรกร โดยไม่จำกัดเพศ วัย ระดับความรู้ และความเป็นอยู่
เพื่อมุ่งช่วยเกษตรกรให้รู้จักช่วยตนเองในการประกอบอาชีพเกษตรกรรม โดยการให้ความรู้
เพื่อเป็นการ เสริมสร้างและ เพิ่มประสบการณ์ให้เกษตรกรรู้จักพัฒนาได้ดีขึ้น หรือรู้จักปรับปรุง
เปลี่ยนแปลงให้เหมาะสมสอดคล้องกับสภาวะชีวิตและความเป็นอยู่ของสังคม ซึ่งมีการ เปลี่ยน

แปลงอยู่เสมอ ทั้งทางเศรษฐกิจและเทคโนโลยีที่เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว และตลอดเวลา สามารถแก้ปัญหาต่าง ๆ ในการประกอบอาชีพเกษตรกรรมให้เจริญก้าวหน้า มีการอยู่ดีกินดี สมบูรณ์สุขในสังคม โดยเน้นหนักให้เกษตรกรเกิดการยอมรับและนำไปปฏิบัติ

จากการพิจารณาของเขตงานส่งเสริมการเกษตรตามคำจำกัดความดังกล่าว จะพบว่าองค์ประกอบหลักสำคัญของงานส่งเสริมการเกษตรนั้นมีอยู่ 2 กระบวนการด้วยกัน คือ กระบวนการถ่ายทอดความรู้ และกระบวนการยอมรับของเกษตรกร ความสามารถเน้นนำ ชักจูงเกษตรกรที่ต่างก็ประสบปัญหาแตกต่างกันอย่างกว้างขวาง ทั้งด้านร่างกาย จิตใจ และวัฒนธรรมประจําถิ่น ให้คล้อยตามและยอมรับปฏิบัติ จึงเป็นปัจจัยสำคัญที่สุดในการผลักดันให้งานส่งเสริมลุล่วงไปได้ด้วยดี ตามเป้าหมายของโครงการที่จัดวางไว้ (กรมส่งเสริมการเกษตร, มปป.)

กระบวนการถ่ายทอดความรู้

กระบวนการถ่ายทอดความรู้ เป็นการนำความรู้วิชาการและเทคโนโลยีทางด้าน การเกษตรไปสู่เกษตรกร ซึ่งลักษณะของการถ่ายทอดความรู้แบ่งเป็น 2 ลักษณะ คือ

1. การถ่ายทอดความรู้ในระดับต่างกันหมายถึง การถ่ายทอดความรู้จาก ผู้ที่มีความสามารถไปยังผู้มีความรู้ น้อย เช่น เจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรถ่ายทอดความรู้ให้เกษตรกร

2. การถ่ายทอดความรู้ในระดับเดียวกัน หมายถึง การถ่ายทอดความรู้ จากคนในระดับเดียวกัน เช่น เกษตรกรที่เข้ารับการอบรมไปถ่ายทอดให้เพื่อนเกษตรกรที่ไม่ได้เข้ารับการอบรมหรือเกษตรกรที่เป็นผู้นำท้องถิ่น หรือเกษตรกรก้าวหน้าสอนเพื่อนเกษตรกรด้วยกัน

จะเห็นว่าการถ่ายทอดความรู้ นั้นมิใช่จะเป็นแนวตั้ง คือ เจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรเป็นผู้ถ่ายทอดเท่านั้น แต่ความรู้ อาจจะถูกถ่ายทอดในระดับแนวนอน คือ เกษตรกรผู้เข้าเรียนเข้ารับการอบรมผู้นำท้องถิ่น หรือเกษตรกรที่มีความรู้ประสบการณ์ ถ่ายทอดสู่เพื่อนเกษตรกรกันเองได้ด้วย ซึ่งจะ ทำให้การถ่ายทอดความรู้กว้างขวางขึ้น สามารถ

ครอบคลุมกลุ่มเป้าหมายให้มากขึ้น อย่างไรก็ตาม การถ่ายทอดความรู้สู่เกษตรกรก็เป็นภาระหน้าที่หลักที่สำคัญของเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตร ความสามารถในการถ่ายทอดจึงเป็นสิ่งสำคัญและจำเป็นสำหรับเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรทุกคน ซึ่งแต่เดิมเชื่อกันว่าคนเราจะสามารถถ่ายทอดได้ต้องมีพรสวรรค์ แต่ปัจจุบันความเชื่อนี้ได้จบสิ้นลงแล้วโดยสิ้นเชิง ทุกคนย่อมมีขีดความสามารถที่จะฝึกการถ่ายทอดให้ประสบผลสำเร็จได้เหมือนกันทุกคน ช้าเร็วขึ้นกับความมานะพยายามในการหมั่นศึกษา และฝึกซ้อมตามทฤษฎีการถ่ายทอดและโอกาสของแต่ละคนเป็นประการสำคัญ ทั้งนี้โดยคำนึงถึงองค์ประกอบของกระบวนการถ่ายทอดความรู้ซึ่งประกอบด้วย

1. เจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตร (เกษตรกรตำบล) นอกจากจะต้องมีความรู้ความเข้าใจ และความชำนาญในวิชาการและเทคโนโลยีการเกษตรที่จะถ่ายทอด เป็นอย่างดีแล้ว ยังต้องมีความเชี่ยวชาญและความสามารถทางด้านวิธีการ และเทคนิคในการถ่ายทอดความรู้อีกด้วย คือ จะต้องเข้าใจวิธีการถ่ายทอดความรู้ในลักษณะที่เกษตรกรเข้าใจง่าย และเกิดการปฏิบัติตามอย่างบังเกิดผลสามารถชี้แนะและกระตุ้นให้เกษตรกรตื่นตัว สนใจและเรียนรู้ได้เร็วขึ้น

2. วิชาการเกษตร (เทคโนโลยี) คือ ตัวความรู้ที่จะนำไปถ่ายทอดสู่เกษตรกร ซึ่งจะต้องตรงกับความต้องการ และปัญหาที่แท้จริงของเกษตรกร อีกทั้งจะต้องเป็นเทคโนโลยีที่เหมาะสม คือ ต้องง่าย เกษตรกรทำได้เอง ลงทุนต่ำ และไม่ยุ่งยากซับซ้อน

3. วิธีการและเทคนิคการถ่ายทอดความรู้คือ วิธีการและเทคนิคที่จะทำให้เกษตรกรตื่นตัว สนใจและเข้าใจในความรู้อย่างถูกต้องและรวดเร็ว งานส่งเสริมการเกษตรที่ปฏิบัติกันอยู่เป็นประจำ อาจจะมีการละเลยส่วนนี้ไปบ้างน่าที่จะต้องมีการศึกษาทบทวนกันบ้าง และนำมาใช้อย่างกว้างขวาง ตัวอย่างวิธีการถ่ายทอดความรู้ก็ได้แก่ การบรรยาย การประชุมอภิปราย การสาธิตวิธี การสาธิตผล วันสาธิต นิทรรศการย่อย การณรงค์ การประกวดแข่งขัน การทัศนศึกษา เป็นต้น

วิธีการถ่ายทอดความรู้มีหลายวิธี แต่ละวิธีย่อมมีความได้เปรียบ และเสียเปรียบต่าง ๆ กันออกไปแล้วแต่ลักษณะหรือเรื่องที่จะนำไปถ่ายทอด ปัญหาที่เจ้าหน้าที่ส่งเสริม

การเกษตรมักจะพบอยู่เสมอก็คือ ไม่รู้จำวิธีไหนดี หรือวิธีไหนจะดีที่สุดสำหรับการถ่ายทอดแต่ละเรื่องโดยเฉพาะ หรือวิธีไหนจะดีกับกลุ่มคนกลุ่มหนึ่งคนใดในภาวะแวดล้อมหนึ่ง ๆ ในขณะนั้น หรือควรใช้หลายวิธีผสมประสานกัน เป็นต้น การศึกษาพิจารณาลักษณะเด่นหรือข้อดีของแต่ละวิธี รวมทั้งวิธีการนำเอาไปใช้ให้ถูกต้องเหมาะสม จะช่วยให้การตัดสินใจในการใช้บังเกิดผลอย่างเต็มที่ อย่างไรก็ดี วิธีการถ่ายทอดความรู้ที่ดี จะต้องรู้จักผสมประสานวิธีการต่าง ๆ ดังกล่าวให้เหมาะสมและสอดคล้องกับสภาพท้องถิ่น และวัสดุที่จะหาได้ในท้องถิ่น

4. เกษตรกร บุคคลเป้าหมายผู้รับความรู้ที่เจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรจะต้องพยายามช่วยให้เกิดการเรียนรู้ เพื่อนำการเปลี่ยนแปลงให้เกิดขึ้นกับเขามากที่สุด ซึ่งการเรียนรู้ของเกษตรกรจะเกิดขึ้นจาก

1) การทำซ้ำครั้ง การทำซ้ำหลาย ๆ ครั้ง จะทำให้เกษตรกรเรียนรู้จากการทำแล้วผิดบ้างถูกบ้าง และเป็นประสบการณ์ของเกษตรกร ในการที่จะสร้างความชำนาญต่อไป

2) ความสนใจของเกษตรกร เกษตรกรจะเรียนรู้ต่อเมื่อเขาเกิดความสนใจขึ้นก่อน โดยทั่ว ๆ ไปเกษตรกรจะสนใจในสิ่งที่เห็นว่าเป็นประโยชน์ต่อเขาไม่ว่าจะเป็นเรื่องของการประกอบอาชีพเกษตรกรรม หรือการดำรงชีวิตในสังคม

3) การทดลองปฏิบัติ เกษตรกรจะเรียนรู้ได้ดีที่สุดถ้ามีโอกาสได้ใช้ความรู้หรือความชำนาญใหม่ ๆ ในขณะที่อยู่ในกระบวนการของการเรียนรู้คือ ได้ทดลองปฏิบัติหรือใช้ด้วยตนเองก่อนนำไปใช้ในไร่นาของตนจริง ๆ

4) ความเป็นเพื่อนเกษตรกรเรียนรู้จากคนที่ทำตนเป็น "เพื่อน" มากกว่าคนที่ทำตนเป็น "ครู" คือ ถ้าเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรปฏิบัติตนเป็นกันเองไม่ทำตนเหนือกว่าเกษตรกร เกษตรกรก็จะเรียนรู้ได้เร็วกว่า

5) ช่วงเวลาเหมาะสม เกษตรกรจะเรียนรู้ได้ง่ายขึ้น ถ้าการเรียนรู้กระทำในช่วงที่ว่างมีงานรีบด่วนในช่วงเวลานั้น ๆ โดยเฉพาะในฤดูเก็บเกี่ยวควรหลีกเลี่ยง

หลักการปฏิบัติ เพื่อการถ่ายทอดที่ให้มีผล

หลักการปฏิบัติสำหรับเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรเพื่อการถ่ายทอดที่ให้มีผล มีอยู่

7 ขั้นตอน คือ

ขั้นที่ 1 ค้นคว้าและแสวงหารายละเอียดเกี่ยวกับเรื่องนั้นให้มากที่สุด เท่าที่จะมากได้ ซึ่งแหล่งที่มาของรายละเอียดอาจแบ่งได้เป็น 3 ทาง คือ

1) จากเอกสาร ศึกษาค้นคว้าจากตำราและเอกสารหนังสือพิมพ์รายวัน รายสัปดาห์ หรือวารสารต่าง ๆ

2) จากบุคคล สัมภาษณ์หรือคุยกับบุคคลที่เกี่ยวข้องกับเรื่อง หรือผู้เชี่ยวชาญ โดยเฉพาะ พยายามละเอียดทั้งเบื้องหน้าเบื้องหลัง หรือแม้แต่ความคิดเห็นส่วนตัว

ขั้นที่ 2 ตั้งแนวเรื่องว่าจะถ่ายทอดเรื่องอะไรและเดินแนวเรื่องไปอย่างไรเป็นขั้นตอน การตั้งแนวเรื่องนี้ต้องดูว่า เกษตรกรสนใจแบบไหนด้วย การวางแนวเรื่องก็คือ การสร้างหัวข้อ บางทีก็มีโอกาสเตรียมตัววางแนวเรื่องล่วงหน้าหลายวันหรือหลายสัปดาห์ บางทีก็มีเวลาล่วงหน้าเพียงสัปดาห์ก็มีแต่ข้อสำคัญคือ ทุกครั้งต้องมีการกำหนดแนวเรื่องไว้ก่อนเสมอ

ขั้นที่ 3 หาเครื่องสนับสนุนหัวข้อและแนวเรื่องเช่น ค้นหาตัวอย่างหยิบยกมา ประกอบข้อเปรียบเทียบตัวเลข หลักฐานข้ออ้างอิง ตลอดจนวัสดุทัศนูปกรณ์ที่ใช้ประกอบเรื่องถ่ายทอด

ขั้นที่ 4 สร้างข้อความเริ่มต้นว่าจะเริ่มต้นอย่างไร ความมุ่งหมายของข้อความเริ่มต้นที่สำคัญมี 3 ประการ คือ

- 1) เพื่อเรียกร้องความสนใจให้รับฟังการถ่ายทอด
- 2) ใจจูงให้เห็นประโยชน์ที่จะได้รับจากการรับฟัง เป็นการผูกมิตร
- 3) ให้เข้าใจเรื่องทั้งหมดอย่างสังเขป โดยชี้แนวทางของเรื่องให้โยงกับความสำคัญของเรื่องที่มีอยู่

ค่านาคกรยาวอย่างมากไม่เกิน 10 % ของเนื้อเรื่องทั้งหมด และโดยทั่วไปมักใช้แนวเหล่านี้เป็นคานา คือ

- 1) แนะนำเรื่อง ว่าที่จะถ่ายทอดต่อไปนั้น มีแนวเป็นอย่างไรบ้าง ควรเริ่มประโยคแรกให้น่าสนใจ แล้วแนะนำเรื่องต่อไปโดยย่อ

2) ขำขัน ขึ้นต้นด้วยถ้อยคำหรือข้อความที่ชวนขันเรียกเสียงหัวเราะหรือเฮฮาจากเกษตรกรเสียก่อน

3) บรรยายเรื่องเป็นภาพพจน์ แบบพรรณาวาทารถึงภาพเหตุการณ์เรื่องราว โดยกล่าวเฉพาะจุดเด่นของเรื่องนั้น ๆ คล้ายการเล่าเรื่องที่น่าตื่นเต้นสนุกสนาน

4) ใช้ถ้อยคำที่กระตุ้นความรู้สึกหรืออารมณ์เช่น ความปรารถนาของคน หรือไม่ก็ใช้กลวิธีถ่ายทอดให้เกษตรกรรู้สึกตื่นเต้นด้วยความยินดี หรือความน่ากลัว

5) ใช้คำถาม เพื่อให้ติดตามหาคำตอบในท้องเรื่องต่อไป อาจเป็นคำถามเดียว หรือหลายคำถามรวมกันก็ได้

ขั้นที่ 5 สร้างข้อความจบ การถ่ายทอดต้องมีการสรุปเป็นการทบทวนและเน้นจุดสำคัญ หรือรวบรวมสิ่งกระจัดกระจายอยู่ให้กระชับยิ่งขึ้น เป็นการลำดับการถ่ายทอดและเน้นเรื่องทั้งหมดให้มีน้ำหนักจริงจัง และเข้าใจให้เกษตรกรเชื่อ และเข้าใจตามที่ต้องการ การสรุปมีลักษณะที่อาจทำได้หลายวิธี เช่น

- 1) ย้ำจุดสำคัญและเรียกร้องให้มีการปฏิบัติอย่างใดอย่างหนึ่ง
- 2) ทบทวนความทั่ว ๆ ไป
- 3) ทิ้งท้ายให้ชักกลับใจคิดต่อเป็นการบ้าน
- 4) สรุปข้อความสำคัญที่ต้องการเน้นเฉพาะเรื่องและสนับสนุนประกอบเต็มที่
- 5) ยกตัวอย่างสุภาพหรือคำพูดที่คนส่วนใหญ่รู้จักคุ้นเคยมาอ้างอิง
- 6) ทิ้งคำพูดที่เป็นภาพพจน์เด่นชัดติดไว้ในความนึกคิดของเกษตรกร
- 7) ให้ความคิดเห็นส่วนตัวโดยบริสุทธิ์ และยุติธรรม

ข้อความจบนั้น ส่วนใหญ่ควรให้มีลักษณะเหมือนกับข้อความนำคือ ดำเนินด้วยคำถาม ก็จบด้วยคำถาม นำด้วยการพรรณาก็จบลงด้วยการพรรณานำด้วยข้อความกระตุ้นก็จบลงด้วยการกระตุ้นเตือนใจ หรือเรียกร้องให้ปฏิบัติอย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นต้น

ขั้นที่ 6 ผูกเชื่อมการถ่ายทอด การเชื่อมนี้อาจเป็นการแสดงท่าทางและน้ำเสียง ตั้งแต่เริ่มต้นติดต่อกันไปจนจบ เหมือนการถ่ายทอดจริง โดยอาจให้คนอื่นมาช่วยฟัง ช่วยติชม

ช่วยแก้ไข ซึ่งเหมาะสมสำหรับคนที่ยังไม่เคยหรืออาหม่ต้องงานถ่ายทอด แต่สำหรับผู้ที่เคยงานมาแล้ว การซ่อมอาจทำเพียงใช้ความคิดทบทวนอยู่นาน นึกทบทวนว่าจะเริ่มอย่างไร ถ่ายทอดอะไรและจบอย่างไร

ขั้นที่ 7 คาเนินการถ่ายทอดด้วยตัวเอง

การสร้างความสำเร็จประกอบการถ่ายทอด

เราจะแน่ใจได้อย่างไรว่า การถ่ายทอดความรู้แต่ละครั้งของเรา จะเป็นที่สนใจพิเศษแก่เกษตรกร อาจไม่สนใจเลยก็ได้ อาจผ่านหูผ่านตาเกษตรกรไปเหมือนการถ่ายทอดอื่น ๆ อีกมากมายก็เป็นได้และถ้าเป็นเช่นนั้น การถ่ายทอดก็ล้มเหลวโดยสิ้นเชิง การสร้างความสำเร็จประกอบการถ่ายทอด จึงเป็นส่วนหนึ่งของการถ่ายทอดความรู้ที่เจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรควรศึกษาและนำไปปรับใช้ให้เป็นประโยชน์กับการปฏิบัติงานด้วย

หลัก 3 ประการใหญ่ ตามทฤษฎีการถ่ายทอดที่สามารถดึงดูดและสร้างความสำเร็จนั้น เป็นทฤษฎีที่เหมาะสมต่อการประยุกต์ใช้สำหรับเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรทุกคน กล่าวคือ

1. มีลักษณะหาได้ง่ายหรือเหมาะสมกับสถานะ เป็นความจำเป็นขั้นแรกในการติดต่อสื่อสารโดยทั่วไป

2. มีลักษณะที่ผิดแปลกหรือเด่น

3. มีลักษณะให้ผลน่าพึงพอใจหรือชูงวัญ

ในภาคปฏิบัติ ทฤษฎีว่าด้วยการสร้างความสำเร็จนี้ถูกนำมาประยุกต์ใช้กับการถ่ายทอดในลักษณะรายละเอียดต่อไป

1. มีกิจกรรมที่แปลกเด่นประกอบการถ่ายทอด เดินเรื่องให้กระปรีกระเป่า มีชีวิตชีวา และมีความรู้สึกลึกไม่อีตอาด วกวน ตรงไปตรงมา เข้าประเด็นของเรื่องที่ต้องการถ่ายทอด

2. มีความแน่นอนและน่าเชื่อถือในการถ่ายทอด ไม่กำกวมหรือทิ้งท้ายให้เกิดความสับสน

3. รู้จักดัดแปลงใช้สภาพแวดล้อมของท้องถิ่นเป็นตัวอย่างประกอบ

4. สร้างภาวะขัดแย้งของเรื่องที่จะถ่ายทอดก่อนนำเข้าสู่เนื้อหาจริง โดยกล่าวถึงผล แล้วสาวเข้าหาเหตุ เดินเรื่องให้มีจุดความสนใจเกิดขึ้น
5. พาดพิงถึงหลักและฐานแห่งความน่าเชื่อถือและจำเป็นแห่งชีวิตจริง
6. ปลุกให้ตื่นด้วยอารมณ์ขันในบางตัวอย่างของเรื่องที่ถ่ายทอด

คุณสมบัติของนักถ่ายทอดที่ดี

1. ต้องมีความกระตือรือร้น และมีใจรักที่จะทำการถ่ายทอดความรู้ทางวิชาการ
2. ต้องมีความเสมอต้นเสมอปลายของพฤติกรรมกาถ่ายทอด
3. ต้องมีความสำนึกและรับผิดชอบต่อเกษตรกรเป้าหมาย
4. ต้องมีความสำนึกและรับผิดชอบต่อผู้ร่วมงานถ่ายทอดคนอื่น ๆ ด้วย
5. ต้องมีความสำนึกและรับผิดชอบต่อเรื่องที่ทำกาถ่ายทอด
6. ต้องมีบุคลิกภาพของความเป็นผู้น่า
7. ต้องรู้จักการถ่อมตน ไม่อวดอ้างสรรพคุณตนเอง
8. ต้องเป็นผู้มีความสามารถในการแสวงหาข้อยุติที่เกี่ยวข้องกับข้อโต้แย้งต่างๆ
9. ต้องเป็นผู้ที่ เรียนรู้และสามารถนำอารมณ์ขันมาให้เกิดประโยชน์
10. ต้องเป็นผู้ที่ให้ความสนใจกลุ่มเกษตรกรทุกคน มีเขตนหนึ่งคนใด หรือกลุ่มใด

โดยเฉพาะ

วิธีการถ่ายทอดความรู้ทางการศึกษานอกระบบโรงเรียน

วิธีการถ่ายทอดความรู้แก่ผู้ถ่ายทอดอยู่นอกระบบโรงเรียน เพื่อให้สอดคล้องกับ ยุทธศาสตร์การสอน มี 2 ชนิดคือ 1. ยุทธศาสตร์การสอนแบบปิด และ 2. ยุทธศาสตร์การสอนแบบเปิด ซึ่งจำแนกประเภทวิธีเรียนวิธีสอนเป็น 2 ประเภทดังนี้คือ

1. การสอนโดยเน้นผู้สอนเป็นศูนย์กลาง ซึ่งหมายความถึงวิธีการสอนที่ผู้สอนเป็นผู้ดำเนินกิจกรรมการเรียนการสอนเป็นส่วนใหญ่
2. การสอนโดยเน้นผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง ซึ่งหมายความถึงวิธีการสอนที่ผู้เรียนมีส่วนร่วมกิจกรรมการเรียนการสอนเป็นส่วนใหญ่ ผู้สอนเป็นเพียงผู้จัดสภาพแวดล้อมในการ

เรียนรู้ วิธีการสอนที่เน้นผู้เรียนเป็นศูนย์กลางจะมีทั้งรูปแบบ ผู้เรียนเรียนเป็นกลุ่มและรูปแบบผู้เรียนเรียนเป็นรายบุคคล (รัตนา พุ่มไพศาล และคณะ, 2531)

วิธีการสอนแบบต่าง ๆ นี้ อาจเหมาะสมหรือใช้ได้ผลดีในสภาพการณ์ที่แตกต่างกัน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับลักษณะของผู้เรียน ความสามารถของผู้สอนและองค์ประกอบอื่น ๆ ตามเกณฑ์ดังกล่าวข้างต้น วิธีการสอนบางแบบที่เน้นผู้สอนเป็นศูนย์กลาง อาจนำไปใช้กับสภาพที่มีผู้เรียนเป็นศูนย์กลางได้ เช่นเดียวกันกับวิธีการสอนที่เน้นกลุ่มผู้เรียน ก็สามารถนำไปใช้สอนกับผู้เรียนเป็นรายบุคคลได้และอาจเป็นได้ทางกลับกันด้วย ทั้งนี้จะต้องอยู่บนดุลพินิจของผู้สอนเอง ดังนั้นในการเลือกใช้วิธีการสอนที่เหมาะสม ผู้สอนจึงจำเป็นต้องเข้าใจความหมาย กระบวนการและวิธีดำเนินการคุณค่าและข้อจำกัดของวิธีการสอนแบบต่าง ๆ

1. การสอนโดยเน้นผู้สอนเป็นศูนย์กลาง ผู้สอนเป็นผู้ดำเนินการกิจกรรมการเรียนการสอนเป็นส่วนใหญ่ วิธีการสอนที่นักศึกษานอกกระบวนโรงเรียนนำใช้ภายใต้การสอนโดยเน้นผู้สอนเป็นศูนย์กลาง ได้แก่

1.1 การบรรยาย

1.2 การสาธิต

2. การสอนโดยเน้นผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง ผู้สอนจะเปิดโอกาสให้ผู้เรียนมีส่วนร่วมในกิจกรรมการเรียนรู้ ผู้สอนมีบทบาทในการให้ความช่วยเหลือ จัดอำนวยความสะดวกมากกว่าสั่งการ วิธีการสอนแบบต่างๆ ที่นักศึกษานอกกระบวนโรงเรียนนำมาใช้ภายใต้การสอนโดยเน้นผู้เรียนเป็นศูนย์กลางมี 16 วิธีคือ

2.1 การอภิปราย

2.1.1 การอภิปรายแบบกลุ่มใหญ่ แบ่งออกได้เป็น 3 วิธีคือ

2.1.1.1 การอภิปรายเพื่อนำเข้าสู่บทเรียน

2.1.1.2 การอภิปรายแบบซักถามทั้งชั้น

2.1.1.3 การอภิปรายเพื่อซักถามท้ายชั่วโมง

2.1.2 การอภิปรายแบบกลุ่มย่อย แบ่งออกได้เป็น 9 วิธีคือ

2.1.2.1 การอภิปรายเป็นคณะ

- 2.1.2.2 การอภิปรายระหว่างวิทยากรกับผู้เรียน
- 2.1.2.3 การอภิปรายทางวิชาการ
- 2.1.2.4 การถามตอบทางวิชาการ
- 2.1.2.5 การระดมพลังสมอง
- 2.1.2.6 การอภิปรายเสียงกระซิบ
- 2.1.2.7 การสัมภาษณ์
- 2.1.2.8 การสนทนา
- 2.1.2.9 การโต้แย้ง
- 2.2 การสัมมนา
- 2.3 การฝึกอบรมแบบอยู่ร่วมกัน
- 2.4 การประชุมเชิงปฏิบัติการ
- 2.5 การประชุมทางวิชาการ
- 2.6 การประชุมของกลุ่มสมาชิกในเครือข่าย
- 2.7 หลักสูตรระยะสั้น
- 2.8 บทบาทสมมติ
- 2.9 การแสดงอย่างสั้น
- 2.10 กรณีตัวอย่าง
- 2.11 การสอนแบบคณะทำงาน
- 2.12 คณะผู้ฟัง เป็นผู้ช่วยให้เกิดความกระจำจ
- 2.13 คณะผู้ฟัง
- 2.14 การศึกษานอกสถานที่
- 2.15 การสอนเป็นรายบุคคล
- 2.16 การสอนอ่าน

ทั้งวิธีการสอนแบบ เน้นผู้สอน เป็นศูนย์กลางและ เน้นผู้เรียน เป็นศูนย์กลางต่างก็เป็นวิธีที่นักศึกษานอกกระบวนโรงเรียนได้เลือกและนำไปใช้ตามความเหมาะสม เพราะวิธีการ

ถ่ายทอดความรู้ทางการศึกษานอกระบบโรงเรียน นั้นมุ่งหวังให้ผู้เรียนได้รับประโยชน์และสามารถนำสิ่งต่างๆ เหล่านั้นไปใช้เพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตของตนเองได้อย่างแท้จริง

วิธีการส่งเสริมหรือการถ่ายทอดความรู้ทางการเกษตร

สมเกียรติ ศรีจักรวาท (2521) ได้จำแนกวิธีการติดต่อสื่อสารทางการเกษตร เป็น 3 วิธี คือ

1. การติดต่อรายบุคคล (individual communication) ทำได้หลายวิธี เช่น การเยี่ยมเยียนเกษตรกรที่บ้านหรือไร่ นา เกษตรกรมาขอคำแนะนำที่สำนักงานการติดต่อทางจดหมายหรือโทรศัพท์ เป็นต้น
2. การติดต่อกลุ่มคน (group communication) เช่น การอบรม การสาธิต การศึกษานอกสถานที่ การประกวด เป็นต้น
3. การติดต่อมวลชน (mass communication) กระทำได้โดยใช้สื่อมวลชนต่าง ๆ เช่น วิทยุ โทรทัศน์ หนังสือพิมพ์ เอกสารสิ่งพิมพ์ต่าง ๆ

Bradfield (1966) กล่าวว่า วิธีการส่งเสริมการเกษตรแบ่งออกได้ 3 วิธี คือ

1. การส่งเสริมเป็นรายบุคคล (individual methods)
  - 1.1 การไปเยี่ยมเยียนเกษตรกรในไร่ นา (farm visits)
  - 1.2 เกษตรกรมาขอคำแนะนำที่สำนักงาน (call or inquiries)
  - 1.3 การใช้จดหมาย (letters)
2. การส่งเสริมแบบกลุ่ม (group methods) ได้แก่
  - 2.1 การประชุม (extension meetings)
  - 2.2 การสาธิตผล (result demonstration)
  - 2.3 การสาธิตวิธี (method demonstration)
  - 2.4 การจัดงานวันเกษตร (field days)
  - 2.5 การดูงาน (tours)

3. การส่งเสริมแบบมวลชน (mass methods) ได้แก่
  - 3.1 การใช้จดหมายเวียน (circular letters)
  - 3.2 หนังสือพิมพ์ (newspapers)
  - 3.3 วิทยุ (radio)
  - 3.4 การจัดนิทรรศการ (exhibits)
  - 3.5 การรณรงค์ (campaigns)

ดิเรก ฤกษ์ห่วย (2524) กล่าวถึงวิธีการส่งเสริมการเกษตรแบ่งออกได้

3 วิธีเช่นเดียวกันคือ

1. การติดต่อแบบบุคคล (personal contacts) ได้แก่
  - 1.1 การเยี่ยมเยียนเกษตรกรที่ฟาร์มและที่บ้าน (farm and home visits)
  - 1.2 การสอนความชำนาญให้แก่เกษตรกรตัวต่อตัว
  - 1.3 การแสดงสาธิตบุคคลต่อบุคคล
  - 1.4 การใช้จดหมายติดต่อ (letters)
  - 1.5 การใช้โทรศัพท์ (telephone calls)
  - 1.6 เกษตรกรโทรหาเจ้าหน้าที่ที่สำนักงาน (office calls)
2. การติดต่อแบบกลุ่ม (group contacts)
  - 2.1 การประชุมพบปะ (extension meeting)
  - 2.2 การบรรยาย (lecture)
  - 2.3 การสาธิตวิธี (method demonstration)
  - 2.4 การสาธิตผล (result demonstration)
  - 2.5 การจัดนิทรรศการ (exhibits)
  - 2.6 การดูงาน (tours)
  - 2.7 การจัดงานวันเกษตร (field days)

3. การติดต่อแบบมวลชน (mass contacts)

3.1 การใช้วิทยุ (radio)

3.2 การใช้หนังสือพิมพ์ (newspapers)

3.3 การใช้โทรทัศน์ (televisions)

มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช (2526) ได้จำแนกวิธีการส่งเสริมการเกษตรของไทยไว้ดังนี้

1. วิธีการใช้สื่อบุคคล หมายถึง วิธีที่รัฐจัดให้มีเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรทุกสาขา พิช สัตว์บก สัตว์น้ำ ออกไปบริการให้ความรู้ทางการเกษตรและที่เกี่ยวข้องยังไร่นาของเกษตรกรทั่วทุกคน ได้แก่

1.1 บริการความรู้การเกษตรแก่ผู้ประกอบการเกษตร

1.2 รับฟังปัญหาของเกษตรกรและชี้แจงวิธีการแก้ปัญหา

1.3 ยินยอมให้เกษตรกรมาติดต่อที่สำนักงาน

1.4 กำหนดความรู้ให้แก่เกษตรกรที่ประกอบอาชีพเหมือนกัน เช่น การทำนา การปลูกข้าวโพด การปลูกฝ้าย เป็นต้น

2. วิธีการใช้สื่อประเภทกิจกรรม เป็นการถ่ายทอดความรู้ใหม่ ๆ ที่มีลักษณะวิธีการแก่บุคคลเป้าหมายที่ไม่คุ้นเคยกับสิ่งเหล่านี้ มีอยู่หลายรูปแบบ ได้แก่

2.1 การสาธิต เป็นการจัดกิจกรรมในรูปแบบของการแสดงประกอบคำบรรยาย

2.2 การจัดนิทรรศการ เป็นการจัดแสดงกิจกรรมซึ่งหน่วยงานผู้จัดประสงค์จะให้ผู้ชมได้รับความรู้และได้เห็นสิ่งที่เป็นประโยชน์

นอกจากนี้ยังมีกิจกรรมอื่น ๆ ที่ใช้ในการส่งเสริมการเกษตรอีก เช่น การประกวดพันธุ์พืช-สัตว์ การจัดทัศนศึกษา สืบคำขวัญเพลง สืบคำที่ปราบทัญ เป็นต้น

3. วิธีการใช้สื่อมวลชนทางไกล หมายถึง การใช้เครื่องมือสื่อสารประเภททางไกล เช่น วิทยุกระจายเสียง วิทยุโทรทัศน์ สิ่งพิมพ์ต่าง ๆ

4. การสร้างองค์รทางกรเกษตร หมายถึง การสนับสนุนและกระตุ้นให้เกษตรกรแต่ละรายรวมตัวกันเป็นหมู่คณะหรือกลุ่ม เพื่อสะดวกในการขอรับบริการความรู้การเกษตร บััจจัยการผลิตที่จำเป็นและมีโอกาสระดมความรู้ความสามารถ เพื่อช่วยพัฒนาผลิตรวมทั้งของส่วนตัวและส่วนรวมอีกด้วย

5. การนำสถาบันเอกชนเข้าร่วมงานส่งเสริมการเกษตรโดยเฉพาะสถาบันธุรกิจเอกชนที่ประกอบธุรกิจด้านบััจจัยการผลิตต่าง ๆ โดยการทำให้สถาบันเหล่านี้บริการด้านความรู้ควบคู่ไปกับการจำหน่ายบััจจัยการผลิต และให้มีความซื่อสัตย์ต่อเกษตรกร

ธีรวัฒน์ นิจนตร (2528) กล่าวว่า วิธีการส่งเสริมของกรมส่งเสริมการเกษตรมีหลายวิธีด้วยกันคือ

1. การฝึกอบรมและเยี่ยมเยียน โดยมีการจัดทำแผนการฝึกอบรมและเยี่ยมเยียนเกษตรกรของเกษตรกรตำบลไว้อย่างชัดเจน

2. การทำแปลงสาธิตหรือแปลงส่งเสริม ส่วนใหญ่เป็นแปลงสาธิต โดยทำานที่ดินเกษตรกรมีขนาดต่าง ๆ กัน

3. การทำแปลงทดสอบพืช มีลักษณะคล้ายแปลงส่งเสริมจะต่างกันก็เพียงมีการเปรียบเทียบกับวิธีปฏิบัติแบบอื่น ๆ ด้วยแปลงเดียวกันเพื่อให้เห็นวิธีการปฏิบัติที่แตกต่างกัน มีการวิเคราะห์ข้อมูลทางสถิติด้วย

4. การจัดนิทรรศการ นิยมทำกันมากโดยเฉพาะในงานเทศกาลประจำปีของจังหวัดต่าง ๆ รวมทั้งในกรุงเทพมหานคร เช่น งานวันเกษตรแห่งชาติ เป็นต้น

5. การประกวด เช่น การประกวดผลิตผลพืช พันธุ์พืช แข่งขันปราบหญ้า เป็นต้น

6. การใช้สื่อในการส่งเสริมการเกษตร เช่น การเผยแพร่ทางสื่อมวลชนต่างๆ การเผยแพร่ทางวิทยุกระจายเสียง การผลิตภาพยนตร์ และสไลด์ทางวิชาการ การทำภาพผลิตเอกสารสิ่งพิมพ์ต่าง ๆ เป็นต้น

7. การส่งเสริมวิธีอื่น ๆ เช่น การใช้หน่วยส่งเสริมและเผยแพร่เคลื่อนที่ การบรรยายในการประชุมกลุ่มต่าง ๆ การใช้ประโยชน์จากสถาบันเกษตรกร การจัดงานวันสาธิต เป็นต้น

ผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

Rahudkar (1965 อ้างถึงใน เรวัช เผ่าเพ็ง, 2533) ได้ศึกษาวิธีการส่งเสริมของเจ้าหน้าที่ส่งเสริม 65 คนในรัฐ Maharashtra ประเทศอินเดีย ได้คำตอบมา 53 ชุด ได้สรุปผลการวิจัยโดยจัดลำดับวิธีการส่งเสริมที่ได้ผลมากที่สุดไปหาน้อยที่สุด ไว้ดังนี้

1. การเยี่ยมเยียนที่บ้านและไร่นา (farm and home visits)
2. การสาธิตผล (result demonstration)
3. การประชุม (meeting)
4. การสาธิตแบบอื่น ๆ (other demonstration)
5. การจัดงานวันเกษตรกร (field days)
6. การจัดนิทรรศการ (exhibitions)
7. การบรรยาย (lectures)
8. การใช้ผู้นำท้องถิ่น (local leaders)
9. การใช้วิทยุ (radio)
10. การใช้เอกสารเผยแพร่ต่าง ๆ (publications)
11. การโต้ตอบทางจดหมาย (correspondence)
12. เกษตรกรมาหาที่สำนักงาน (office calls)

ประกา ถาวรยิ่ง (2523) ได้ศึกษาการใช้วิธีการส่งเสริมแบบต่าง ๆ ของเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรระดับตำบลในภาคตะวันตกของประเทศไทย พบว่าเกษตรกรตำบลได้ใช้วิธีการส่งเสริมแบบต่างๆ ตั้งแต่ 5-14 วิธี และในการออกส่งเสริมแก่เกษตรกรแต่ละครั้งเกษตรกรตำบลทุกรายได้ใช้วิธีการส่งเสริมสองวิธีขึ้นไปเข้าประกอบกัน โดยวิธีการเยี่ยมเยียนเกษตรกรที่บ้าน และไร่นาเป็นหลักอย่างน้อยสองครั้งต่อเดือน ส่วนวิธีส่งเสริมอื่น ๆ ที่นำเข้าไปใช้ประกอบกันได้แก่ การสอนทักษะ ทำแปลงสาธิต การจัดประชุม การอภิปรายและการแจกเอกสารเผยแพร่ วิธีการที่เกษตรกรตำบลทุกคนไม่ได้ใช้เลยคือ การเขียนจดหมายติดต่อกับเกษตรกร การฉายภาพยนตร์ การใช้สไลด์ วิธีการส่งเสริมที่เกษตรกรตำบลเห็นว่าให้ประโยชน์ในการส่งเสริมมากที่สุดคือ การเยี่ยมเยียนเกษตรกรที่บ้านและไร่นา

รองลงมาได้แก่ การทำแปลงสาธิต การสาธิตวิธี การสอนทักษะ การจัดประชุม ฯลฯ
 เกษตรตำบลเห็นด้วยว่า การใช้วิธีการส่งเสริมหลายวิธีประกอบกันจะกระตุ้นความสนใจของ
 เกษตรกรได้ดีกว่าจะใช้เพียงวิธีใดวิธีหนึ่งเท่านั้น

บุพผา มงคลศิลป์ (2524) ได้ศึกษาการใช้วิธีการส่งเสริมแบบต่าง ๆ ของ
 เจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรระดับอำเภอในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย พบว่าวิธีที่เจ้า
 หน้าที่ทุกรายได้ใช้คือ การไปเยี่ยมเกษตรกรที่บ้านและไร่นา วิธีการส่งเสริมที่ใช้รอง ๆ ลง
 มาได้แก่ เกษตรกรมาพบเจ้าหน้าที่ที่สำนักงานการประชุมกลุ่ม การแจกเอกสารเผยแพร่
 การสาธิตวิธี การจัดประกวดผลผลิต การใช้แผ่นโฆษณา การแสดงนิทรรศการ การสอนทักษะ
 การฝึกอบรม การจัดงานวันเกษตร ฯลฯ วิธีการส่งเสริมที่ใช้น้อยที่สุดคือ การฉายภาพนิ่ง
 (สไลด์) เจ้าหน้าที่ส่งเสริมได้ใช้วิธีส่งเสริมทั้งแบบรายบุคคล แบบกลุ่ม และแบบมวลชน
 ประกอบกันเพื่อให้ได้ประโยชน์ในการทำงานสูงสุด วิธีการส่งเสริมที่เกษตรกรมีโอกาสพบ
 เจ้าหน้าที่โดยตรงเป็นวิธีที่เข้าปฏิบัติแล้วได้ประโยชน์มากที่สุด วิธีการไปเยี่ยมเกษตรกรที่บ้าน
 และไร่นาให้ผลดีที่สุดในการส่งเสริมแบบรายบุคคล การสาธิตวิธีให้ผลดีที่สุดในการส่งเสริม
 แบบกลุ่ม และการจัดนิทรรศการให้ผลดีที่สุดในการส่งเสริมแบบมวลชน

เบญจมาศ ปวีวัฒน์ศักดิ์ (2525) ได้ศึกษาประสิทธิภาพในการใช้วิธีการส่งเสริม
 แบบต่าง ๆ ของเกษตรตำบลในจังหวัดนครราชสีมา พบว่า

1. เกษตรตำบลส่วนใหญ่ให้ความเห็นว่าวิธีการไปเยี่ยมเยียนเกษตรกรที่บ้าน
 และไร่นาโดยเข้าร่วมกับวิธีการส่งเสริมอื่น ๆ เป็นวิธีที่มีประสิทธิภาพ
2. เกษตรตำบลนิยมใช้วิธีการไปเยี่ยมเยียนเกษตรกรที่บ้านและไร่นาเป็น
 กิจกรรมหลักและการเข้าร่วมกับกิจกรรมอื่น ๆ เช่น การจัดทำแปลงสาธิต การจัดประชุมเพื่อ
 บรรยายและอภิปรายปัญหาการฝึกทักษะ การจัดศึกษาดูงานและการแจกแจงเอกสารเผยแพร่
3. การเลือกใช้วิธีการส่งเสริมแบบต่าง ๆ เพื่อให้มีประสิทธิภาพและได้ผลดี
 เกษตรตำบลมีความเห็นว่าจะต้องพิจารณาถึงความเหมาะสมกับชนิดของพืช ความรู้
 ความชำนาญในเรื่องที่จะส่งเสริมของตัวเกษตรตำบล ความชำนาญในวิธีการส่งเสริมในการ
 ที่จะถ่ายทอดความรู้ไปสู่เกษตรกร

4. นอกเหนือจากการฝึกอบรมรายบุคคลแล้ว เกษตรตำบลส่วนใหญ่ระบุว่าวารสารต่าง ๆ หนังสือพิมพ์ และวิทยุ เป็นแหล่งความรู้ทางการเกษตรที่สำคัญ

5. ปัญหาที่เกษตรกรตำบลพบได้แก่ ปัญหาในการจัดหาแปลงสาธิต เนื่องจากการจัดส่งวัสดุอุปกรณ์ล่าช้า ปัญหาในการไปเยี่ยมเยียนเกษตรกรที่บ้าน และไร่นาเนื่องจากไม่ได้นัดเกษตรกรไว้ล่วงหน้า และปัญหาการขาดแคลนเอกสาร

6. การแก้ไขปัญหของเกษตรกรตำบล ในการส่งเสริมนั้นเป็นการแก้ไขเฉพาะหน้ามากกว่าที่จะแก้ไขระยะยาว

4.3 แนวคิดและทฤษฎีการเปลี่ยนเจตคติ

คำว่า "Attitude" ออสแคมป์ (Oskamp, 1977 อ้างถึงใน ชีรพร อุวรรณโณ 2535) ซึ่งว่า ความหมายดั้งเดิมหมายถึง ท่าทางของคน (a person's bodily position or posture) และบางครั้งก็ยังมี การใช้คำนี้ในความหมายเช่นนี้ แต่ในทางสังคมศาสตร์ยุคปัจจุบันคำ ๆ นี้มักจะใช้ความหมายที่ว่าเป็น ท่าทางของจิตใจคน (posture of the mind) มากกว่าของร่างกาย การศึกษาทัศนคติมีมาตั้งแต่สมัยแรกเริ่มของจิตวิทยาสังคม และเป็นเมานท์สโตนี่งานจำนวนมากไม่ม้นทัศนที่ได้รับความสนใจจาก นักจิตวิทยาสังคม เป็นจำนวนมากในทุกยุคทุกสมัยจนกระทั่งปัจจุบันนี้ ความจริงมีนักจิตวิทยาบางท่านเคยให้ค่านิยามจิตวิทยาสังคมว่า เป็นการศึกษาทัศนคติโดยอาศัยหลักการทางวิทยาศาสตร์ (Thomas & Znaniecki, 1918) แต่นักจิตวิทยาสังคมอีกหลายท่านเช่น อัลลิสพอร์ท (Gordon Allport) เขียนไว้ในปี ค.ศ. 1935 ว่า ทัศนคติเป็นหัวข้อที่เป็นหัวใจของจิตวิทยาสังคมที่เดียว แล้วหลายสิบปีให้หลังแมคกวยร์ (McGuire) ในปี ค.ศ. 1969 ก็เขียนอีกว่าหลังจากที่หัวข้ออื่นคือ พลวัตกรลุ่ม (group dynamics) ซึ่งเมานท์สโตนี่ทศวรรษ 1950 ทัศนคติก็กลับมาเป็นหัวข้อนำทางจิตวิทยาสังคมอีกครั้งหนึ่ง และล่าสุดในปี ค.ศ. 1974 เคลแมน (Kelman) ก็ระบุตั้งแต่สมัยอัลลิสพอร์ทมาจนถึงปัจจุบัน ก็ยังรักษาความเป็นหัวใจของจิตวิทยาสังคมไว้ได้ยักเช่นกัน ยิ่งไปกว่านั้นเบอร์ โควิทซ์ (Berkowitz, 1972) ให้ความเห็นว่าทัศนคติเป็นคำที่ใช้กันแพร่หลายที่สุดมากกว่าคำใด ๆ ในสาขาวิชาต่าง ๆ ทางสังคมศาสตร์

ค่านิยมของทัศนคติ

นักจิตวิทยาสังคมาหาค่านิยมของทัศนคติแตกต่างกัน ทั้งนี้แล้วแต่จะยึดถืออะไร เป็นลักษณะเด่นของทัศนคติ บางคนเน้นที่ส่วนประกอบของทัศนคติ และได้เสนอว่าทัศนคติ ประกอบด้วยส่วนประกอบพื้นฐาน 3 ประการ คือ (1) ส่วนประกอบทางการรู้การเข้าใจ (2) ส่วนประกอบทางอารมณ์ และ (3) ส่วนประกอบทางพฤติกรรม (Katz & Stotland, 1959; Rajecki, 1982) นักจิตวิทยาสังคมาคนอื่น ๆ เน้นที่มิติการประเมินผลเช่น Fishbein & Ajzen ให้นิยามทัศนคติว่า "ความโน้มเอียงที่ได้เรียนรู้ที่จะตอบสนองต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่งทางที่ชอบ หรือไม่ชอบอย่างคงเส้นคงวา" (Fishbein & Ajzen, 1975, p.6)

ลักษณะร่วมของบรรดาค่านิยมของทัศนคติ

1. ทัศนคติมีที่หมาย (Attitude object) ที่หมายเหล่านี้ได้แก่ สิ่งของ คน สถานที่ แนวความคิด สถานการณ์ เป็นต้น ไม่ว่าจะ เป็นรูปเอกพจน์หรือพหูพจน์ก็ตาม ตัวอย่าง เช่น ที่หมายของทัศนคติอาจจะ เป็นกลุ่มคน เช่น กลุ่มคนวัยรุ่น เป็นวัตถุ เช่น สถานที่ตากอากาศ เป็นแก่นทัศน์ที่ไม่มีตัวตน เช่น เสรีภาพ หรืออาจเป็นแนวคิดที่เชื่อมหลายแก่นทัศน์เข้าด้วยกัน เช่น เสรีภาพของประชาชนที่จะแสดงความคิดเห็น เรื่องที่เขาต้องการ

การวิจัยเกี่ยวกับการเปลี่ยนทัศนคติของคน พบผลร่วมกันอย่างหนึ่งบ่อยครั้ง คือ ยิ่งที่หมายของทัศนคติเป็นที่หมายเฉพาะเจาะจงมากขึ้น ทัศนคตินั้น ๆ ก็ยิ่งง่ายต่อการเปลี่ยนแปลง เช่น การเปลี่ยนทัศนคติคนมีต่อนักการเมืองคนหนึ่ง จะทำได้ง่ายกว่าการเปลี่ยนทัศนคติที่คนมีต่อพรรคการเมืองที่นักการเมืองคนนั้นสังกัดอยู่

2. มีการระบุในแง่ดี-ไม่ดี (Evaluative aspect) เช่น ทัศนคติที่คุณมีต่อชาวเขมรอพยพอาจเป็นในทางที่ดี คือ เห็นอกเห็นใจคนเหล่านั้นว่าต้องหนีเรือมาพึ่งโยนหรืออาจเป็นในทางที่ไม่ดี เพราะคนไทยในชนบทก็ลำบากมากพออยู่แล้ว รัฐบาลยังจะต้องมาดูแลคนเหล่านั้นอีก

3. มีลักษณะค่อนข้างยืนยงคงทน (Relatively enduring) แม้ว่านักจิตวิทยาจะไม่ถือว่าทัศนคติต่อสิ่งใดเป็นของถาวร แต่ลักษณะของความยืนยงคงทนเป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไปคือ ยืนยงคงทนจากวันก่อนมาวันนี้หรือปีก่อนมาปีนี้ จนกว่าจะมีเหตุผลใดทำให้เปลี่ยนไป

การศึกษาที่แสดงให้เห็นถึงลักษณะนี้ได้แก่ การศึกษา (Thistlewaite, 1974) ซึ่งวัดทัศนคติทางสังคมหลายด้านของนักศึกษานามมหาวิทยาลัยในสหรัฐ 25 แห่งด้วยกัน ปีละ 1 ครั้ง เป็นเวลา 3 ปีติดต่อกัน แม้ว่าช่วงเวลานั้นจะมีเหตุการณ์ต่าง ๆ หลายอย่างเกิดขึ้น เช่น การประท้วงของนักศึกษาต่อการที่สหรัฐบุกเข้ากัมพูชา และการยิงนักศึกษาถึงแก่ความตายและบาดเจ็บในการประท้วงที่เกิดขึ้นนามมหาวิทยาลัย Kent State และวิทยาลัย Jackson State เหตุการณ์เหล่านี้ไม่ได้ทำให้ทัศนคติทางสังคมของนักศึกษาเปลี่ยนแปลงไปเท่าไรตลอดช่วงระยะเวลา 3 ปี นอกจากนี้นิวคอมบ์ (Newcomb, Koenig, Flacks, & Warwick, 1967) ยังได้เสนอหลักฐานสนับสนุนลักษณะที่กล่าวถึงนี้ในหมู่นักศึกษาวิทยาลัย Bennigton โดยนิวคอมบ์ระบุว่าทัศนคติของนักศึกษาเหล่านั้นเกี่ยวกับด้านการเมือง และเศรษฐกิจที่วัดได้เมื่อตอนต้นของทศวรรษ 1930 ไม่ได้เปลี่ยนแปลงไปเท่าไรเลย เมื่อมาวัดอีกในปี ค.ศ. 1960 เกี่ยวกับแบบแผนการลงคะแนนเสียงเลือกตั้งของนักศึกษาเหล่านั้น ในการเลือกระหว่าง เดเนดี และนิกลัน ความยืนยันคงทนของทัศนคติของนักศึกษาเหล่านี้มีอยู่ถึง 25 ปี ซึ่งนับเป็นเวลาไม่น้อยเลยสำหรับคุณสมบัติบางอย่างของมนุษย์

4. ความพร้อมในการตอบสนอง (Readiness for response) คือ คนที่มีความพร้อมในการตอบสนองต่อที่หมายของทัศนคติ ตามแนวความรู้สึกที่เขามีต่อที่หมายนั้น ๆ แต่ก็ได้ไม่ได้หมายความว่าทัศนคติเป็นพฤติกรรมเสียเอง มันเป็นเพียงความพร้อมในการที่จะกระทำหรือตอบสนองเท่านั้น เช่น คุณอาจมีทัศนคติที่ไม่ดีต่อความสกปรก ดังนั้น คุณมีความพร้อมที่จะตอบสนองต่อความสกปรกในลักษณะที่จะขจัดมันเสีย แต่การที่คุณจะลงมือกระทำอะไรลงไป ก็ขึ้นอยู่กับสถานการณ์และสภาพแวดล้อมคือ คุณอาจลงมือทำความสะอาดเสียเองหรือสั่งให้คนอื่นทำถ้าคุณทำได้ แต่ถ้าคุณทำอะไรไม่ได้เลยคุณก็อาจจะเดินหนีไปจากสถานการณ์นั้น ๆ ก็เป็นได้

ทัศนคติจึงเป็นแกนกลางของจิตวิทยาสังคมยุคปัจจุบัน ซึ่งถือว่าทัศนคติมีความสำคัญในการกำหนดพฤติกรรมในสังคม ดังเช่นมีผู้กล่าวว่าจิตวิทยาสังคมก็คือ ทัศนคติศาสตร์ (Social Psychology as attitude Science) (ชุกา จิตพิทักษ์, 2526)

กอร์ดอน ออลพอร์ต (Gordon Allport) ได้อธิบายเกี่ยวกับทัศนคติ โดยการแยกอธิบายความหมายของทัศนคติออกเป็น 5 ลักษณะย่อย ๆ ดังนี้คือ

1. เป็นภาวะทางจิตและประสาท ซึ่งอาจแสดงออกให้เห็นได้ทางพฤติกรรม เช่น โกรธ เกลียด รัก เป็นต้น
2. เป็นความพร้อมที่จะตอบสนอง คือ เมื่อมีทัศนคติที่ดีหรือไม่ดีต่อสิ่งใดก็พร้อมที่จะตอบสนองต่อสิ่งนั้นตามลักษณะของทัศนคติที่เกิดขึ้น เช่น ชอบวิชาภาษาอังกฤษก็มีความต้องการที่จะเรียนหรือสนใจวิชาภาษาอังกฤษอยู่เสมอ
3. เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นเป็นระเบียบ เกิดขึ้นเป็นกลุ่มและจัดระเบียบไว้แล้วในตัวเอง คือ เมื่อเกิดทัศนคติต่อสิ่งใดแล้วก็จะเกิดขึ้นต่อเนื่องกัน และจะติดตามมาด้วยพฤติกรรมที่มีความสัมพันธ์กัน เช่น โกรธก็จะหน้าบึ้ง เป็นต้น
4. เป็นสิ่งที่เกิดจากประสบการณ์ หมายความว่าประสบการณ์มีส่วนช่วยในการสร้างทัศนคติได้ดีหรือไม่
5. เป็นพลังสำคัญที่มีอิทธิพลต่อพฤติกรรมที่แสดงออก

ทัศนคตินั้นเป็นลักษณะจำเพาะเจาะจงกว่าค่านิยมที่กล่าวมาแล้ว หรือบุคลิกภาพที่จะกล่าวต่อไป เพราะค่านิยม เช่น ค่านิยมที่มีต่อระบบประชาธิปไตย ต่อระบบคอมมิวนิสต์ ต่อความซื่อสัตย์ ต่อวัตถุ (Materialism) นั้นจะมีลักษณะกว้าง ๆ ไม่จำเพาะเจาะจงต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่งหรือคนใดคนหนึ่ง

การเปลี่ยนทัศนคติเป็นเรื่องที่ศึกษากันมาก โดยเฉพาะในช่วงระหว่างสงครามโลกครั้งที่สอง นักจิตวิทยาสังคมในสหรัฐฯ ได้หันมาให้ความสนใจเรื่องนี้กันอย่างจริงจัง เพราะประเทศจะต้องเผชิญกับปัญหาการโฆษณาชวนเชื่อ การจะทำความเข้าใจกับการเปลี่ยนทัศนคติให้ดีเราอาจเริ่มจากการพิจารณา โดยสังเขปถึงการเกิดของทัศนคติ (attitude formation) แล้วจึงหันไปพิจารณาการเปลี่ยนที่องค์ประกอบสำคัญ ๆ ต่อไป

1. การเกิดของทัศนคติ (Attitude formation)

ทัศนคติเป็นสิ่งที่ยอมรับกันโดยทั่วไปว่าส่วนใหญ่เกิดจากการเรียนรู้ เด็กที่โตขึ้นมาในครอบครัวจะได้รับอิทธิพลจากพ่อแม่พี่น้อง และญาติในการสร้างทัศนคติต่อสิ่งต่าง ๆ

เมื่อเด็กเข้าโรงเรียนครู และกลุ่มเพื่อนก็มามีอิทธิพลในการสร้างและการเปลี่ยนแปลงทัศนคติ
ประสบการณ์ส่วนตัวและสื่อมวลชนก็มีส่วนต่อทัศนคติของตนเป็นอย่างมาก

2. การเปลี่ยนทัศนคติ (Attitude Change)

ตัวแปรในการเปลี่ยนทัศนคติอาจพิจารณาได้จากกระบวนการสื่อสารที่ว่า
"ใครพูดอะไรกับใคร พูดอย่างไรและได้ผลเช่นไร" (Who says what, to whom how,
and with that effect ?) พยางค์สุดท้าย "ได้ผลเช่นไร" จัดเป็นตัวแปรตามในการ
เปลี่ยนทัศนคติ ส่วนตัวแปรอื่น ๆ จัดเป็นตัวแปรอิสระและเรียกกันโดยชื่อที่คุ้นหูกันว่า แหล่ง
(source) ข้อสาร (message) สื่อ (medium) และผู้รับสาร (audience)

ตัวแปรเกี่ยวกับแหล่งได้แก่ ลักษณะต่าง ๆ ของแหล่ง เช่น ความเชี่ยวชาญ
ความน่าเชื่อถือ สถานภาพ ฯลฯ ส่วนตัวแปรเกี่ยวกับข้อสารรวมถึงข้อความและโครงสร้าง
ของข้อสารในทางที่ว่า ข้อสารนั้นเรียบเรียงอย่างไร ข้อสารใช้การกระตุ้นอารมณ์ด้วย
หรือไม่ เป็นต้น ตัวแปรเกี่ยวกับสื่อ เช่น ข้อความที่พิมพ์เผยแพร่ทางวิทยุ โทรทัศน์ หรือถ่าย
ทอดแบบตัวต่อตัว เป็นต้น อนึ่งตัวแปรเกี่ยวกับสื่อนี้ยังมีการวิจัยน้อย (แม้จะใช้กันมานานชีวิต
จริง) การพิจารณาในตอนต่อไปจะพิจารณารวมกับข้อสาร ตัวแปรเกี่ยวกับผู้รับสารเป็น
ลักษณะต่าง ๆ ของผู้รับสาร เช่น บุคลิกภาพ ความสนใจ ความเกี่ยวข้องในการสื่อสาร
 เป็นต้น

สำหรับตัวแปรตามก็มีหลายระดับด้วยกัน จากภาพที่แสดงจะเห็นได้

<u>ตัวแปรอิสระ</u>	<u>ตัวแปรตาม</u>
แหล่ง (Source)	ความสนใจ (Attention) การรับสาร
ข้อสาร (Message)	ความเข้าใจ (Comprehension) (Reception)
สื่อ (Medium)	----> การยอมรับ (Yielding of Acceptance)
ผู้รับสาร (Audience)	การเก็บจำ (Retention)
	การกระทำ (Action)

ภาพที่แสดงตัวแปรอิสระและตัวแปรตามที่เป็นหลักในการศึกษาการเปลี่ยนทัศนคติ (ดัดแปลง

จาก Oskamp, 1977 อ้างถึงงาน ฮีพร อุวรรณโณ, 2535)

ว่ามีถึง 5 ระดับด้วยกัน เรียงลำดับผลจากน้อยสุดไปหาผลมากที่สุด (Mc Guire, 1969) การศึกษา การเปลี่ยนทัศนคติหรือการสื่อสารเพื่อโน้มน้าวใจคน (persuasive communication) ก็ทำในระดับตัวแปรตามที่ต่างกันไป

โดยสรุป อาจกล่าวได้ว่า ผู้ส่งสารที่จะมีประสิทธิภาพสูงในการเปลี่ยนทัศนคติของผู้อื่นได้นั้นจะต้องมี (1) ความเชี่ยวชาญในเรื่องที่สื่อสาร (2) ความน่าไว้วางใจและ (3) ความคล้ายคลึงกับผู้รับสาร และผู้เปลี่ยนทัศนคติที่จะมีประสิทธิภาพสูงสุดคือ ผู้ที่มีคุณสมบัติดังกล่าวทั้ง 3 ประการ

4.4 งานวิจัยเกี่ยวกับการถ่ายทอดความรู้ของผู้บริหารทางการเกษตร

วีรวัฒน์ กุลสิงห์ (2524) ได้ศึกษาวิธีการถ่ายทอดการบริหารการเกษตรของเกษตรกรผู้นำในจังหวัดมหาสารคาม ในเรื่องการเพาะเห็ดฟางแบบกองเตี้ย และการปลูกงา พบว่า ในด้านความรู้ เกษตรกรที่ได้รับความรู้จากวิทยากรสามารถนำไปปฏิบัติได้ถูกต้อง และมีแนวโน้มในการทํามากขึ้น ด้านทัศนคติพบว่าถ้าเกษตรกรมีความรู้ทางด้านนี้แล้ว ก็จะมีทัศนคติที่ดีต่อความรู้ทางด้านดังกล่าว ส่วนด้านการเปลี่ยนแปลงการปฏิบัติพบว่า หลังการถ่ายทอดความรู้แล้ว เกษตรกรส่วนมากปฏิบัติตามที่วิทยากรถ่ายทอด ซึ่งมีจำนวนผู้ปฏิบัติตามมากกว่าก่อนการถ่ายทอดความรู้ ส่วนวิธีการถ่ายทอดความรู้ โดยการบรรยายหรือการบอกกล่าวนั้นจะไม่ได้ผล เพราะเกษตรกรจะไม่มีอาการจับทักและเกิดความเบื่อหน่ายเมื่อไม่ให้เห็นของจริง

เรวัช เผ่าเพ็ง (2533) ศึกษาการถ่ายทอดความรู้การเกษตรของนักศึกษาในโครงการจัดการศึกษาสำหรับบุคลากรประจำการ สหวิทยาลัยอีสานใต้ โดยใช้วิธีการถ่ายทอด 3 วิธี คือ การถ่ายทอดความรู้เป็นรายบุคคล การถ่ายทอดความรู้แบบกลุ่ม และการถ่ายทอดความรู้แบบมวลชน พบว่า วิธีการถ่ายทอดความรู้เป็นรายบุคคลและแบบกลุ่มเป็นวิธีการที่นักศึกษานำไปใช้มากกว่าการถ่ายทอดความรู้แบบมวลชน ซึ่งวิธีการที่ใช้มากที่สุดคือการไปเยี่ยมเกษตรกรที่บ้าน การสาธิตวิธีและการแจกเอกสารเผยแพร่ ส่วนวิธีที่ใช้น้อยที่สุดคือ การเขียนจดหมายติดต่อกับเกษตรกร การใช้โทรทัศน์ และการจัดกาแพงข่าว

4.5 งานวิจัยที่เกี่ยวกับผู้ใหญ่วิบูลย์ เข็มเฉลิม

จุฬพงศ์ คมกฤส (2536) ได้ศึกษาคูณลักษณะทางจิตใจของปราชญ์ชาวบ้านเป็นการศึกษารายกรณี เกษตรกรที่ดำเนินการเกษตรกรรมทางเลือก โดยเจาะจงเลือกผู้ใหญ่วิบูลย์ เข็มเฉลิม มาเป็นกรณีศึกษา โดยกำหนดคูณลักษณะทางจิตใจไว้ 8 ประการ คือ กระบวนการคิดแรงจูงใจใฝ่สัมฤทธิ์ ความกล้าเสี่ยง ความเชื่ออำนาจภายในตน การควบคุมตนเอง ความสันโดษ ความรักธรรมชาติ และความร่วมมือร่วมใจ

ผลการศึกษาพบว่า 1) กระบวนการคิดที่เด่นชัดของผู้ใหญ่วิบูลย์คือ กระบวนการคิดแบบ "อิทธิปัจจัยตา" ที่โยงปัจจัยต่าง ๆ ที่เข้ามาสัมพันธ์กันอันเป็นเหตุให้เกิดผลประการหนึ่งขึ้น 2) ความรักธรรมชาติเป็นคูณลักษณะทางจิตใจที่สำคัญมากประการหนึ่ง ของผู้ใหญ่วิบูลย์ ซึ่งสะท้อนออกมาตั้งแต่ชีวิตในวัยเด็กมาจนปัจจุบัน 3) คูณลักษณะทางจิตใจด้านการควบคุมตนเองของผู้ใหญ่วิบูลย์ ปรากฏชัดในช่วงที่ตัดสินใจเปลี่ยนวิถีชีวิตมาสู่เกษตรกรรมทางเลือก ซึ่งต้องใช้ความอดทนอย่างมากในการเปลี่ยนลักษณะการดำเนินชีวิตใหม่ 4) คูณลักษณะทางจิตใจด้านความสันโดษ เป็นหลักการประการสำคัญประการแรกในการดำเนินชีวิตในแนวทางวนเกษตรของผู้ใหญ่วิบูลย์ 5) ผู้ใหญ่วิบูลย์มีคูณลักษณะทางจิตใจด้านความร่วมมือร่วมใจ เห็นได้ชัดในอดีต และในปัจจุบันก็ยังมีอยู่เพียงแต่ได้เปลี่ยนแนวทางของการกระทำเพื่อส่วนรวมไป 6) คูณลักษณะทางจิตใจด้านแรงจูงใจใฝ่สัมฤทธิ์ของผู้ใหญ่วิบูลย์ ส่วนหนึ่งแสดงออกมากในลักษณะของการมุ่งมั่นที่จะหาทางออกจากปัญหาของเกษตรกร ที่ทำนดำเนินการมาตลอดในระยะเวลากว่า 20 ปีที่ผ่านมา 7) ความกล้าเสี่ยงอย่างมีเหตุผลของผู้ใหญ่วิบูลย์ พิจารณาจากช่วงที่ได้เกิดการเรียนรู้ในการแก้ปัญหาชีวิตเฉพาะหน้า มีผลทำให้ท่านกล้าตัดสินใจที่จะดำเนินชีวิตในแนวทางนี้ต่อไป แม้จะไม่สามารถยืนยันผลที่แน่นอนได้ 8) ความเชื่ออำนาจภายในตนของผู้ใหญ่วิบูลย์ สะท้อนออกมาในแนวคิด "วนเกษตร" ในลักษณะของการพยายามพึ่งตนเอง 9) กระบวนการเคลื่อนเปลี่ยนจากเกษตรกรรมสมัยใหม่มาสู่เกษตรกรรมทางเลือกของผู้ใหญ่วิบูลย์มี 4 ขั้นตอน คือ ขั้นแก้ปัญหาเฉพาะหน้า ขั้นเห็น ขั้นเชื่อมั่น และขั้นพัฒนา โดยมีปัจจัยอื่น ๆ ที่เข้ามาเกี่ยวข้องอีกอย่างน้อย 2 ปัจจัย คือ พฤติกรรมติดตามข่าวสารข้อมูลและความสัมพันธ์ทางสังคม กับความสามารถในการคิด

นอกจากนี้ จุลพงษ์ คมกฤส (2536) ยังได้เรียบเรียงข้อมูลจากหนังสือสู่
สังคมนเกษตร สำนักอิสระของชานาชาวไร่ ซึ่งเป็นหนังสือที่เรียบเรียงประวัติและ
แนวคิดของผู้ใหญ่วิบูลย์ เข็มเฉลิม ที่ละเอียดที่สุดโดยถ่ายทอดจากคำพูดของผู้ใหญ่วิบูลย์เอง
ทำให้สามารถมองภาพรวมของผู้ใหญ่วิบูลย์ได้ดียิ่งขึ้น

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย